

Kapocs

A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet folyóirata

VIII. évf. 3. szám 2009. október

A Marcali kistérségről

2

A szociális földprogramról

18

A szegények bankjáról

30

Az utógondozás gyakorlatáról

48

A rehabilitációs járadékról

62

42

**Bényei Zoltán – Dadányiné Tóth Andrea – Erdélyi Tamás –
Kovács Martina – Temesváry Zsolt**

A Marcali kistérség társadalmi jellemzői –

Szociális és gyermekjóléti alapellátások működtetésének tapasztalatai

Bevezetés

Napjainkban Magyarországon 3154 önkormányzat működik, melyek közel felében a lakosság száma ezer alatt marad. Ebben a szétagolt közigazgatási rendszerben a kis létszámú önkormányzatok kevéssé képesek hatékonyan gazdálkodni, számos területen szakemberhiánnyal működnek, aminek következtében a lakossági szükségletek egy része kielégítetlen marad (Soós, 2009).

A szociális ellátórendszer működése, a szolgáltatások elérhetősége a gyakorlatban jelentős mértékben függ az adott település gazdasági lehetőségeitől, a képviselők szociális érzékenységétől (vagy érzéketlenségétől), a polgármester kreativitásától és számos egyéb helyi tényezőtől: fizikai, szellemi, szociális, gazdasági és kulturális környezettől, természeti adottságoktól és a helyi kezdeményezőkézségtől.

A szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény rendelkezik az önkormányzatok által nyújtandó szociális szolgáltatásokról, mégpedig a „differenciált feladattelepítés elvét” követve, településnagyságtól (lakosságszámtól) függővé téve az egyes szociális és gyermekjóléti ellátások biztosításának kötelezettségét. A feladatellátáshoz állami forrásokat rendelnek, amelyet az önkormányzatok normatíva formájában kapnak meg. A kisebb önkormányzatok a központi támogatás ellenére sem rendelkeznek mindazokkal az (anyagi, humán) erőforrásokkal, amelyek birtokában önállóan képesek lennének az alapellátási szolgáltatásokat finanszírozni. A lakosságszám alapján kötelezően biztosítandó szolgáltatások törvényi meghatározása azzal a nem kívánt jelenséggel párosul, hogy a létszámhatár alatt maradó települések nem érdekeltek a szolgáltatást igénylők

észlelésében, valamint a látens igényekre választ adó szolgáltatások működtetésében (Rácz, 2008).

A jóléti szolgáltatások minden ágában (egészségügyi, oktatási, kulturális, szociális) a fentiekhez hasonló problémák jelentkeztek, amelyeket a kormányzat a 2003-ban elindult regionális közigazgatási reform bevezetésével kívánt orvosolni. A reform fő eleme a koncentráció, amely a korábban elaprózottan működő szolgáltatásokat igyekszik a gazdaságos működtetés irányába terelni. Ennek a törekvésnek megfelelően egyes közintézményeket a települési önkormányzatok helyett az újonnan létrejövő kistérségi társulások működtethetnek (Soós, 2009).

Kutatásunk célja egy átfogó helyzetelemzés készítése a Marcali kistérség szociális és gyermekjóléti alapellátásairól, a térség társadalmi jellemzőinek figyelembevételével. A tanulmány kísérletet tesz a szociális alapellátások működtetési, telepítési gyakorlatának bemutatására, különös tekintettel az önkormányzatok együttműködési gyakorlatára, valamint a törvényi szabályozásból eredő ellátási kötelezettségeikre. Elemzésünk így a későbbiekben lehetőséget biztosít a térség más kistérségekkel való összehasonlítására, vagy egyes ellátások működésének más aspektusból történő részletes megfigyelésére. Az elemzés során különös figyelmet fordítottunk az egyes alapszolgáltatások integrált működtetési gyakorlatának vizsgálatára.

Módszertan

A vizsgált kistérség kiválasztása során fontos szempont volt, hogy könnyen megközelíthető legyen, aprófalvas kistérségi szerkezet jellemezze, álljanak rendelkezésre a térségre vonatkozó adatok és szociográfiák, valamint legyen kiépített az integrált szolgáltatásnyújtás. A fenti szempontok figyelembevételével esett a választásunk a Marcali kistérség – ezen belül a Böhönyei mikrotérség – 11 településére: Böhönye, Marcali, Nagyszakácsi, Nemesdéd, Nemeskisfalud, Nemesvid, Somogysimonyi, Szenyér, Tapsony, Varászló, Vése. Noha a kutatás elsősorban a Böhönyei mikrotérség által ellátott szociális és gyermekjóléti

alapellátásokra terjed ki, egyes többcélú kistérségi társulás útján szervezett szolgáltatások tekintetében, valamint a térséget általánosan érintő tényezők vizsgálatakor kistérségi szintű statisztikákat is használtunk.

Kutatásunk során a szolgáltatások minőségi és mennyiségi mutatóit, a hozzájuk kapcsolódó attitűdöket, továbbá igénybevételük lehetőségeit vizsgáltuk a fenntartók, a szolgáltatók, valamint a szolgáltatást igénybe vevők részéről.

Ennek megfelelően a fenntartók esetében a kiválasztott célcsoport a polgármestereké volt. A szolgáltatók esetében az adott szolgáltató illetékes vezetőjét választottuk ki, míg a kliensinterjúk alanyai a különféle szolgáltatásokat igénybe vevők közül kerültek ki. Fenntartói részről 11 interjút készítettünk a vizsgált települések polgármestereivel, és még hármat a jóléti ellátásokhoz kapcsolódó civil szervezetek képviselőivel¹. Továbbá megkérdeztük az általunk elemzett területen működő két integrált alapszolgáltatási központ vezetőit is². A szolgáltatásokhoz való igénybe vevői attitűd vizsgálatához 13 kliensinterjút készítettünk, melyek felhasználása nem képezi jelen kutatás szerves részét³.

A kutatás során alkalmazott számszerű adatok a TEIR (SZÁIR) elektronikus rendszerből származnak, ezért az adatok forrását csak abban az esetben jelöljük, amennyiben más forrást használtunk.

Az idézett interjúrészletek során csak akkor használtunk azonosítható jelöléseket az egyes interjúalanyokra vonatkozóan, ha a tárgyalt elemzési egység szempontjából fontos, hogy mely települést, intézményt, szervezetet képviselik.

Kutatásunk logikai felépítését (adatelemzés, majd interjúk) és a tanulmány elemzési szempontjait az alábbi két hipotézis alapján határoztuk meg:

- a) Az egyes településeken kiépült jóléti ellátások nem a lakosság szükségleteinek megfelelően, hanem a település lehetőségeihez mérten nivellálódtak. Az önkormányzatok jelentős része anyagi lehetőségei miatt a kötelező alapszolgáltatásokat sem képes működtetni.
- b) Az ellátórendszer diszfunkcionálisan működik és merev szerkezetű, mert a jogszabályban meghatározott „uniformizált” ellátási kötelezettségek gyakran nem adnak választ a településen felmerülő konkrét szükségletekre.

A Marcali kistérség társadalmi és gazdasági jellemzői

A Marcali kistérség a dél-dunántúli régióban, Somogy megye észak-nyugati részén található. A Somogyi-dombság erdős lejtői az ország egyik legérintetlenebb, természeti kincsekben bővelkedő területét adják.

A kistérséghez jelenleg 38 település tartozik. Balatonberény és Balatonkeresztúr csatlakozásával északi határa közvetlenül elérte a Balaton dél-nyugati partvidékét. A természeti erőforrásokban gazdag, erdőkkel, dombokkal szabdalts vidék aprófalvas településszerkezetű. A térség egyetlen városi ranggal rendelkező települése Marcali, amelynek lakossága a kistérségi populáció több mint egyharmadát teszi ki. Jelentősebb (2500 főt megközelítő) lakosságszámmal bír még Kéthely, valamint a mikrotérségi központként működő Böhönye, amely azonban városi rangra még nem emelkedhetett, egy jogosultsági procedúra következtében. Ezzel együtt mindössze hét település (a vizsgált települések ötöde) lakosságszáma haladja meg az ezer főt. A többi 31 jellemzően néhány száz fős kisközség, illetve négy falu (Főnyed, Hosszúvíz, Libickozma, Somogysimonyi), lakosságszáma még a száz főt sem éri el.

A kistérségben összesen 15 832 lakás található. Ennek kevesebb mint kétharmadában van kiépített gázhálózat, és alig több mint fele csatlakozik csatornarendszerhez. Lakásminőség szempontjából főleg a falvakban találhatók substandard, komfort nélküli lakások, melyek a korábban elvándorolt lakosság, illetve az elhalálozott idősök tulajdonában álltak. A polgármesterek beszámolója szerint sok problémát okoznak a külföldi tulajdonban lévő, de lakatlan, elhanyagolt ingatlanok.

Gazdasági jellemzők

A térség mezőgazdasági jellege napjainkig erősen meghatározó. A rendszerváltás idején a lakosság közel harmada dolgozott az ágazatban, mely arány a falvakban még magasabb volt (www.marcalikisterseg.hu). A majdnem minden falusi portán fellelhető háztáji vetemény fontos kiegészítője a családok gazdálkodásának. Több település vezetője is fantáziát lát a háztáji gazdálkodás fejlesztésében, elsősorban a

térségben már működő gyógynövény-ágazatot tekintve. Nemesdédén például, ahol a munkanélküliségi ráta eléri a 30%-ot, a szociális földprogram és a képzési struktúra összehangolásával próbálják beindítani és életképpé tenni ezeket a vállalkozásokat.

A kistérségi központként működő Marcali kivételével az ipari termelés tartós meghonosodására csak elvétve találhatunk példát. Marcali ipari fejlesztése az 1960-as évektől indult be, amikor két laktanyát is létrehozta a településen. Lakossága közel egyharmadával növekedett, aminek köszönhetően a község városi rangot kapott. Érdeemes megjegyezni, hogy az ipari fejlesztések szinte kizárólag Marcaliban mentek végbe, tovább erősítve annak kistérségi dominanciáját. Egyre nagyobb lett a kontraszt a térségi központ és a környező települések foglalkoztatási, társadalmi és gazdasági mutatói között.

Ha egy multinacionális cég mégis valamelyik kistelepülésen alapít üzemet, nagyon erős függés figyelhető meg a vállalat és a település viszonyában. A gazdasági kapcsolat lehetőséget nyújthat a kötelezően biztosítandó alapellátásokon túl, más szolgáltatások üzemeltetésére, a szociális ellátáson kívül az egészségügyben vagy az oktatásban is. A gazdasági dependencia (iparűzési adó) így erős, de meglehetősen sérülékeny (gyár bezárása – munkahelyek elvesztése) szociális függőséget is magában hordoz.

„Az a szerencsénk, hogy működik egy üzem – egy röntgengép-alkatrészeket gyártó német cég –, amely éves szinten azt a 15-16 millió iparűzési adót befizette. Ebből 14-et elvisz az óvoda, akkor miről beszélünk?” (Tapsony, polgármester)

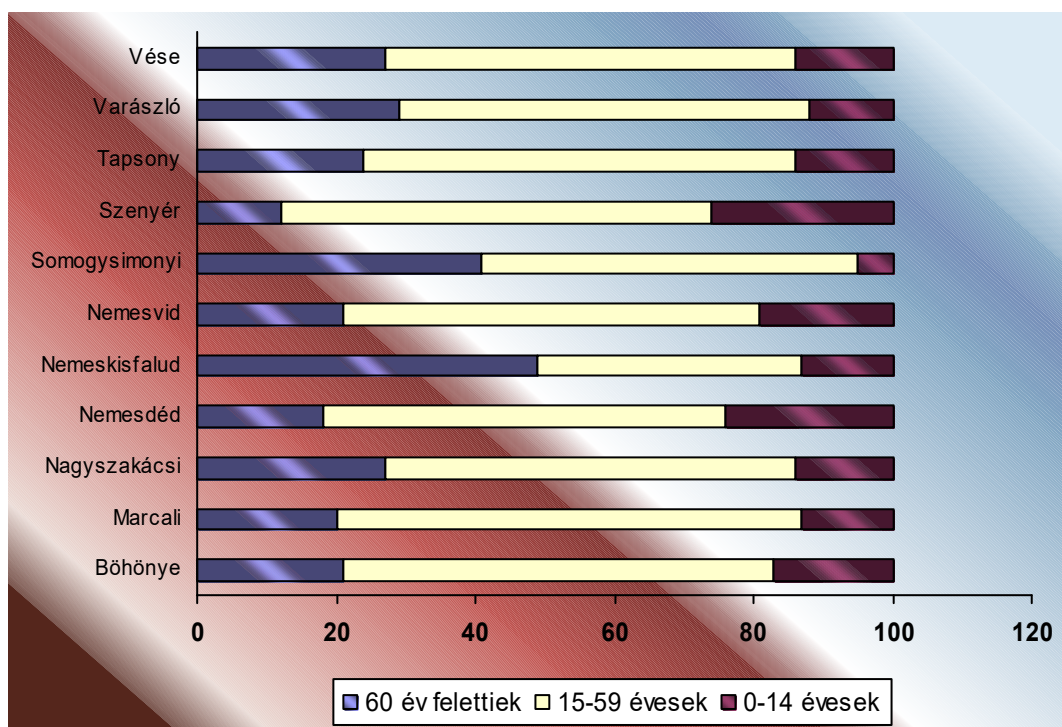
Társadalmi jellemzők

A Marcali kistérség népessége erősen előregedő. A vizsgált településeken a populáció több mint negyede betöltötte a 60. életévét, míg a 14 éven aluliak a lakosság körülbelül hetedét teszik ki. A jelenség különösen markánsan jelenik meg az elnéptelenedő aprófalvakban, zsáktelepüléseken. Például Nemeskisfaludon 49% (igaz, itt egy idősek otthona is működik), Somogysimonyiban 40%, Varászlón 29% az

idősek aránya. A korstruktúrát erősen felfelé húzza, hogy Szenyéren a 60 éven felüliek aránya mindössze 11%, Nemesdédén pedig 17%. Erre (részben) magyarázat lehet a helyi roma lakosság magas létszáma és tradicionális népesedési szokásai (a polgármesterek becslései szerint akár 90%-ot is kitesz a roma népesség aránya, de erre vonatkozó érdemi statisztikával nem rendelkezünk). Az említett községekben a 14 éven aluliak aránya eléri a lakosság negyedét, ami közel kétszerese a kistérség többi (vizsgált) települési átlagának. A felfelé szélesedő („búgócsiga” alakú) kistérségi korfa egyre nagyobb eltartási terhet jelent a települések számára. A szűkülő erőforrások egy erősen előregedő korstruktúrával és az ezzel együtt járó fokozott gondozási-ellátási igényekkel találkoznak, ám ennek szociálpolitikai vetületeit a tanulmány későbbi részeiben tárgyaljuk.

1. ábra

A vizsgált települések lakosságának korszerkezete (%), 2007

A gazdasági és reprodukciós szempontból is nagy jelentőséggel bíró 20–59 éves korosztály a kistérség lakosságának alig több mint a felét teszi ki. Közülük is sokan valamilyen szociális jövedelemből élnek, vagy – a települési polgármesterek beszámolóit szerint – elvándorlásukat tervezik a térségből.

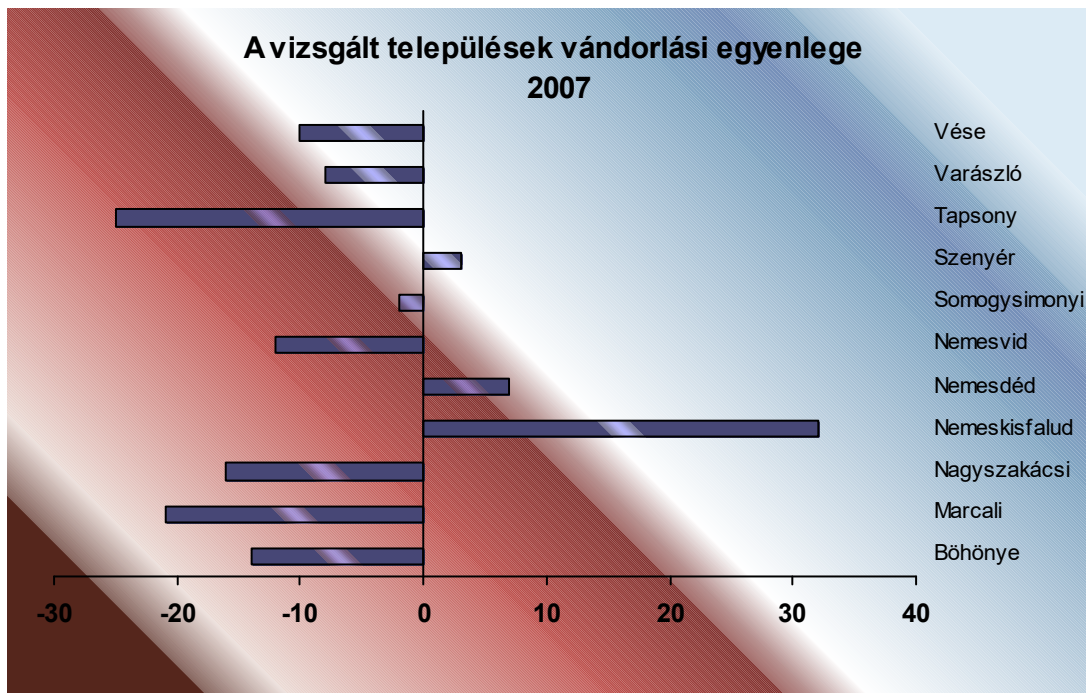
Az 1997–2007 közti 10 éves periódusban a Marcali kistérség lakosság száma közel 6,5%-al csökkent. Ez jóval alulmúlja a szintén negatív országos (-0,9%) és a Somogy megyei (-2,8%) adatokat (KSH Tstar, TEIR 2007). Mindez csak részben magyarázható a felfelé szélesedő korstruktúra következtében megjelenő magas halálozási és alacsony születési számmal. A magas mortalitás mellett erőteljes elvándorlási folyamatnak lehetünk tanúi a térségben.

A 10 éves intervallumra vetített 1000 lakosra jutó vándorlási egyenleget megfigyelve (odavándorlás és elvándorlás különbsége) láthatjuk, hogy a Marcali kistérségben ez a szám -27%, míg a megyei átlag is csak -11%, alig eltérve az országos aránytól. Mivel a kistérségben sem felsőoktatási intézmény, sem pedig a magasan kvalifikált munkaerőt nagy számban, tartósan megtartani képes munkáltató nincs, a vándorlási egyenleg további csökkenése várható. A magasan képzett, nagyobb munkaerő-piaci potenciállal rendelkező rétegek számára pedig a továbbiakban sem jelent érdemben megtartó erőt a térség. Az aktív korú reprodukciós rétegek fokozódó elvándorlása még inkább felgyorsíthatja a települések öregedési tendenciáját.

A migrációs mutatókat a korstruktúrával és az etnikai információkkal összevetve látható, hogy csupán azokon a településeken pozitív a vándorlási egyenleg, ahol a roma lakosság aránya a többségi populációhoz képest kiemelkedően magas. (Nem számítva Nemeskisfaludot, ahol egy alapítvány idősek otthonát létesített, s emiatt emelkedett tetemesen a lakosság szám.)

2. ábra

A vizsgált települések vándorlási egyenlege (fő), 2007

Míg az országos munkanélküliségi ráta, viszonylag stabil pályán maradva, 5,5%-ról 7% közelébe emelkedett a 2002 és 2007 közötti ötéves időszakban, addig a Marcali kistérségben ez az arányszám meredeken emelkedő tendenciával másfélszeresére, 8%-ról 12%-ra növekedett párhuzamosan követve a megyei mutatókat (TEIR, 2007). A 37.305 fős lakónépességből 20.502 aktív korú, mely szám 2002 és 2007 között folyamatos, egyenletes csökkenést mutatott. Noha adatbázis még nem áll rendelkezésünkre a 2009-es munkaerőpiaci folyamatokra vonatkozóan, - a települési vezetők beszámolóí alapján - a kistérséget az országosnál is nagyobb arányban sújthatja a gazdasági válság.

„Ha a mostani állapot marad, szomorú sorsot látok. Ott, ahol eddig dolgoztak 300-an, már csak 200-an vannak, naponta 3-4 embertől válnak meg folyamatosan. A munkanélküliség eddig nem volt jellemző. 10%-on belül voltunk, de most problémák lesznek. A gyárban már 4 napos munkahét van.” (Tapsony, polgármester)

A közfoglalkoztatás nem volt képes áttörő eredményeket hozni a térségben. A disszonáns és elkeseredett hozzáállást jól szemlélteti az egyik polgármesterrel készített interjú részlete:

„Arra nincs szükségem, hogy idejön és egész nap a telefonnal játszik. A másikat kiküldöm árkozni ide 200 méterre másodmagával. Az egyik egész nap dolgozik, a másik meg fekszik. Ekkor jönnek be, hogy nézzétek már, mert ez az Orsós akármikor már negyedik órája az árokban fekszik és sütteti magát a napon. Ezekkel az emberekkel nem lehet dolgoztatni. Tisztelet a kivételnek. Van 8-10 fő, akiket állandó jelleggel forgatunk az önkormányzatban belül. Ők tudják a munkájukat és csinálják, de ez csak 20%.”

2007-ben a kistérségben összesen 291 fő vett részt önkormányzati közcélú foglalkoztatásban, a programra több mint 91 millió forintot költöttek. Tapasztalataink szerint a programba bevontak egyszerű, instrumentális feladatokban vettek részt, pl.: árokásás, kaszálás, szemétszedés, betonozás. A településvezetők közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó tapasztalatai általában negatívak voltak, mint azt a fenti példa is mutatja. A segélyezettek nagy része mégis szeretne bekerülni valamilyen közfoglalkoztatási programba, ám ennek akadályát sokszor a polgármesterek szelektív rangsorolásában látják, ezt bizonyítja az alábbi, közmunkaprogramból kizorult lakossal készült interjú részlete.

„A szolgáltatások megvannak, de az elosztásban kivételezést tapasztalok. Vannak, akiket többször is behívnak közmunkára, de vannak sokan, akik kimaradnak ebből. A közmunkák szervezésében komoly visszaéléseket tapasztalok (...) a polgármester klikkje előnyt élvez.”

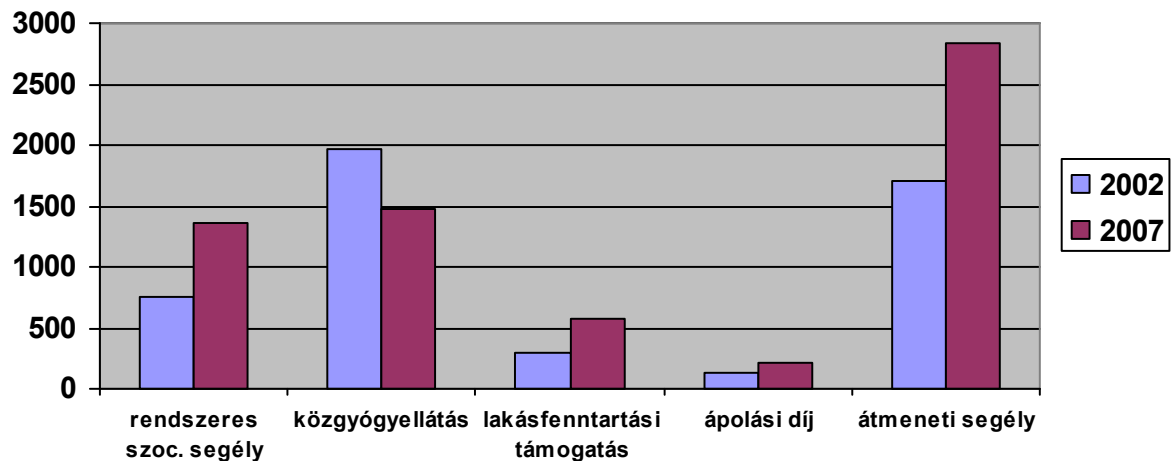
Szegénység

A Marcali kistérségben az egy főre eső jövedelem az országos átlag 70%-át sem éri el, és jelentősen (13%-kal) elmarad a megyei átlagtól is. A 2007-es évben 9 479 esetben folyósítottak az önkormányzatok segélyt valamilyen jogcímen a lakosok számára. Igen erőteljes területi aszimmetriát figyelhetünk meg a jogosultságok megállapításánál. Még például Szenyéren a lakosság 13%-a (minden nyolcadik ember) részesült rendszeres szociális segélyben (2007. július 1-jei adatok alapján), addig ez az arány Nemesviden csupán 1%-ot tesz ki. Az alábbi, 3. ábra tanúsága szerint a bázis év adatait az öt évvel korábbi adatokkal összevetve minden elemzett

ellátásforma igénybevétele (a lakásfenntartási támogatás kivételével) növekedést mutat. Természetesen itt nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyes segélytípusok jogosultsági kritériumainak időközi változását, mely folyamatok elemzése külön tanulmányt igényelne.

3. ábra

Egyes pénzbeli és természetbeli ellátások igénybevétele a Marcali kistérségben (fő)

Noha a romák területi elkülönültsége a legtöbb településen belül megszűnt, egészen új típusú társadalmi problémák merültek fel. A felgyorsult lakásfluktuáció következtében szegénységben élő, „megrekedt, jövő nélküli szűkölködő” (Ferge, 2001, 25) rétegek (köztük sok roma) kerültek a jobb lehetőségek miatt elvándorló falusi lakosság helyére. A korábban jellemző – települések peremvidékein található, azoktól markánsan elkülönülő – roma gettók nagyrészt eltűntek. Lakóik egy része vegyesházasság útján asszimilálódott a többségi társadalomba, még mások családjakkal az elértéktelenedő ingatlanokat felvásárolva, a romák által sűrűbben lakott településekre költöztek⁴. A települési gettók helyett így gettósodó települések jöttek létre, még inkább mélyítve a társadalmi és gazdasági különbségeket az egymástól csupán 5-10 km-re lévő falvak között. Tapasztalataink szerint a szegény- és romakultúrából eredő speciális állapotok kezelésére a települési vezetők nem rendelkeztek megfelelő eszköztárral. Az újonnan felbukkanó alacsony jövedelmű, munkaerőpiacról teljesen kiilleszkedett csoportok már több generáció óta mélyítik és hagyományozzák át utódaikra ezeket a kulturális hatásokat (Lewis, 1968; idézi: Katz, 1999), melyek a következő generációban kulminálódva jelentkezhetnek (Ferge,

1985). Az egyik szociális szolgáltató vezetője az alábbi módon jellemezte a helyzetet:

„Egy teljesen más kultúra. Fogalmam sincs, mit lehetne velük kezdeni (...) valahogy nem akarnak beintegrálódni. Segíteni is csak azon lehet, aki hagyja magát. Ami még probléma, és nemcsak a romáknál, hogy egy nemzedék nő úgy fel, hogy nem látja, hogy a szülő dolgozik. (...) Igenis van roma-probléma. Kezdődik egyfajta elkülönülési tendenciával (iskoláztatásnál), a romák pedig inkább fiatalodó csoport. Ők a gyerekekből élnek. Nagyon gázos esetek vannak. Meg kell találni az elsődleges okot, hogy mi hogy tudjuk ezt az egészet felgöngyölni.”

A települési polgármesterek jelentős része látna fantáziát abban, hogy a pénzbeli jóléti ellátásokat részben vagy teljes egészében természetbeli juttatásokká alakítsák. Számos esetben önkormányzati hatáskörben tesznek lépéseket ebbe az irányba, erősítve a patrícius-plebejus viszonyt a településeiken. Továbbá markáns igény mutatkozik a helyi vezetők részéről a hatósági kontrol érvényesítésére a segélyek felhasználásában.

„Az az ember, aki mondjuk ma nem tudja kiváltani a gyógyszerét, mert nincs 1500 forintja, az tegnap 2000 forintot bedobált az automatába. (...) A mi gyakorlatunkban 90%-os, hogy természetbeli a támogatás. (...) Volt egy időszak, amikor a keretből konzerveket vásároltak (...) nagy dínom-dánom volt azon a napon, ment az élet, konzervvel fizettek.” (Nemeskisfalud, polgármester)

A szociális szükségletek lokális kielégítése kapcsán érdemes megfigyelni a kistelepülési szociális gondozásban a mikroközösségek kiemelt szerepét. A kisközösség társadalmi hagyományai (és a későbbi fejezetekben tárgyalt egyházi karitás) napjainkig meghatározó jelentőséggel bírnak a társas szükségletek kielégítésében. Jó példa a feladatok átvállalására a református egyháztól átmenetileg otthont kapott hajléktalan nő esete.

A helyi közösség bizonyos esetekben adekvát válaszokat adhat azokra a kockázathelyzetekre, melyekre a kormányzati vagy civil szociális ellátásnak nincsenek megfelelő reakciói.

„Vannak hajléktalanok. Ez úgy lett megoldva, hogy van egy család, akik helyet adnak nekik, vagyis szállásuk van.” (Böhönye, Szociális és Gyermejköltségi Szociális Központ vezetője)

A frissen begyűrűző gazdasági válság társadalmi vetületei a Marcali kistérségben is egyre erősebben éreztetik hatásukat. Az általános kilátástalanság és a jövőkép hiánya már nemcsak a legszegényebb rétegek sajátja, a magasabb jövedelmi csoportoknál is tetten érhető. Mindez a későbbiekben valószínűleg plusz feladatokkal fogja terhelni mind az önkormányzati szociálpolitikát, mind a szociális szolgáltatások rendszerét. Ezen jóléti rendszerek várható többletterheinek anyagi és infrastrukturális kompenzálására még nem készült elfogadott szakmai program sem helyi, sem országos szinten.

„Nálunk is egyre több olyan ember jelentkezett, aki elveszítette a munkáját és nem tudja fizetni a hitelét. Ez egy friss dolog, még nem tudom, még pontosan nem tudom, hogy miben és hogyan tudunk segíteni.” (Marcali, Szociális és Egészségügyi Szolgáltató Központ, intézményvezető-helyettes)

A társulási reform általános tapasztalatai

A mai Magyarországon az életkilátások, a megélhetési lehetőségek és a jóléti szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlő esélyeiről aligha beszélhetünk. A Budapesten vagy Nyugat-Dunántúlon lakók jobb minden szempontból jobb helyzetben vannak, mint a baranyai, somogyi, borsodi aprófalvas településeken élők, vagy akár bármelyik alföldi mezővárostól távoli tanyákon lakók. Ennek az eltérésnek számos oka van, de ezek között minden bizonnyal a legmeghatározóbb a munkahelyek számának jelentős csökkenése (Kovács – Lados – Somlyódy, 2008).

A gazdaság szerkezeti átalakulását követően a képzetlen munkaerő iránti kereslet egyre jobban visszaesett. Ez a tendencia napjainkban is folytatódik. A klasszikusan képzetlen munkaerőt alkalmazó gazdasági ágazatok munkaerőt felvevő képessége jelentősen visszaesett (mezőgazdaság, nehézipar, építőipar). Ennek a gazdasági

változásnak egyrészt a munkaerőpiac átalakulása volt a következménye, másrészt azokon a területeken, ahol ezek a gazdasági ágazatok domináltak, a települések életében is kedvezőtlen változások álltak be.

A termelési tényezők, főként a szakképzett munkaerő elérhetősége határozza meg az adott terület „beruházó-vonzó képességét” (Fazekas, 2005; idézi: Kovács–Lados–Somlyódy, 2008). Márpedig a hátrányos helyzetű kistérségek pont ebből a szempontból mutatnak hiányokat. Tekintettel arra, hogy a kibontakozó pénzügyi és gazdasági válság ezen a helyzeten csak ronthat, a jelenleg fennálló deprivációk halmozódásával a perifériákon a szegénység valószínűleg konzerválódik.

„A képzetlen munkaerő, ami a szociálpolitika révén kialakul – ezt szerintem a pedagógusok is alátámasztják – azt jelzi, hogy a gyermekanyag, ami bekerül, rosszabb helyzetből indul. A hátrányos helyzetű gyermekek száma, hogy alakul, a szociálpolitika ezt a támogatásrendszerrel ösztönzi⁵” (Böhönye, polgármester)

A kistépülések gyenge gazdasági teljesítménye a vállalkozások további megtelepedését akadályozza, ez a tény pedig szoros korrelációban van az önkormányzatok helyi adóbevételeivel.

1. Táblázat

Önkormányzati méretnagyság és a nyújtott közszolgáltatások skálája: a települések átlagos ellátottsága (1: legjobban, 9: legrosszabbul ellátott települések)

Régiók	Településkategória			
	500 fő alatt	500–1000 fő	1000–3000 fő	3000–5000 fő
Dél-Alföld	7,5	5,8	4,7	3,1
Észak-Alföld	8,0	6,0	4,6	2,0
Észak-Magyaró.	8,0	5,8	4,6	3,5
Dél-Dunántúl	8,0	6,1	4,6	3,1
Közép-Dunántúl	8,1	6,0	4,8	3,1
Nyugat-Dunántúl	7,0	5,9	4,7	3,4
Közép-Magyaró.	8,2	5,8	4,9	2,7
Kategória átl.	8,1	6,0	4,7	3,1

Forrás: Kovács–Lados–Somlyódy: Fügőben, 2008

Az önkormányzati rendszer megítélése azon múlik, hogy milyen hatékonysággal képes a helyi közszolgáltatások ellátására. Magyarországon az ellentmondásosság

nem az önkormányzatok méretéből adódik, hanem abból, hogy egy déli típusú elaprózott modellre egy északi típusú feladattelepítés történt (Lados, 2008).

2. táblázat

Az egyes önkormányzati modellek méret, feladatkör és pénzügyi kapacitás szerinti csoportosítása

	Az önkormányzatok mérete	Az önkormányzatok feladatköre	Pénzügyi kapacitás
Északi modell	nagy	széles	megfelelő
Déli modell	kicsi	szűk	megfelelő
Magyarország	kicsi	széles	nem megfelelő

Forrás: Kovács–Lados–Somlyódy: Fügőben, 2008

A többcélú kistérségi társulások kialakítása, illetve ösztönzése a közigazgatási reform pótcselekvésének tekinthető, mivel így közszolgáltatási reform jött létre. Elmaradt a helyi–regionális–központi szint egymáshoz való viszonyának meghatározása.

”Az elmúlt nyolc év másról sem szólt, csak hogy hozzunk létre kistérségi, meg mikrotérségi társulásokat, mert akkor a normatíva olyan kedvező lesz, hogy abból ki lehet jönni, és nem kell hozzátenni. Létrehoztuk a társulásokat és a következő évben kiderült, hogy mégsem elég a normatíva. Ez nem azt jelenti, hogy nem segít a társulás, mert ha nem társulásban lenne, nem is tudna működni, de nem értük el azt a célt, amit szerettünk volna, hogy kijöjjünk a normatívából. A szociális területen sem, az oktatásról meg ne is beszéljek...” (Vése, polgármester)

Az integráció abból a szempontból megvalósult, hogy a NUTS IV területi egységekhez igazítás megtörtént, tehát az uniós források lehívhatóvá, befogadhatóvá váltak kistérségi szinten is (Kovács–Lados –Somlyódy, 2008).

A kistérségi finanszírozás azonban nem szüntette meg az önkormányzatok „potyautas” magatartását. A gesztor település akkor is köteles garantálni az ellátást, ha ahhoz a társult település financiálisan nem járul hozzá. Esetenként a kistelepülések önkormányzatai a gesztor település által meghatározott hozzájárulást sem képesek megfizetni, így megmaradt a kényszerfinanszírozás. A közös

működtetés során ezeknek a településeknek a ráhatása a társulás egyes szolgáltatásaira is csekély mértékű.

A szolgáltatások minőségi szintjének vizsgálatakor meg kell említeni a szakember-ellátottság, vagy inkább -ellátatlanság kérdését. A kistelepülésekre kijáró szakemberek rendelkeznek a megfelelő képesítéssel – sőt néha annál jóval magasabbal is –, helyismerettel viszont nem, ami pedig az érintettek szerint döntő fontosságú lenne.

„Ma hiába jön ki Marcaliból egy ember, aki lehet jó szakember, de nem ismeri a helyi sajátosságokat. Az a két óra, amit el kell töltenie, az kevés. Heti két órában nem képes megoldani a település problémáit.” (Nagyszakácsi, polgármester)

Egyes szolgáltatásokat helyben lakó, tehát megfelelő helyismerettel rendelkező szakemberekkel sikerül biztosítani, akik a jelzőrendszernek is integráns tagjai.

„A dolgozó a társult településen lakik, és ott is dolgozik. A visszajelzés pedig az intézményen belül jövő információ, másik oldalon pedig az illetékes önkormányzatok is visszajeleznek.” (Böhönye, polgármester)

A szociális és gyermekjóléti alapellátások tekintetében (amelyekre a következő fejezetben részletesen is kitérünk) a legnagyobb társulási hajlandóság a gyermekjóléti szolgáltatás és a családsegítés terén mutatkozott. Ezeket a szolgáltatásokat a kistérség településeinek háromnegyede társulások formában biztosította. A gesztorságot a mikrotérségi központok, illetve a többcélú kistérségi társulás gesztortelepülése, Marcali látta el. A vizsgált településeken a támogató szolgálat és az idősek nappali ellátása esetében a társulások formában megvalósított integrált feladatellátás inkább csak „papíron” volt tetten érhető. A társulásba bevont települések nagy részében ezek a szolgáltatások a gyakorlatban sosem váltak elérhetővé a lakosság számára. A házi segítségnyújtást a települések fele működtette integráltan, a társulások feladatellátás azonban (az esetek többségében) csupán annyit jelentett, hogy a településen élő, az ottani viszonyoknak és igényeknek megfelelően dolgozó gondozónő szakmai-felügyeleti viszonyban állt a szolgáltatási központtal. Az étkeztetés és a falugondnoki ellátás azok az ellátási

formák, amelyeket az önkormányzatok még a kiegészítő normatíva ellenében sem működtetnek szívesen integrált formában.

Összességében megállapítható, hogy a Marcali kistérség vizsgált településein a jóléti szolgáltatások nagyrészt elérhetőek a lakosság számára. Fehér folt az alapszolgáltatási palettán csak elvétve található, ilyen például a közösségi pszichiátriai ellátás. A források elosztásáról más a kistelepülések véleménye, és megint más a kistérségi központ álláspontja. Az egyik kistelepülési polgármester véleménye szerint: *”Az összes pénzt Marcali nyeli le a kistérségen belül. Egy város egy uniós pályázathoz is könnyebben hozzáfér, mint egy kistelepülés.”*

Ugyanezt a helyzetet a másik oldal kicsit másként látja.

”Mindent biztosítunk. Most biztosítunk olyat is, ami nem kötelező. A közösségi ellátások nem kötelezőek, ennek ellenére biztosítjuk, pedig nincs semmilyen finanszírozása. Azt gondolom, hogy lényegesen nagyobb önállóságot kellene adni az önkormányzatoknak, nem kellene annyi szabállyal körberakni, hanem azt kellene mondani, hogy ez a feladatokat, ezt lássátok el. A túlszabályozás nem csak a szociálisra vonatkozik, hanem a többi szektorra is.” (Marcali, polgármester)

Szociális alapszolgáltatások és gyermekjóléti alapellátások megszervezése, működtetése

Családsegítés, gyermekjóléti szolgáltatás

A családsegítés – a szociális törvény megfogalmazása alapján – a szociális vagy mentálhigiénés problémák, illetve egyéb krízishelyzet miatt segítségre szoruló személyek, családok számára az ilyen helyzethez vezető okok megelőzése, a krízishelyzet megszüntetése, valamint az életvezetési képesség megőrzése céljából nyújtott szolgáltatás.

A gyermekvédelmi törvény szerint a gyermekjóléti szolgáltatás a gyermek érdekeit védő speciális személyes szociális szolgáltatás, amely a szociális munka

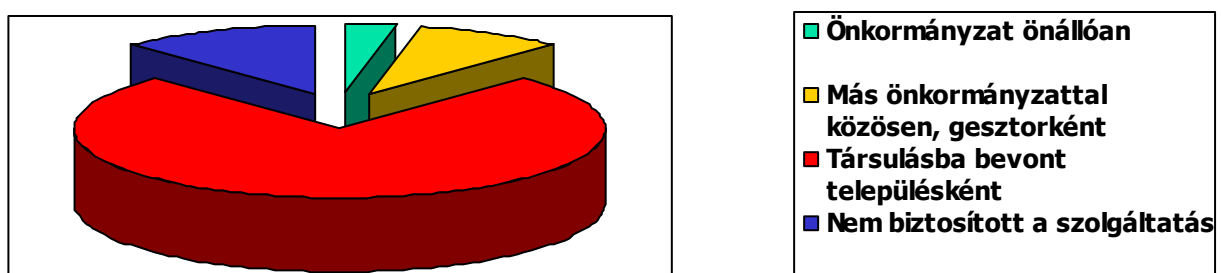
módszereinek és eszközeinek felhasználásával szolgálja a gyermek testi és lelki egészségének, a családban történő nevelésének elősegítését, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzését, a kialakult veszélyeztetettség megszüntetését, illetve a családjából kiemelt gyermek visszahelyezését. A törvény lehetővé teszi, hogy a települési önkormányzat önálló intézményként, vagy családsegítő szolgálat, illetve egészségügyi vagy oktatási intézmény önálló egységeként biztosítsa a gyermekjóléti szolgáltatást.

A Marcali kistérségben – beleértve a vizsgált 11 települést is – a családsegítő és a gyermekjóléti alapellátást több önkormányzat által közös fenntartásban, társulások formájában végzik, Böhönye és Marcali települések gesztorságával.

A marcali és böhönyei központon kívül két helyi mikrokörzet gondoskodik a térségről: Mesztegnyő és Balatonkeresztúr. A kistérség 11 vizsgált településén a családsegítői és gyermekjóléti ellátást a fent említett két település szolgáltatóintézménye végzi: a böhönyei Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ, ill. a Marcali Város Szociális és Egészségügyi Szolgáltató Központja.

4. ábra

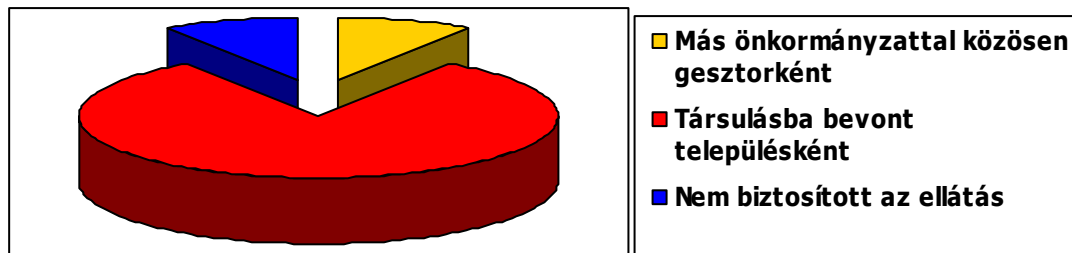
A családsegítés biztosításának formái a Marcali kistérségben, 2007

A böhönyei központ ellátási területe a vizsgált 11 település közül: Böhönye (gesztor), Nemesdéd, Nemeskisfalud, Nemesvid, Somogysimonyi, Szenyér, Tapsony, Varásló, Vése települések. Bár a feladat ellátása minden településen kötelező, nem minden településsel van szerződése a böhönyei önkormányzatnak. A gyermekjóléti és családsegítő szolgáltatást a fennmaradó két vizsgált településen (Marcali és Nagyszakácsi) a Marcali területén található szolgáltató központ látja el.

5. ábra

A gyermekjóléti szolgáltatás ellátásának formái a Marcali Kistérségben, 2007

A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás központi helyszíne Böhönyén egy régi emlékház, ahol nem állnak rendelkezésre interjúszobák, tehát a család gondozása az első találkozástól kezdve „terepen” történik. A környező települések között van olyan, ahonnan szükség esetén a falugondnok az anyaintézménybe, a gesztortelepülésre szállítja a problémás családot, de inkább az a jellemző, hogy szükség esetén, jelzés alapján, a helyszínen találkoznak a gondozottakkal. A települések nagy részén a polgármesteri hivatal helyisége szolgál a szolgáltató fogadóórájának helyszínéül.

„A Böhöneyi CSSK munkatársa hetente egyszer, kedden jön, és nyolctól tizenkettőig látja el a családsegítői és gyermekjóléti szakfeladatokat is egy személyben. Böhönye a központ, és várják a tapsonyi lakosokat, ha valami gond van, de ilyen nem fordul elő. Mindig is társulásban működött a családsegítés, először Marcaliból, majd Böhönyéről.” (Tapsony, polgármester)

Számos kistéleplésnél problémát jelent, hogy a szolgáltató külső helyszínen található, illetve más településről látják el a szolgálatot.

„Egyszerűen mivel nincs meg ott a helye, nincs meg ott a stabil bázisa, nem is úgy tudja ellátni a feladatot, ahogy kell...” (Nemeskisfalud, polgármester)

Célszerű lenne, hogy aki helyben ismeri a feladatokat, családokat, az oldja meg a problémákat... Egyre több olyan problémával kell szembenézni, hogy a gyerek csak akkor eszik, ha az iskolában eszik. Ezeket csak az látja, aki napi szinten találkozik velük.” (Nagyszakácsi, polgármester)

A vizsgált települések között ebből a szempontból jobb helyzetben van az a három kistelepülés (Nemesdéd, Vése, Varászló), ahol saját közös családgondozó látja el a falvakat.

A kistérséget ellátó másik helyszín Marcali. A város központjában elhelyezkedő intézményben a családsegítő és a gyermekjóléti szolgáltatás jobban elkülönül egymástól, mint Böhönyén, de a szakmán belüli együttműködés itt is megvalósul. A települések ellátása itt is hasonló: hetente egyszer megy ki a családgondozó saját autójával, az útiköltséget az intézmény finanszírozza. Minden önkormányzatnál van fogadóhelyiség az ügyfelek számára. Sürgős esetekben a helyi önkormányzat dolgozójának hívására soron kívül is kimegy a családgondozó.

A kistelepüléseken keletkezett problémákról rendszerint a jelzőrendszeren keresztül szerez tudomást a szolgálat. Jellemző problématípus a gyermekek elhanyagolása, a veszélyeztető magatartás, az iskolai mulasztások nagy száma, a gyermekek deviáns viselkedése. Interjúalanyaink beszámolóit szerint gyakori a gyermekek utáni járandóság, segély nem célszerű felhasználása.

A böhönyi központban működő családsegítő ellátottjainak nagy része rendszeres szociális segélyben részesülő. Marcaliban, a kistérség központjában viszont a segítséget kérőknek csak 21%-a segélyezett.

Legtöbbször foglalkoztatással, ügyintézésrel kapcsolatos kérdésekkel, anyagi családi, egészségkárosodásból eredő problémákkal fordulnak a szolgálathoz, segítséget kérnek telefonos megkeresésben, önéletrajzírásban, levél megfogalmazásában. Az esetkezelések javarésze mindkét központban ügyintézés, csekély hányadot tesz ki a tanácsadás, ill. a segítő beszélgetés. Az adminisztráció aránytalanul nagy időt vesz igénybe, a klasszikus családgondozás rovására. Az egyéni gondozáson kívül más, csoportos módszereket alkalmazó ellátásra nincs lehetőség.

A Marcali ellátása alá tartozó településeken van jogi tanácsadás is, adósságkezelési tanácsadás pedig csak Marcaliban – itt 2006 óta 42%-kal emelkedett az ellátottak száma.

A böhöneyei szolgáltatónál nagyobb hangsúlyt kaptak a roma népességgel kapcsolatos problémák.

„A településeken nagy számban élnek romák, ami feszültséget okoz a helyi közösségekben. A legnagyobb probléma – és nem csak a romákra jellemzően – az, hogy a munkanélküliség mint életforma szerepel a fiatal, most felnövő generáció számára a térségben.” (Böhönye, Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ vezetője)

A problémák meghatározzák a segítő szolgáltatásokat is: ezeken a településeken nagyobb feladat hárul a családgondozóra a beiskolázás és a felnőtté válás körüli gondok, a nagycsaládosok nehézségei tekintetében.

Az együttműködés szakmán belül mindkét központnál megvalósul, a családsegítő és a gyermekjóléti szolgálat munkaterülete között nagy az átfedés a Böhöneyei mikrotérségben. A szolgáltatók közötti együttműködés leginkább a gyermekjóléti ellátások mentén valósul meg, szektoron belül és kívül is. Marcaliban a gyermekjóléti szolgálat működtet szakmai műhelyt, ahova a kistérségből, vagy akár más kistérségből is jöhetnek továbbképzésre az iskolák gyermekvédelmi szakemberei.

A gyermekjóléti szolgálat munkáját nagymértékben segíti a Marcaliban működő Katolikus Karitás Szolgálat, táboroztatással, adománygyűjtéssel, a gondozottaknak nyújtott lelki támogatással.

Személyi feltételek tekintetében nagy a különbség a két ellátó központ között; noha Böhönyén is integrált szolgáltatási forma működik, a családsegítői és gyermekjóléti feladatokat ugyanazok végzik.

„A családgondozást úgy oldjuk meg, hogy mindenki csinálja ezt is, azt is (CSSK–gyermekjólét) településenként...” (Böhönye, Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ vezetője)

Marcaliban külön csoport foglalkozik a gyermekjóléti és családsegítő feladatokkal. A családsegítésben (a szolgálat vezetője mellett) 3 családgondozó és egy 4 órás asszisztens – aki a másik 4 órában a gyermekjóléti szolgálat munkájában is részt vesz – dolgozik. A gyermekjóléti szolgálatnál a vezetőn kívül 4 családgondozó foglalkozik az ügyfelekkel.

Gyermekek napközbeni ellátása: bölcsőde

A kistérség egész területén egyedül Marcali településen található bölcsőde (a jogszabály a 10 ezer főt meghaladó népességű településeknek írja elő kötelező feladatként), amely a Marcali Egészségügyi Szolgáltató Központ integrált részét képezi. Az intézmény látja el a térség 38 települését.

„Ezek kicsi települések, előttük van nyitva a szolgáltatás. Előfordul néha, hogy a kisebbekből is hoznak be, de ahonnan jellemzőbben előfordul, azt mondanám: Balatonkeresztúr, Balatonújlak. Böhönyéről sok gyerekünk van, pedig viszonylag messze van; Csömend, Gadány, Kelevíz, Kéthely, Marcali, Mesztegnyő, Pusztakovácsi, Somogyszentpál, Somogyzsitfa. Most van egy érdeklődő Tapsonyból, tehát ezek azok a települések, ahol igénybe veszik az intézményt.”
(Marcali, bölcsődevezető)

A védőnők segítségével minden településre eljuttatnak információt arról, hogy hogyan, milyen feltételekkel lehet igénybe venni az intézményt. Ennek megfelelő a kihasználtság is: az ellátást igénybe vevők száma meghaladja a férőhelyek számát. 2007-ben a férőhelyek száma 40 volt, míg a hivatalos adatok szerint az igénybe vevők száma 47 fő.

Az intézmény 1976-ben 60 férőhellyel indult, amit azután lecsökkentettek 30-ra, majd 1987-től 40 férőhellyel működik. A vezető szerint mostanában szó esett róla, hogy újra 60 férőhelyes lesz az intézmény. Nagy szükség lenne rá, és a feltételek adottak. A férőhelyszám bővítését célozta meg az önkormányzat a Szociális és Családügyi Minisztériumnak benyújtott pályázatával.

Helyhiány miatt szándékuk szerint senkit sem utasítanak el, ezért vállalják a kockázatát a megengedett létszám túllépésével járó büntetésnek, illetve bíznak a létszámemelést elősegítő pályázat sikerében.

„...vidéken nem – nem lehet azt mondani, hogy most nem tudok menni (dolgozni), mert többször nem fogják azt mondani, hogy most tessék jönni. Ha valakinek azt mondják, hogy vissza kéne jönni, vagy nem vissza, hanem valami új helyre, akkor oda menni kell. És akkor nekünk kutya kötelességünk, hogy a kisgyerek ellátását megoldjuk.” (Marcali, bölcsődevezető)

Nagy a különbség a keresettség tekintetében a téli és a nyári időszak között. A Balaton közelsége, a nyári idénymunkák lehetősége miatt ebben az időszakban túllépik a megengedett keretet – fizetett is érte büntetést az önkormányzat –, míg a téli időszakban alacsonyabb a kihasználtság.

Az igénybe vevők köre vegyes összetételű, viszont a legkisebb gyermekek inkább a diplomás, középosztálybeli családokból érkeznek az intézménybe.

„16 hónapos a legfiatalabb, mondjuk ő középosztály, de azok szokták viszonylag korábban beadni a gyereket a bölcsibe, a diplomás, akinek szintén azt mondják, hogy most, és akkor dolgozni...” (Marcali, bölcsődevezető)

A középvégzettségű szülők közül sokan élnek az intézmény nyújtotta lehetőséggel.

„Ma itt Marcaliban, a középvégzettségű embereknek, akiknek a gyerekei ide járnak, átlag 60-70 ezer forint a keresetük, nők-férfiak egyaránt. Na most, ha ezt összeadjuk, és ebből ki kell fizetni a lakásrezsit, meg a hitelt, meg a gyereket nevelni, gondozni kell, öltöztetni kell, etetni kell, akkor egyértelműen szükségük van arra, hogy 330 forintért négyszeri étkezést kapjanak a bölcsődében. Meg hát, még foglalkozzanak is velük, ők meg tudjanak dolgozni.” (Marcali, bölcsődevezető)

Sok az olyan szülő, aki gyes mellett vállal munkát, ezért van szüksége az intézményre.

...mert muszáj. 28 ezer forintért nem tud otthon maradni az anyuka.” (Marcali, bölcsődevezető)

A roma családok kevésbé veszik igénybe a szolgáltatást, az ő esetükben jórészt csak a védelembe vett gyermekek kerülnek be az intézménybe.

„Az egyéb az olyan, hogy főként felzárkózásra kész etnikum, mert aki nem kész a felzárkózásra, ő nem szívesen adja ki a gyereket a kezéből, ezt mondhatom 35 éves tapasztalattal a hátam mögött. Azok, akik szeretnének valamit, - tehát dolgozni, lakást vásárolni, vagy egyáltalán van valami céljuk - mert azok, akik sokgyerekesek és jól elvannak otthon, azok nem igazán törődnek ezzel. Pedig megpróbáljuk őket megszólítani, megkeresni, a gyermekjóléti szolgálat segítségével, és megy 1-2 napig, de aztán meggondolják, és nem... Ha védelembe vett gyerekről van szó, ők akkor is behozhatják a gyereküket, ha nincs munkaviszony-igazolásuk, de egyébként nem.” (Marcali, bölcsődevezető)

A bölcsődei felvételnek szigorú feltétele a szülő munkaviszonya, a munkáltatói igazolás. Ez alól kivétel, ha a gyermekjóléti szolgálat javaslatára a jegyző védelembe veszi a gyermeket.

Az intézmény finanszírozása a Kistérségi Társulás keretein belül történik, a társult települések anyagilag hozzájárulnak az intézmény fenntartásához, amely a szolgáltató központ által létrehozott alapítvány bevételeiből is részesül.

Meglátásunk szerint a Marcali kistérségben a bölcsődei ellátás tekintetében érvényesül az a tendencia, hogy a település központja magára vállal ugyan egy feladatot, amelyért a társult települések is fizetnek, de az ellátás a szolgáltató településen élőknek kínál igazán lehetőséget. Nyilvánvaló, hogy a központi település által nyújtott szolgáltatás addig jelent kézenfekvő megoldást, amíg a munkalehetőségek hozzákötik az igénybe vevők jelentős részét.

Falugondnoki szolgáltatás

A falugondnoki szolgáltatás a szociális törvény 60. §-a által szabályozott szociális alapellátási forma (amelyet főállásban, teljes munkaidőben, közalkalmazotti jogviszonyban foglalkoztatott falugondok alkalmazásával, és a szolgáltatás jellegéhez igazodó gépjármű üzemeltetésével biztosítanak), csökkentve ezzel az aprófalvak és a külterületi lakott helyek szolgáltatás- és intézményhiányból eredő hátrányait. Jelen kutatásunkban az 1/2000. (I. 7) SZCSM-rendelet alapján nem tárgyaljuk külön a falugondnoki és tanyagondnoki ellátásokat, melyek közötti különbség a gyakorlatban csupán a lakosság szám szerint történő besorolás alapján mutatkozik (anyagondnoki ellátás 70-400 fő közötti településeken).

A szolgálat feladata az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, valamint egyes alapszolgáltatásokhoz való hozzájutás biztosítása, továbbá az egyéni, közösségi szintű szükségletek teljesítésének elősegítése.

A falugondnoki szolgálat keretében ellátandó szociális alapellátási feladatok körét, valamint a falugondnok által ellátandó szolgáltatási feladatokat és azok mértékét a létrehozó önkormányzat rendeletben állapítja meg. A szolgáltatást a helyi önkormányzat, illetve ellátási szerződéssel a feladatot átvállaló civil szervezet is nyújthatja.

A falugondnoki szolgálat létrehozásához pályázati lehetőségre (gépjármű beszerzéséhez, majd az elhasználódást követően gépjárműcseréhez) és a működtetéséhez kiegészítő hozzájárulásra az a település jogosult, amelynek lakossága nem haladja meg a 600 főt.

A falugondnoki szolgálat működtetése engedélyhez kötött, az állami normatívához való hozzájutás feltételét jelentő működési engedélyt a helyileg illetékes városi jegyző adja ki.

A falugondnoki állást – bár közalkalmazotti munkaköréről van szó – a helyben szokásos módon kell meghirdetni a helyi lakosok körében. Az erre a célra összehívott közmeghallgatáson (vagy egyszerű falugyűlésen) a pályázók

személyesen mutatkoznak be, ismertetik a munkakörrel kapcsolatos elképzeléseiket. A jelentkezők közül a lakosság választja ki a feladatot ellátó személyt.

A falugondnok szakmai-közösségi tevékenységéről évente beszámol a helyben szokásos módon meghirdetett közmeghallgatáson, s szakmai beszámolóját írásban is benyújtja a képviselő-testület felé. A közmeghallgatáson a megjelent lakosok elfogadhatják, illetve kifogásolhatják a falugondnok beszámolóját és a beszámoló alapját képező munkát (illetve hasonló elven a képviselő-testület is).

A falugondnok főbb feladatai: gyógyszerek felírása, kiváltása, orvosi, szakorvosi ellátáshoz juttatás, ebéd kihordása, esetenként bevásárlás, beutazás segítése (az óvodáskorú, iskoláskorú gyermekek oktatási intézménybe, a felnőtt lakosság munkahelyre történő szállítása), kulturális rendezvények szervezésének segítése, mentális segítségnyújtás, a lakossági, önkormányzati igényeknek megfelelően. A falugondnok igazi, integratív szereplő lehet a településeken, aki a szűkebb értelemben vett szociális feladatokon túl más tevékenységeket is ellát.

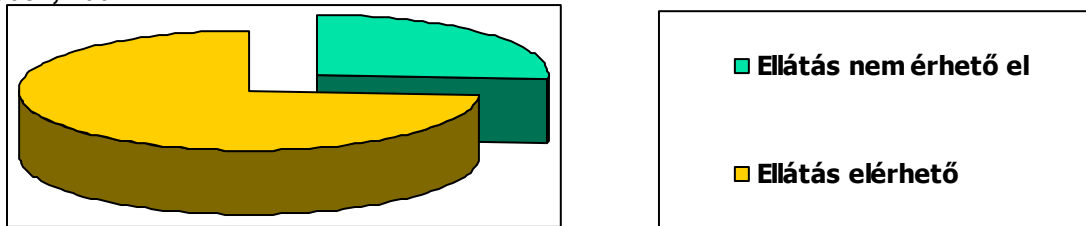
Speciális a falugondnok szerepe az egészen apró zsáktelepüléseken:

„Közforgalmú közlekedés nincs a faluban, busz nem jár. Gyakorlatilag a falugondnokunk a gyerekek iskolába történő szállítását is elvégzi. (...) A családsegítést a böhönyi Családsegítő Központ látja el. Itt is, a kapcsolattartás megint a falugondnokon áll. Ő naponta kapcsolatban van mindenkivel, kicsi terület lévén, neki át kell nézni a falut gyakorlatilag naponta. Ő az a kulcsembert, aki, ha kiesne a forgalomból, akkor a falu elszakadna mindentől. Ha ő szabadságra megy, én leszek a falugondnok.” (Nemeskisfalud, polgármester)

A kistérségben a törvény alapján 22 település (Balatonújlak, Csákány, Csömend, Főnyed, Gadány, Hollád, Hosszúvíz, Kelevíz, Libickozma, Nagyszakácsi, Nemeskisfalud, Sávoly, Somogyfajsz, Somogysimonyi, Somogyzsitfa, Szegerdő, Szenyér, Szőkedencs, Táská, Tikos, Varásló, Vörs) jogosult a szolgáltatás működtetésére. Ezen települések összlakossága 7 740 fő (A dőlt betűvel szedett településeken működik falugondnoki szolgáltatás).

6. ábra

A falugondnoki ellátás elérhetősége a Marcali kistérség szolgáltatásra jogosult települései körében, 2007

A törvény lehetőséget biztosít a hatszáz lakosnál kisebb településen az alapellátási feladatok falugondnoki szolgálat keretében történő ellátására is, ennek ellenére a községek zöme a falugondnokság mellett étkeztetést is biztosít. (Nemesvid, Pusztakovácsi és Somogysámson tanyagondnoki szolgálat igénybevételét biztosítja lakossága számára.)

Létezik olyan település is (Nemesdéd, Tapsony), amely lakosságánál fogva nem jogosult a falugondnoki szolgáltatás finanszírozott működtetésére, de szükségét látják a szolgáltatás biztosításának, így a szolgáltatások minőségének javítása érdekében alkalmaznak falugondnokot.

Étkeztetés

A szociális törvény 62. §-a értelmében az étkeztetés keretében azoknak a szociálisan rászorultaknak a legalább napi egyszeri meleg étkezéséről kell gondoskodni, akik azt önmaguk, illetve eltartottaik részére tartósan vagy átmeneti jelleggel nem képesek biztosítani, különösen, ha koruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk, pszichiátriai betegségük, szenvedélybetegségük vagy hajléktalanságuk miatt rászorulók.

A jogosultsági feltételek részletes szabályait a települési önkormányzatok rendeletben határozzák meg, azonban a jogosultság jövedelmi feltételhez nem köthető.

A Marcali kistérségben a szociális alapellátások biztosítását az egymáshoz közel eső települések mikrotérségi társulása útján szervezik.

A Marcali Mikrokörzeti Társulás ellátási területe Marcali, Kelevíz, Nagyszakácsi, Nikla és Csömend, az ellátást a marcali székhelyű Szociális és Egészségügyi Szolgáltató Központ nyújtja. Az ellátási területen 14 200 fő él, a 60 év felettek aránya 20,7%. A szolgáltatást zömében 60 év felettek veszik igénybe, 2008-ban 124 fő étkeztetését biztosították. Ez a 60 év felettek 4,2%-át fedi le. Az ügyfelek kb. 20%-a házi segítségnyújtást is igénybe vesz.

Az étkeztetés keretében a saját otthonukban élő, elsősorban nyugdíjkorhatárt betöltött beteg, fogyatékos, mozgásukban és önellátásukban korlátozott személyek napi egyszeri, meleg étellel történő ellátásáról gondoskodnak. Szükség esetén szenvedélybetegek, valamint a nyugdíjkorhatárt nem betöltött, egészségi állapotuk miatt ellátásra szoruló felnőtteket is ellátják. A 124 ellátottból 97 fő a 60 év fölötti, főként beteg, rokkant egyedülálló.

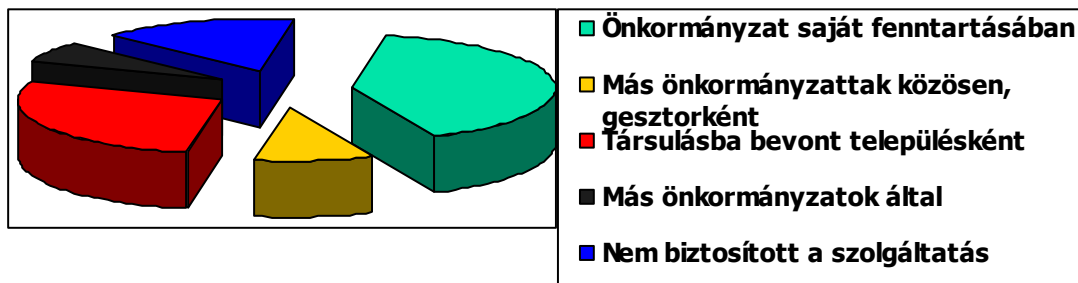
A szociális étkeztetés igénybe vehető helyben fogyasztással (ezzel a lehetőséggel az ügyfelek 14%-a él), kiszállítással, illetve úgy, hogy az igénybevevő maga megy el az ételért a főzőhelyre. A település két főzőhellyel áll szerződésben, a Gyermekétkeztetési Kft-től, és a gimnázium konyhájáról vásárolják az ételt. Az ellátás szervezését az Idősek Klubjához kapcsolódva szervezik, szakember-ellátottságuk megfelelő.

A szolgáltató központ az ellátás igénybevételéhez orvosi javaslatot kér, és jövedelemvizsgálat alapján sorolja térítésidíj-kategóriákba az ügyfeleket. A térítési díj vonatkozásában a legtöbben (62%) az öregségi nyugdíjminimum 150–300%-a közötti, középső jövedelmi sávba esnek.

A böhönyi Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ látja el a másik vizsgált mikrotérség lakosságát. Ellátási területe Böhönye, Nemesdéd, Nemeskisfalud, Nemesvid, Somogysimonyi, Szenyér, Tapsony, Varászló, Vése. A terület lakosság száma 6 370 fő (csökkenő tendenciát mutat, a 60 év felettek aránya 22,4 %).

7. ábra

Étkeztetés biztosításának formái a Marcali kistérségben, 2007

Házi segítségnyújtást és étkeztetést csak Böhönye, Nemesdéd, Tapsony, Nemesvid településeken nyújtanak, a mikrotérség többi települése ezeket a szolgáltatásokat saját önkormányzati ellátásként, vagy más önkormányzattal kötött ellátási szerződés keretében biztosítja.

Böhönye ellátási területén az étkeztetést átlagosan 60 fő veszi igénybe (zömében egyedülálló kisnyugdíjasok), 20-25 fő a nappali ellátás keretében (köztük vannak szenvedélybetegek és hajléktalanok is), további 60 fő a házi segítségnyújtással párhuzamosan.

Az étkezés igénybevételét alapvetően a szolgáltatás biztosításának formája, a térítési díj mértéke, az étel minősége, választhatósága (diétás étkezés lehetősége) határozza meg. A térítési díj nagysága függ a települések anyagi teherbíró képességétől, ebből adódóan a forráshiánnyal küzdő önkormányzatok szerényebb mértékben képesek támogatni a szolgáltatás díját.

Az ellátás szervezése racionálisnak tűnik, de az igénybevétel szempontjából területi egyenlőtlenségek tapasztalhatóak a minőség és a fizetendő térítési díj vonatkozásában. Marcaliban például 370 forint az ebéd térítési díja kiszállítva, míg ez hasonló jövedelmi kategóriába tartozó ellátottak számára Nemeskisfaludon az önkormányzat támogatása miatt 100 forint, a falugondnok által díjmentesen kiszállítva.

Ennek ellenére az igénybe vevő ügyfelek zömében elégedettek voltak a szolgáltatással, a jobb minőség érdekében nem kívánnák más településen igénybe venni az ellátást, magasabb díjat fizetni pedig nem tudnának.

Házi segítségnyújtás

A szociális törvény 63. §-a alapján a szakértői bizottság által megállapított gondozási szükséglettel rendelkező, házi segítségnyújtást igénylő személyek ellátásáról a települési önkormányzat köteles gondoskodni.

Házi segítségnyújtás keretében a szolgáltatást igénybe vevő személy számára a saját lakókörnyezetében kell biztosítani az önálló életvitel fenntartása érdekében szükséges ellátást, így az alapvető gondozási, ápolási feladatok elvégzését, az önálló életvitel fenntartásában, az ellátott és lakókörnyezete higiéniai körülményeinek megtartásában való közreműködést, a veszélyhelyzetek kialakulásának megelőzésében, illetve azok elhárításában való segítségnyújtást.

Amennyiben a házi segítségnyújtás során szakápolási feladatok ellátása válik szükségessé, a házi segítségnyújtást végző személy kezdeményezi az otthon ápolási szolgálat keretében történő ellátást.

A Marcalihoz tartozó mikrotérségben (Marcali, Kelevíz, Nikla és Csömend) a házi segítségnyújtás feladatait a Marcali Szociális és Egészségügyi Szolgáltató Központ látja el. Az ellátottak száma 43 fő volt 2008-ban, ebből 30 fő marcali lakos, Niklán 4, Csömenden és Kelevízen 1-1 fő, Nagyszakácsiban pedig 7 fő szorul ellátásra. Az igénybevevők zöme egyedül élő, és hasonlóan az étkezés igénybe vevőihöz, az ÖNYM 150–300 %-a közötti jövedelemmel rendelkeznek.

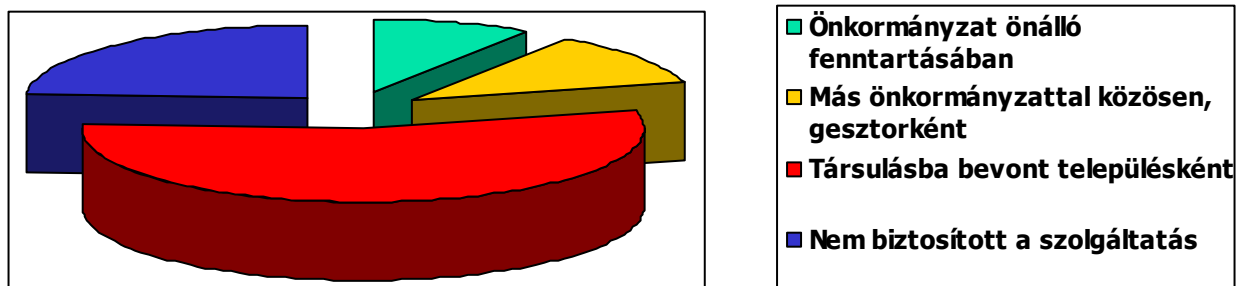
A feladatokat Marcaliban három fő, Kelevíz, Nikla és Csömend esetében egy-egy fő látja el, Nagyszakácsiban pedig szintén egy gondozó, akinek a településen megvan

a szükséges gondozotti létszáma. Egy főt le kellett építeni, mert a települések már nem tudtak a szolgáltatás költségvetéséhez kellőképpen hozzájárulni.

A böhönyi székhelyű Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ házi segítségnyújtást 5 településen lát el (Böhönye, Nemesdéd, Nemesvid, Tapsony, Vése).

8. ábra

A házi segítségnyújtás biztosításának formái a Marcali Kistérségben, 2007

A saját környezethez, ismert emberekhez való ragaszkodás, személyhez kötöttség leginkább a házi segítségnyújtás igénybevétele, illetve ellátásszervezése során szembetűnő.

„A házi segítségnyújtás nehézkes (...) még falun belül is... ismerik egymást, mindkettő falubeli, ha nem ugyanaz a kolléganő megy, elképzelhető, hogy a gondozott arra a napra nem kéri az ellátást.” (Böhönye, Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ – intézményvezető)

Igyekeztek megoldani, hogy lehetőleg települési vagy település környéki, helyi ember lássa el a rászorulókat. 2008-ban a társulás keretében 60 ember vette igénybe az ellátást, zömében egyedülálló kisnyugdijasok.

A szolgáltatással kapcsolatban mind a fenntartók, mind a szolgáltatók képviselői gondozási tevékenységhez köthető normatíva elszámolásának anomáliáit, a terület túlszabályozottságát, a jogszabály előkészítésekor a szakmai egyeztetés hiányát,

illetve a szabályzók gyors, hektikus, követhetetlen változásait említették fő problémaként.

Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás

Az ellátás megszervezésének speciális esete a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás. A szolgáltatás létjogosultságát költséghatékonysága, országosan az ellátást igénylők számának növekedése igazolja. Az ellátás kiépítése szakminisztériumi fejlesztési pályázatokból valósul meg.

A Marcali kistérségben 40 készülék került kihelyezésre. A szolgáltatást 2008-ban Marcalin kívül hét településen lehetett igénybe venni, ezek: Csömend, Gadány, Hosszúvíz, Kelevíz, Kéthely, Nikla, Somogyszentpál. 2009. április 1-től az ellátási terület változott: Marcalin túl immár 20 településen érhető el a szolgáltatás (Balatonújlak, Böhönye, Csömend, Kelevíz, Kéthely, Libickozma, Nagyszakácsi, Nemesdéd, Nemeskisfalud, Nemesvid, Nikla, Pusztakovácsi, Somogyfajsz, Somogysimonyi, Somogyszentpál, Szenyér, Tapsony, Táska, Varászló, Vése), bár a készülékek száma nem növekedett.

A diszpécsterszolgálat Nagyatádon működik, ide érkeznek be a hívások, és a szolgálat riasztja a gondozónőket. Településenként tiszteletdíjas, a szükséges végzettséggel rendelkező gondozónők indulnak segíteni a megadott helyszínre, kerékpárral vagy az önkormányzat által biztosított gépkocsival.

2008-ban 34 ellátott vette igénybe a szolgáltatást, elsősorban 70 év feletti, egyedülálló rászorulóknak. Abban az évben nem helyezték ki az összes készüléket, mert csak térítési díj ellenében (3500 Ft/hó) tudták biztosítani a szolgáltatást. Ez évtől a szociálisan rászorulóknak díjmentességet élveznek, így többen várakozó listára kerültek. Az igénybe vevők 58%-a marcali, 18%-a kéthelyi, 6%-a gadányi, 12%-a niklai, 6%-a kelevízi lakos, a többi településről nem volt 2008-ban igénybevétele.

Nappali ellátások

A nappali ellátások 2005. január 1-ig a szociális szolgáltatások külön típusát alkották a szakosított ellátások között, ma az alapszolgáltatások részét képezik. Az idősek klubja a szociális és mentális támogatásra szoruló, önmaguk ellátására részben képes időskorú személyek nappali gondozására szolgál. A saját otthonukban élők részére biztosít lehetőséget a napközbeni tartózkodásra, étkezésre, társas kapcsolatokra, szabadidős programokra, orvosi ellátásra. 2007-ben az általunk vizsgált kistérségben a nappali ellátást nyújtó idősek klubjainak férőhelyszáma 225 volt, mely a kutatásban részt vevő települések tekintetében Böhönyén 25, Marcaliban 60 férőhelyet jelent. Mindez igénybe vevői oldalról Böhönyén 24 főt, Marcaliban 51 főt jelent, az összes településre vetítve pedig 202 igénybe vevőt. Marcaliban két klub működik, melyek a helyi lakosokon kívül niklai, csömendi, nagyszakácsi és kelevízi időseket fogadnak. Marcaliban fogyatékosok nappali intézménye is működik a Magyar Máltai Szeretetszolgálat fenntartásában. A hatályos jogszabályok alapján a 3000 főt meghaladó állandó lakosságszámmal bíró települések számára kötelező az idősek nappali ellátásának megszervezése. A törvény arra is lehetőséget ad, hogy az önkormányzatok a szükségletek kielégítése érdekében más önkormányzattal vagy nem önkormányzati szervezettel társulási, ellátási szerződést kössenek. 2008. január 1-től a tízezer főt meghaladó állandó lakosságszámmal rendelkező települések kötelesek valamennyi nappali ellátási formát biztosítani, azonban Marcali város önkormányzata forráshiány miatt nem tud ezen kötelezettségének megfelelni.

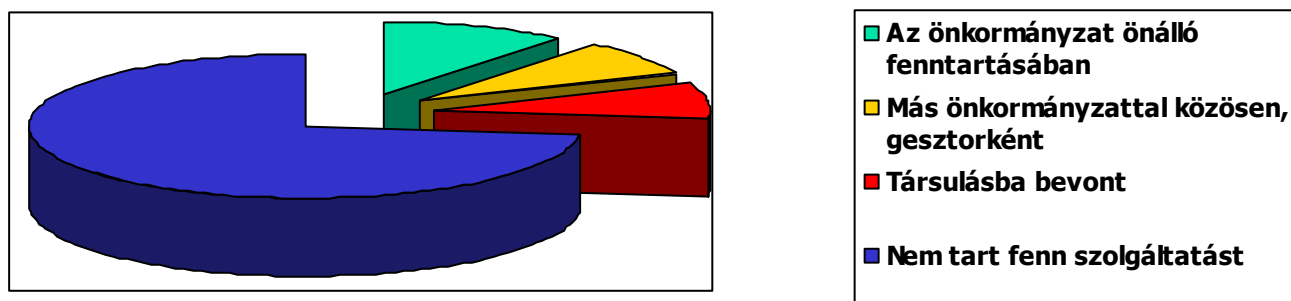
A kistérség apróbb településein általánosságban elmondható, hogy a fent nevezett ellátásra csekély igény mutatkozik, melynek oka főként a vidéki emberek tradicionális életviszonyaiban keresendő. Ahogyan Nemesdéd polgármestere fogalmazott: *„Igazából vannak olyan feladatok, amik találkoznak az igényekkel, de többnyire a kis létszámú településeken nehéz megszervezni például az idősek nappali ellátását, mivel ezek az idős emberek nem partnerek abban, hogy naponta akár 15 kilométert utazzanak például Böhönyére a nappali ellátás igénybevételére.”*

„Én még saját falun belül sem tudom elképzelni, hogy akár klubba járjanak az emberek, mivel nem szívesen hagyják ott még fél napra sem a lakást. Többnyire egyedül élnek az idősek. Sajnos még arra sincs igény, hogy akár klubjelleggel összejöjjenek az idősek. Inkább vasárnap délután összeülnek a kocsmában kártyázni, vagy a bolt sarkánál beszélgetnek.” (Vése, polgármester)

Nemeskisfaludon 2006-ban minisztériumi támogatással született meg az alapítványi fenntartású idősek otthona. Ellátotti köre jelenleg kb. 40 fő. Az otthon a településen és a környéken is jelentős foglalkoztatónak számít, a polgármester szavaival élve „import munkaerő” gondoskodik az ellátottakról. A településvezető itt szeretett volna a meglévő kapacitásokra építve idősek nappali ellátását létrehozni, helyi idős emberek számára, azonban nem volt elegendő jelentkező a szolgáltatásra.

9. ábra

Az idősek nappali ellátásának biztosítási formái a Marcali Kistérségben, 2007

A Böhönyei mikrotérségben csak Böhönyén van idősek nappali klubja, de a körzet valamennyi településéről fogadnának klienseket (Szenyér, Nemeskisfalud, Vése, Varásló, Nemesdéd, Nemesvid, Tapsony, Somogysimonyi). Azonban a fentebb részletezett okokból az ellátásra nincs valós igény. Az itt élő idősek szeretik saját környezetüket, fontos szempont számukra, hogy bármilyen szolgáltatást vegyenek is igénybe, az meghatározott személyhez kötődjék, fontos a közös hang megtalálása, a személyközpontú szolgáltatásnyújtás. Böhönyén 21 ember veszi igénybe a szolgáltatást, bár 25 főre van engedélyük.

Közösségi ellátások

A közösségi pszichiátria egy decentralizált módja az elme-egészségügyi ellátásnak és más mentális betegséggel küzdő embereknek szóló szolgáltatásoknak. A közösségi alapú ellátás azért jött létre, hogy csökkentse a kórházakban nyújtott költséges fekvőbeteg-ellátások iránti igényt.⁶ „A közösségi pszichiátriai ellátás olyan önkéntesen igénybe vehető, hosszú távú, közösségi alapú gondozás, amelynek

során a gondozás és a pszichoszociális rehabilitáció az ellátott otthonában, illetve lakókörnyezetében történik.” (1/2000. (I. 7) SZCSM-rendelet). A közösségi pszichiátriai gondozás, ill. rehabilitáció igyekszik a ma érvényes betegjogokkal összhangban elkerülni a kirekesztettség és izoláció minden formáját. Átfogó megvalósulása esetén a betegek számára a közösségben, lakóhelyükhöz közel biztosítja a lehető legtöbb pszichiátriai és rehabilitációs szolgáltatást, és alapvető célja a közösségi integráció fenntartása, ill. elérése. A gondozás és rehabilitáció során a lehető legnagyobb mértékben támaszkodik a közösségi erőforrásokra és a természetes segítőkre (pl. hozzátartozók). Bár a mai közösségi pszichiátria inkább tekinthető közösségi szociális ellátásnak, hiszen a pszichiáterekkel való együttműködés általában csak eseti jellegű. Ez együtt jár azzal, hogy a betegeket és hozzátartozóikat, valamint az egészségügyi dolgozókat képezni kell az aktív részvételt és a felelősség felvállalását célzó stratégiák terén.

A közösségi pszichiátriai ellátás 2009 január 1-től nem kötelezően ellátandó feladat a települési önkormányzatok számára. Az ellátásban 2007-ben a kistérségben összesen 71 fő részesült; Marcaliban 20 fő, Nagyszakácsiban 6 fő. Az ellátásban négy fő foglalkoztatott, három fő Marcaliban, egy fő Kéthelyen. A szolgáltatás jelenleg csak Marcaliban érhető el, előreláthatóan 2009 második feléig. Ennek oka, hogy a 2008-ban beadott pályázatuk kedvezőtlen elbírálásban részesült. 2008. december 31-én megszűnt a területi ellátás, az önkormányzat pedig még fél év haladékot adott az ellátás megszüntetésére. A kistérségben más közösségi pszichiátriai ellátás nem érhető el.

„Most biztosítunk olyat is, ami nem kötelező. A közösségi ellátások nem kötelezőek, ennek ellenére biztosítjuk, pedig nincs semmilyen finanszírozása.” (Marcali, polgármester)

A jelen ellátás térségi szintű expanziója nem valósult meg. A szolgáltató a betegek egy részét megpróbálta a házi segítségnyújtás keretein belül ellátni, ám sokan nem éltek a lehetőséggel, hiszen díjtételes szolgáltatásról van szó. 2005 óta volt közösségi pszichiátria ellátás Marcaliban, 2007-től pedig a térségben. Az ellátott területhez Marcali, Nikla, Kelevíz, Csömend és Nagyszakácsi tartozott. Mivel

azonban az ellátásra pályázni kell, így megvalósítása más, alternatív formában is lehetséges lehet.

Támogató szolgálat

A támogató szolgáltatás célja a fogyatékos személyek lakókörnyezetben történő ellátása, elsősorban a lakáson kívüli közszolgáltatások elérésének segítése, valamint életvitelük önállóságának megőrzése mellett a lakáson belüli speciális segítségnyújtás biztosítása. A támogató szolgáltatás feladata az alapvető szükségletekhez, az egészségügyi-szociális, ill. fejlesztő tevékenységekhez való hozzájutás elősegítése. Az általunk vizsgált kistérségben támogató szolgáltatást Marcali város és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nyújt. A TEIR-adatbázis alapján 2007-ben összesen 24 személy vette igénybe a szolgáltatást, két fő Kelevíz településéről, míg 22 fő Marcaliból. A támogató szolgálatnál foglalkoztatottak száma négy fő. Marcali város önkormányzatának 23 településre vonatkozóan van ellátási szerződése (Böhönye, Csákány, Főnyed, Gadány, Hollád, Hosszúvíz, Kelevíz, Mesztegnyő, Nagyszakácsi, Nemesdéd, Nemeskisfalud, Nemesvid, Sávoly, Somogysimonyi, Somogyzsitfa, Szegerdő, Szenyér, Szökedencs, Tapsony, Tikos, Varásló, Vése, Vörs. Az ellátandó terület a két szolgáltató között megosztott: a területi határt a 68-as út két oldala képezi). A Magyar Máltai Szeretetszolgálat által végzett munka elsősorban a Gondviselés Házában gondozottak szállítását jelenti, mely autista személyekre is kiterjed, a 32 ellátottból 7 fő autista. Ez a vállalat speciális felkészülést igényel. A két szolgáltató közötti együttműködés kiegyensúlyozott, bár a területi differenciálás nem teszi lehetővé a kliens szabad szolgáltatóválasztását.

A finanszírozás teljesítményhez igazodik, minimális és maximális teljesítménykorláttal. A korábban az elszámolás alapját képező óraszámot felváltotta a feladategység, amely személyi segítséggel töltött egy órát jelent (a kötelezően teljesítendő feladatmutató évi 3000 feladategység, melyből 1200 személyi segítség kötelező), ill. szociálisan rászoruló egyén szállítása közben megtett 5 km-t. Az integráció szellemében egy kistérségben egy fenntartó csak egy szolgálatot működtethet (amennyiben több szolgálattal pályázott, azok integrálhatók).

A támogató szolgálat klientúrájában számottevő a gyermekek aránya. Sokakat fejlesztésre, úszásterápiára vagy orvoshoz szállítanak, a mozgásszervi fogyatékoság a legjellemzőbb. A szolgáltatáshoz való hozzáférésnél döntő szempont a szociális rászorultság. Ennek értelmében 23 rászoruló személyt látnak el (ők fogyatékosági támogatásban vagy emelt összegű családi pótlékban részesülnek), ill. 56 fő nem rászoruló személyt (az egyik leggyakoribb ellátási típus).

Civil szervezetek működési tapasztalatai a kistérségi szociális ellátásban

A szociális törvény által garantált, önkormányzatok ellátási kötelezettségébe sorolt szociális és gyermekjóléti ellátásokon túl alapítványok, egyesületek és egyházi jótekonysági szervezetek is részt vesznek a kistérségben felmerülő szociális szükséglet kielégítésben. Ezek a szervezetek vagy önálló szolgáltatásokat működtetnek és saját ellátásként biztosítják az önkormányzatok számára kötelező alap, ill. szakellátási formákat, vagy pedig tevékenységükkel kiegészítik azokat. Megfigyelésünk, valamint a szolgáltatókkal készített interjúk alapján megállapíthatjuk, hogy a civil szektor szereplői elsődlegesen négy főbb területen tudják kiegészíteni a szociális szolgáltatást nyújtó önkormányzati intézmények működését: a szükségletfelmérésben, a jelzőrendszer működtetésében, a konkrét szociális intervencióban, valamint az esetek nyomon követésében és az utógondozás esetleges felvállalásában. Atomizált működési struktúrájukkal, decentralizáltságukkal, rugalmasságukkal olyan területeket is fel tudnak vállalni, amelyre a jelenleg szociális ellátórendszernek nincsenek meg a megfelelő válaszai. Társadalmi beágyazottságukkal, önkénteseik mozgósításával a társadalmi rendszerek legmélyére képesek hatolni, felismerve a látens problémákat.

A vizsgált településeken három egyház végez karitatív tevékenységet: a katolikus és a református egyház, valamint a Baptista Szeretetszolgálat.

Az elsősorban Marcalit és környékét behálózó katolikus karitász legfőképpen adománygyűjtéssel, gyermektáboroztatással és étkeztetéssel, valamint kórházpasztorációval foglalkozik. Szoros az együttműködésük mind a családsegítő központtal, mind a gyermekjóléti szolgálattal, ezek ellátotti köréhez tartozó családok

támogatásával is foglalkoznak, hiszen a két ellátotti célcsoport gyakran ugyanaz, csupán a szükségletkielégítés módszerében és eszközeiben vannak különbségek. Elsődleges jelzőrendszerként olyan személyekre is ráirányíthatják a figyelmet, akik egyébként a hivatalos szervek figyelmét elkerülhetik. Önkénteseik segítségével már tizenhárom éve végeznek szociális tevékenységet a városban.

„Szeretetszolgálatunk mindig azonnali segítséget nyújt, szemben az önkormányzati intézményekkel. Sokszor hozzánk küldik az éhező és fázó embereket.” (Marcali Katolikus Karitás vezetője)

A Karitás csoport vezetője egyébként maga is tagja a városi önkormányzat Szociális és Egészségügyi Bizottságának, valamint a Szociális Kerekasztalnak.

A Baptista Szeretetszolgálat működésének fontosságát különösen Nagyszakácsi első embere hangsúlyozta. A szolgálat elsősorban élelmiszer-segélyek biztosításával kiosztásával veszi ki részét község jóléti ellátásából.

A református egyház helyi szervezete elsősorban rendezvények szervezésében, a gyülekezet elesett tagjainak támogatásában és a szegény sorsú, tehetséges gyermekek támogatásában vállal szerepet.

A térségben a legjelentősebb szociális tevékenységet folytató, és az egyetlen szociális alapszolgáltatást önállóan nyújtó civil szervezet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi csoportja. A Gondviselés Házán keresztül, a kistérséggel kötött ellátási szerződés alapján biztosítják 2008 januárja óta a támogató szolgálat működtetését és a fogyatékosok napközbeni ellátását. A későbbiekben egy oktatási intézményt, valamint egy lakóotthont is szeretnének létrehozni fogyatékos gyermekek számára. A Máltai Szeretetszolgálat továbbá élelmiszer- és ruhaadományokkal, gyógyászati segédeszközök kölcsönzésével segíti a rászorulókat.

Jelentősebb civil szereplő még a Magyar Vöröskereszt helyi szervezete, amely szintén programokkal és adományosztással járul hozzá a térség ellátórendszerének működéséhez.

A gadányi székhellyel működő Elesett Öregekért Alapítvány 2006 óta Nemeskisfaludon is működtet egy telephelyet demens és Alzheimer-kórban szenvedő idős emberek részére. A település vezetésével karöltve kísérletek történtek idősek nappali ellátásának megszervezésére, azonban a szolgáltatás kiépítése kellő számú érdeklődő hiányában elmaradt. A falu étkeztetését azonban az alapítványi konyháról szervezték meg, ahol olcsóbban, helyben tudják előállítani a meleg ételt a rászorulóknak számára.

Összefoglalás

Jelen kutatásunkban a gyermekjóléti alapellátások és szociális alapszolgáltatások működtetésének és telepítésének gyakorlatát vettük górcső alá a Marcali kistérségben, azon belül is elsősorban a Böhönyei mikrotérség településein. A térség szocioökonómiai jellegzetességeinek bemutatását követően került sor az egyes alapszolgáltatások és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök vizsgálatára.

A bevezetőben ismertetett hipotéziseinkre kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált települések közül – bár eltérő formában – mindenhol elérhetők az alapellátások, azonban a hozzáférés módja, valamint az igénybe vett szolgáltatások minősége markáns különbségeket mutat. Számos kistérségi településen lakó számára a szolgáltatások elérésére inkább csak elméletben van lehetőség, annak bonyolultsága miatt gyakran nem élnek az igénybevétel lehetőségével. A szolgáltatások polarizálódásával viszonylag jól felszerelt, megfelelő szakember-garnitúrával ellátott intézménystruktúra jött létre, amely erőteljes centralizációt mutat a kistérségi és a mikrotérségi központok irányába. Ezért, noha az önkormányzatok eleget tesznek ellátási kötelezettségüknek, és megvalósították az integrált szolgáltatást nyújtó intézménystruktúrát, a valóságban településenként eltérő szolgáltatási modellek alakultak ki. Ez különösen érezhető az önkormányzatok saját szervezésében üzemeltetett ellátásokon, de részben megfigyelhető az integráltan nyújtott szolgáltatások települési gyakorlatában is. Az (elsősorban) kiegészítő normatíva miatt megvalósított szolgáltatási és területi koncentráció tehát a települési szociálpolitikában sokkal inkább a helyi igényeknek és érdekeknek megfelelő területet alkotott.

A települések kreatív szolgáltatási mintáikban (elsősorban az önkormányzati működtetésű ellátásoknál figyelhető meg), a szociális keretszabályozásban levő lehetőségek kihasználásával igen változatos gyakorlatokat valósítottak meg. A hiányos standardizációs mechanizmusok az ellátási rendszer minden szegmensében az egyéni megoldások gazdag tárházát nyitják meg a szolgáltatók és a fenntartó önkormányzatok előtt.

Megfigyelésünk szerint, az önkormányzatok – a jogszabályi keretekhez alkalmazkodva – oly módon próbálják megszervezni az egyes szociális alapszolgáltatások és gyermekjóléti alapellátások telepítését és működtetését, hogy az alkalmazkodjon adott település földrajzi adottságaihoz, gazdasági lehetőségeihez, demográfiai folyamataihoz, és lakossági szükségleteihez.

Felhasznált irodalom

Arany Orsolya – Bak Judit – Haraszti Adrienn (2008): Kistérségi társulások. Kapocs VII. évf. 5. szám, 34–39.

Bódi Jenő – Járosi Katalin (2008): „Itt nyolcvanháromféle külön világ van”. Nagyszakácsi mozaik. In: Váradi Monika Mária (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Faluvégi Albert: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei, Előadás a Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztálya Vándorülésén, Balatonöszöd, 2000. május 18–19.

Ferge Zsuzsa (1985): Társadalmi struktúra – társadalmi hátrány, Szociálpolitikai Értesítő 1985. 4–5/I–II. 43–70. o.

Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. In: Info-Társadalomtudomány 15. 17–26. o.

Katz, Michael B. (1999): A „kirekesztettek” I–II. Budapesti Negyed, 1999/4–2000/1. 26–27. o.

Koós Bálint – Lados Mihály: Az önkormányzati méretnagyság és a közszolgáltatások méretgazdaságossági kérdései: európai modellek és hazai tapasztalatok. In: Kovács Katalin – Somlyódy Péter (szerk.): Függőben. KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 2008.

Kovács Katalin – Lados Mihály – Somlyódy Péter (2008): Közszolgáltatás-szervezési kihívások kistéleplési környezetben. In: Kovács Katalin – Somlyódy Péter (szerk.): Függőben. KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 2008.

Ladányi János – Szelényi Iván (2005): Az újrakörzetesítés társadalmi ára. Kritika, 2005 január, 2–5. o.

Rácz Katalin (2008): Szociális feladatellátás a kistélepléseken és a többcélú kistérségi társulásokban. In: Kovács Katalin – Somlyódy Péter (szerk.): Függőben, KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 2008.

Schwarcz Gyöngyi (2008): „Ide elkötelezett emberek kellene, akik élhető falvakat akarnak”. In: Váradi Monika Mária (szerk.): Kistéleplések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Soós Zsolt (2009): Reform után. A kistérségi közszolgáltatási reformhatásai a Téli kistérség szociális szolgáltatási rendszerére, Esély, 2009. 1. szám, 71–100. o.

Idézett jogszabályok

1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról (Ötv).

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről

1993. évi III. tv. a szociális igazgatásról, és a szociális ellátásokról

1997. évi CXXXV. törvény a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
1/2000. (I. 7) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális
intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről
2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról
25/2004. (VI. 11) BM-rendelet a többcélú kistérségi társulások létrehozását célzó
modellkísérletek 2004. évi támogatásáról
65/2004. (IV. 15.) Korm. rendelet a többcélú kistérségi társulások 2004. évi
támogatása mértékének, igénylésének, döntési rendszerének, folyósításának és
elszámolásának részletes feltételeiről.
36/2005. (III.1) Korm. rendelet a többcélú kistérségi társulások megalakulásának
2005. évi ösztönzéséről és modellkísérletek támogatásáról.
2005. 5/2005. (I.19) Korm.rendelet a 2005. évi normatív működési támogatásokról
311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról
2007. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról
szóló 2004. évi CVII törvény módosításáról

¹Jegyzetek

Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Magyar Katolikus Egyház, Magyar Református Egyház.

² Szociális és Gyermekjóléti Szociális Központ, Böhönye, valamint Szociális és Egészségügyi Szolgáltató Központ, Marcali.

³ A kliensinterjúkat jelen kutatás tartalmi kereteinek megfelelően csak részben használtuk fel. Hasznosításukra egy későbbi kutatás (összehasonlító elemzés vagy attitűdvizsgálat) alkalmával kerülhet sor.

⁴ A jelenséget Schwarcz Gyöngyi (2008) kutatásai is alátámasztják.

⁵ Fenti állítást egyetlen (a dolgozat készítői által ismert) kutatás, tanulmány vagy felmérés sem támasztja alá.

⁶ <http://www.ebredesek.hu/node/41>

Rácz Katalin Útban a szociális gazdaság felé?

Beszámoló egy produktív szociálpolitikai program eddigi eredményeiről

MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztálya

Előzmények

A szociális segítségnyújtást a mezőgazdasági tevékenységgel kombináló kezdeményezések hazánkban nem előzmény nélküliek: az 1900-as évek elején a kivándorlás által leginkább sújtott területeken, Zemplén, Torontál, Sáros és Szepes vármegyékben, majd a két világháború között az ország egészére kiterjedően indítottak ilyen jellegű programokat (Bartal, 1998; Serafin, 1998; Hámori, 2006). A produktív szociálpolitikai programok bevezetésének háttérében az addigi szegénységkezelési stratégiák, a jellemzően városokra koncentráló, közadakozásból finanszírozott inségsegélyezés kevésbé hatékony mivolta állt (Ferge, 1991a; Gyáni–Kövér, 2003). A harmincas években újjára indított szociálpolitikai reform fontos állomása volt a falvak közegészségügyi és szociális helyzetét javítani hivatott Zöldkereszt Szolgálat, a törvényhatósági alapon szerveződő vármegyei közjóléti szövetkezetek, valamint a produktív szociálpolitika megvalósításához pénzügyi háttérrel biztosító Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozása (Gayer, 1991; Szikra, 2008). A programok elindításában játszott állami szerepvállalás nemcsak a szociális problémákhoz újszerűen közelítő tartalom miatt volt példaértékű, hanem azért is, mert a korábbi szegénységkezelési programok javarészt karitatív tevékenységként, az egyházi és magánjótékonykodás keretei között valósultak meg.¹ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül ugyanakkor azt a körülményt sem, hogy a két világháború között a produktív szociálpolitikai programokat – így a hátrányos helyzetű, sokgyermekes családokat kölcsön, foglalkoztatás, házépítés révén támogató közjóléti szövetkezetek² által szervezett akciókat is – a politikai eszmeáramlatokról sem mentes kampányszerűség és igen jelentős területi eltérések jellemezték (Hámori, 2006).

Általánosságban elmondható, hogy a harmincas évek produktív szociálpolitikai programjai, bár kétségtelenül újszerű elvek³ alapján szerveződtek, megőrizték a hagyományos

szegénygondozás főbb motívumait: a szegénységet egyéni problémaként értelmezték, a rászorultságot érdemességhez – szorgalomhoz, jó magaviselethez, erkölcsös magánélethez, vallásossághoz stb. – kötötték (Ferge, 1991b; Szikra, 2006). Ezzel együtt a negyvenes évek elejére a produktív szociálpolitika vitathatatlan eredményeket ért el: falusi egészségházak, közjóléti szövetkezetek alakultak szerte az országban, melyek további fennmaradásának a második világháború, majd az azt követő társadalmi változások vetettek véget. Ezen változások a szociálpolitikát hosszú évtizedekre a politikai ideológiák által uralt gazdaságnak rendelték alá (Ferge, 1991a).

Szociálpolitikai útkeresés a kilencvenes évek elején

A kilencvenes évek Magyarországon a népesség széles rétegeit érintő egzisztenciavesztés, a foglalkoztatottság csökkenése, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése felvetette az addigi jóléti politika reformjának szükségességét. A szociálpolitikai fordulatváltásra több alternatíva kínálkozott: a reformjavaslatok a szociális feladatellátás állami kézben tartásától a piaci és nonprofit szektor szereplőit érvényesíteni engedő jóléti pluralizmuson keresztül a szociális ellátások teljes körű piacosításáig terjedtek (Andorka–Kondratas–Tóth, 1995; Lakner, 2005). A politikai ideológiák és a gazdasági kényszerek alatt formálódó, 1993-ban önálló törvény formájában is deklarált szociálpolitika a köztes megoldást képviselte, melynek legfontosabb vonása a közösségi jóléti rendszerek érintetlenül hagyása, az állam szociális feladatellátásból való részleges kivonulása, egyes jóléti szolgáltatások és pénzbeni juttatások helyi szintre telepítése volt (Bartal, 2001). A szociális feladatokra fordítható források elosztását érintő döntések decentralizálása – nem függetlenül a rendszerváltás első éveit jellemző államellenességtől – valójában annak a szemléletnek a kifejeződése volt, mely a társadalmi egyenlőtlenségeket, a fokozódó szegénységet nem osztársadalmi méretű, állami szinten kezelendő problémaként, hanem elsősorban a helyi közösség ügyeként értelmezte (Szalai, 2004). Mindez nem csupán azért problematikus, mert a tartósan fennálló szociális problémák helyi szintű kezeléséhez a települési önkormányzatoknál akkoriban sem állt rendelkezésre sem elegendő forrás, sem megfelelően felkészült apparátus, hanem azért is, mert végső soron elodázta a szegénység mérséklését célul tűző, hathatós kormányzati programok kidolgozását.

A kilencvenes évek elején lezajlott szociálpolitikai reformfolyamat során vetődött fel egy, a pénzbeni ellátásoknál hatékonyabb, a területiség és a rászorultság elvét célzottan érvényesítő támogatási rendszer bevezetésének gondolata. Ennek keretében formálódott a szociális

földprogramok koncepciója, melynek kidolgozására a Népjóléti Minisztérium Válságkezelő Programok Irodájának irányításával került sor 1991-ben (Hamza, 2003). Bár a szociális földprogram filozófiáját tekintve több ponton is támaszkodott a harmincas évek produktív szociálpolitikai kísérleteire – mindenekelőtt a vármegyei közjóléti szövetkezetekre –, eszközrendszerét tekintve számos új vonást mutatott. Mindezt részben az indokolta, hogy a kilencvenes évek rászorultjainak köre demográfiai és szociológia szempontból jóval összetettebb volt, mint a két világháború közötti időszak zömmel agrárágazathoz kötődő népességé.⁴ Ezen túlmenően szerepe volt annak a körülménynek is, hogy a kilencvenes évek szociálpolitikai reformfolyamatát az államtalanítás szándéka hatotta át, szemben a harmincas évekkel, amikor a szociálpolitikai reformtörekvések éppen az állami szerepvállalás növelésére irányultak. A szociális földprogramok kilencvenes évek elején történő elindítása nem független a gazdasági szerkezetátalakulástól sem, mely nem csupán a magánszemélyek, hanem egyebek mellett a települési önkormányzatok számára is lehetővé tette vagyonuk gyarapítását. Számos településen a privatizáció során megszerzett ingatlanvagyon (mezőgazdasági művelésbe vonható földterületek, gazdasági célra hasznosítható épületek) adott alapot ahhoz, hogy az önkormányzat csatlakozzon a szociális földprogramhoz.

A kísérleti jelleggel induló szociális földprogram néhány év múltán természetbeni ellátásként, a családi szükségletek kielégítését szolgáló gazdálkodást segítő támogatás formájában beépült a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvénybe.⁵ A szociális földprogram nyújtotta források az indulás óta eltelt csaknem két évtizedben, ha egyenetlen mértékben is, de minden évben elérhetőek voltak a válságövezetek települései számára. A program kezdetektől meghívásos jelleggel működött: bár a települési kör az évek során folyamatosan bővült, a pályázati források mindig az ország leghátrányosabb helyzetű települései számára voltak elérhetőek.

A földprogramot a szociális tárca ez ideig közel hárommilliárd forinttal támogatta, ugyanakkor az agrártárca, az Autónia Alapítvány és a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány is nyújtott támogatást a hátrányos helyzetű, munkanélküli rétegek mezőgazdasági tevékenységét ösztönző programokhoz.⁶ Az utóbbi két program a szociális tárca által támogatott földprogramok érintettjeinél szűkebb csoport, a roma népesség megélhetési viszonyainak javítását célozta (Lévai–Sziijártó, 1998; Havas, 2001; Lukács, 2005). Az alábbi elemzést a szociális minisztérium által támogatott földprogramra szűkítjük, részben azért, mert erre a pályázati programra vonatkozóan állnak rendelkezésünkre

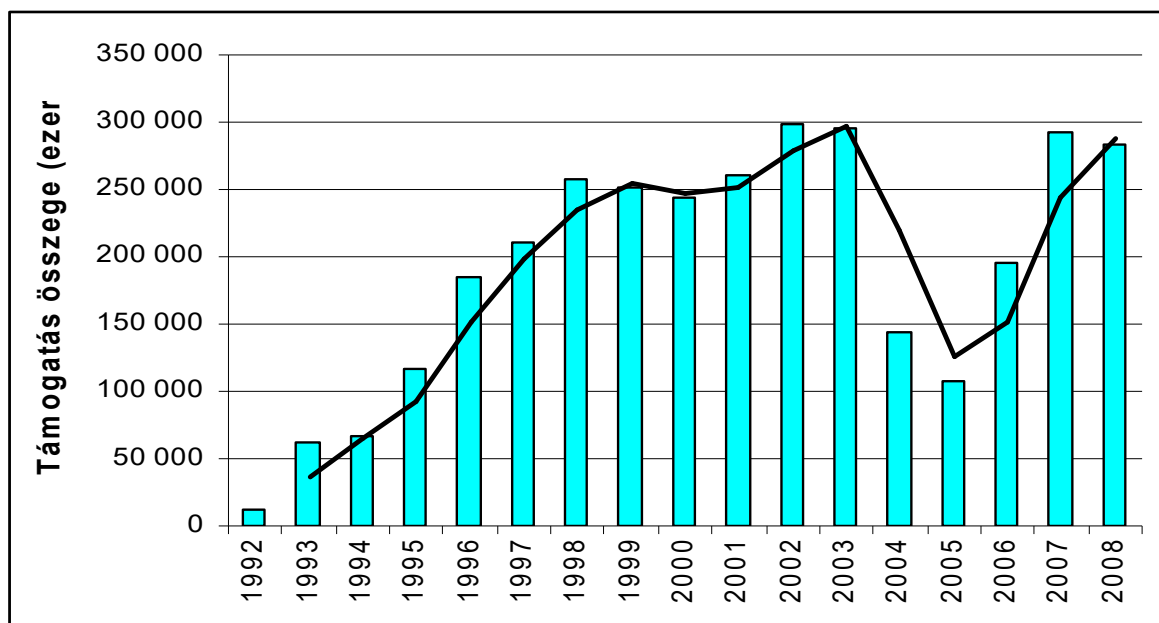
megbízható statisztikai adatok, részben azért, mert a minisztériumi pályázatokhoz rendelt források nagyságrendje messze meghaladja a fentiekben említett, szűkebb csoportra szabott programokét. Tesszük mindezt annak ismeretében, hogy a szociális földprogramot működtetők forrás szerző stratégiáit az egyes jóléti programok közötti közlekedés jellemzi, azaz a különböző pályázatok nyertes listái gyakorta egymást átfedik.

Szakaszok a szociális földprogram működésének történetében

A szakmai tartalom és a mozgósított források alapján több szakaszt különböztethetünk meg a szociális földprogramok közel két évtizedes történetében. A témakörrel foglalkozó szakértők álláspontja szerint egy-egy program eredményességét döntő mértékben meghatározza, hogy indulása mely szakaszba esett (Bartal-Sziklai 2006). A tapasztalatok szerint a kilencvenes évek közepén megkezdett földprogramok működtetőinek a támogatási források nagyságrendje miatt nagyobb esélye volt a tőkefelhalmozásra, mint a pályázati források drámai csökkenését hozó 2004-es esztendő követően pályázóknak (lásd az 1. ábrát). Hozzátehetjük, hogy a szociális földprogramok időben változó jellegzetességeinek áttekintésével nem csupán magáról a földprogramról kapunk átfogó képet, hanem végeredményben a kormányzati szintű szociálpolitika súlypontjainak változásairól is.

1. ábra

A szociális szaktárca által a földprogramra fordított források

Forrás: Esély Szociális Közalapítvány adatbázisa, 1992–2008.

Bartal Anna Mária és Sziklai István a témakörrel foglalkozó tanulmányában az első éveket a kísérletezés korszakaként azonosítja, a program ugyanis az induláskor mindössze két megye településeire, elsőként a Békés megyei Sarkadra, majd a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tiszabecsre és Rozsályra terjedt ki. Míg Sarkad egyik szomszédjával, Mezőgyánnal közösen kezdett hozzá a megvalósításhoz, a két említett tiszaháti település önállóan indította el földprogramját. E kísérleti programok kivétel nélkül minisztériumi támogatással, ám a helyi szereplők aktív közreműködésével formálódtak.⁷ Összességében e korszakot az önkéntesség, az alulról szerveződés, s az élet más területein is megnyilvánuló demokratizmus határozta meg, mely a szerkezetátalakulás nyomán fokozódó szegénység kezelését elsődlegesen a rászoruló személyt integráló közösség ügyének tekintette. Helyi szinten ugyanakkor nagyfokú tanácstalanság volt tapasztalható, mely elsősorban a jogosultságok és kötelezettségek tisztázatlanságából fakadt.

A szociális földprogramok második, extenzív fejlődéssel jellemezhető korszaka 1995-ben indult. Ez az esztendő nem csupán a támogatási források megduplázódását, hanem a program által érintett települések számának ugrásszerű emelkedését hozta. A kísérleti jelleggel elindított földprogram jól vizsgázott a megélhetést segítő szociális ellátások rendszerében, ennek volt köszönhető, hogy Békés és Szabolcs-Szatmár-Bereg mellett a programba hét további megye, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy és Zala is meghívást kapott.⁸ Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy ezt a korszakot nem a szociális földprogramok szerves fejlődése, sokkal inkább a központi kormányzat produktív szociálpolitikai programokat preferáló politikája tette extenzívvé.

A kilencvenes évek vége számos változást hozott a működtetés harmadik fázisba lépő szociális földprogramok életében. E változások nem a támogatási forrásokat érintették, azokat ezekben az években inkább a stagnálás jellemezte, sokkal inkább a szakmai tartalmat. A kidolgozásra kerülő szakmai koncepció mindenekelőtt azt a célt szolgálta, hogy a sokszínű, éppen ezért igen nehezen összehasonlítható programok néhány egységesnek mondható elv szerint működjenek. A központi koncepció kötelező jelleggel írta elő a földprogramok helyi rendeletben történő szabályozását, emellett megszabta, hogy a kedvezményezettek nem munkaviszony alapján, hanem független termelőként kaphatnak juttatást és vehetnek részt az integrált termelésben. A koncepció egyik, talán legfontosabb megállapítása az volt, hogy a program célkitűzése nem a rászoruló családok szociális ellátórendszerben tartása, hanem a

támogatott léthelyzetből történő kikerülésének elősegítése. A szakmai fejlődés fontos lépése volt a megyénként szerveződő területi menedzserszervezetek (TMSZ) hálózatának kialakítása, ami a földprogram irányításának decentralizációját célozta. A szakmai szempontok mellett az érdekképviselő szerepe is erősödött az évek folyamán: 2002-ben alakult meg a Szociális Földprogramot Működtető Települések Országos Szakmai Érdekképviselői Szövetsége Egyesület (SZOFOSZ), amely nem csupán a földprogram hazai forrásokra alapozott bővítését tűzte célul, hanem az uniós támogatások elérésére is forgatókönyvet készített.

A következő korszak a 2004-es esztendővel vette kezdetét, amikor a földprogramokat megvalósító települések a támogatási források drasztikus csökkenésével szembesültek: az uniós csatlakozás évében a támogatás alig valamivel haladta meg az indulás első éveit jellemző pályázati összegeket. A forráscsökkenés hátterében a költségvetési megszorítás mellett az a körülmény állt, hogy a szociális földprogramot nem sikerült integrálni az uniós csatlakozással megnyíló támogatási rendszerbe. Bár az erre irányuló kormányzati szándék és szakmai lobbizás adott volt, az uniós illetékesek úgy ítélték meg, hogy a földprogram valójában bújtatott mezőgazdasági támogatás, éppen ezért uniós forrásból nem részesedhet. A szociális földprogram szerves része volt a 2007-2013-as időszakot felölelő Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. tengelyének is, végül azonban kikerült a Brüsszelbe továbbított egyeztetési anyagból. A szociális földprogramot működtető szervezetek (legyenek azok önkormányzatok, vagy akár civil szervezetek) a dolgok jelenlegi állása szerint a szociális minisztérium pályázati keretéből, valamint a régiók által koordinált terület- és régiófejlesztési célirányozatból (TRFC) remélhetnek forrásokat.

A földprogramok működtetése szempontjából a forráscsökkenés ellenére alapvető jelentősége volt annak a 2006. évi FVM-rendeletnek, mely lehetővé tette, hogy a szociális földprogramot megvalósító települések a Nemzeti Földalapról (a továbbiakban NFA) mezőgazdasági művelésre alkalmas területeket igényeljenek. Az NFA kezelésében lévő földterületek önkormányzati tulajdonba adását a rendelet csupán ahhoz kötötte, hogy az érintett település a képviselőtestület jóváhagyásával szociális földprogramot működtessen, s az NFA által átadott földrészlet megművelésében szociálisan hátrányos helyzetű személyek közreműködjenek.⁹ Az állami tulajdonú termőföldek és erdőterületek ingyenes önkormányzati tulajdonba, illetve vagyonkezelésbe adása két szempontból is alapvető jelentőségű. A szociális földprogramot megvalósító, saját földterület hiányában ez ideig parcellákat bérlő települési önkormányzatok lépéseket tehetnek a költséghatékony gazdálkodás irányába, másfelől azon települések

számára is lehetővé válik a szociális földprogramok működtetése, melyek nem szerepelnek a szociális tárca által meghívott megyék listáján.

Kísérletek a szociális földprogramok osztályozására

Előljáróban annyit megjegyezhetünk, hogy az elmúlt években több kutatás irányult a szociális földprogramok működési sajátosságainak vizsgálatára. Ezen vizsgálatok közös vonása, hogy egy-egy program hatékonyságát olyan külső kritériumok alapján mérik, mint a résztvevők demográfiai, szociológiai jellemzői, a program keretében megvalósuló mezőgazdasági termelés eredményei, a főbb pénzügyi mutatók stb. A lezajlott hatásvizsgálatok közül két kutatás a szociális földprogramok modellezésére is kísérletet tett (lásd az 1.sz. táblázatot). A Szoboszlai Zsolt vezetette kutatócsoport különböző, a működést alapjaiban meghatározó dimenziók – innováció, önellátás, piaci elemek jelenléte stb. – szerint osztályozta a szociális földprogramokat (Szoboszlai, 1999, 2001; Jász-Szarvák-Szoboszlai, 2003; Jász-Szarvák, 2005). Az említett tényezők alapján felállított tipológia egyik végpontján a piaci keresletre érzékeny, árutermelést folytató, az innovációra nyitott földprogramok, a másik végpontján a pályázati támogatást pusztán szociális juttatásként értelmező, motiválatlan rászorulókat integráló földprogramok helyezkednek el (Szoboszlai, 2001). A Bartal Anna Mária nevéhez fűződő elemzés másféle logikát követ: a földprogramokat funkciójuk alapján modellezi, e szerint minden egyes résztvevő motivált, csak éppen mindenki másra. A kutató elkülöníti azokat a termelőket, akik pusztán az önellátás, élelmiszertermelés szándékával vesznek részt a földprogramban, azoktól, akik jövedelemtermelő tevékenységet folytatnak az integrált mezőgazdasági programok keretében (Bartal, 2001).

1. táblázat

Szociális földprogram-modellek

I. modell	Jellemző	II. modell	Jellemző
Fejlődő innovatív típus	Több lábbon állás (egymás mellett futó alprogramok) Innovatív programelemek Piaci kereslet figyelembevétele Önfenntartóvá válás lehetősége Modellalkotó programok (a helyi erőforrások figyelembevételével újszerű fejlesztések megvalósítása)	Naturális típus	Önellátás biztosítása Egy lábbon állás (egyetlen terményfajta) Természetbeni támogatás
Fejlődő adaptív	Más programok sikeres elemeinek átvétele, mintakövetés	Naturális-korrektív	Önellátás+kiegészítő jövedelem biztosítása

típus	Önellátásra termelés túlsúlya Támogatástól való függés Települési univerzalitás Szociális hatékonyság (természetbeni juttatás) A résztvevők köre folyamatosan bővül, a program kapacitásai növekednek	típus	Kétfajta termelési forma Természetbeni ellátás+némi pénzbeni jövedelem
Fenntartó-stagnáló típus	Önellátásra termelés Támogatástól való erőteljes függés Települési univerzalitás Piaci elemek hiánya Szociális hatékonyság (természetbeni juttatás) A résztvevők köre stagnál, a program kapacitásai nem növekednek	Korrektív-naturális típus	Önellátás+kiegészítő jövedelem+szolgáltatás biztosítása Több lábon állás Jelentős pénzbeni jövedelem a természetbeni juttatások mellett
Leépülő típus	A működtetők és a résztvevők motivációjának hiánya	Kis mértékben árutermelő típus	Több cél (önellátás, jövedelem-kiegészítés, árutermelővé válás) Több lábon állás Döntően pénzbeni juttatás

Forrás: Bartal 2001, Szoboszlai, 2001.

Mindkét tipológia igen alapos áttekintést ad a résztvevők motivációjáról és a szociális földprogram keretében végzett tevékenységek jellemzőiről, arra vonatkozóan azonban nem kapunk kielégítő magyarázatot, hogy a földprogramban való részvétel hosszú távon milyen hatást gyakorol a rászoruló családok gazdasági státusára, helyi közösségben betöltött pozíciójára, mobilitására, kapcsolatrendszerére, mindennapi életviszonyaira. Ezen szempontokat azért tartjuk kiemelkedően fontosnak, mert a szociális földprogramok 1992-ben történő elindításakor a rászoruló helyzetbe hozása, foglalkoztatási esélyeinek növelése, végeredményben a programról való leválásuk elősegítése volt az egyik legfontosabb célkitűzés. A szociális földprogramok ilyen szempontú áttekintésére az alábbiakban kétféle módszer segítségével teszünk kísérletet. Az úgynevezett felülnézeti elemzéshez a szociális földprogramok országos módszertani intézményi feladatait 2001 óta ellátó szolnoki Esély Szociális Közalapítvány által nyilvántartott statisztikai adatok, valamint a szociális földprogramok szakmai megalapozásában szerepet vállaló szakértőkkel készített interjúk nyújtottak segítséget. Az alulnézeti elemzéshez egy, a szociális földprogram megvalósításában kiemelkedő eredményeket produkáló Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kisközségben, Túristvándiban készült interjúk¹⁰ és a helyi dokumentumok (rendeletek, működési szabályzatok és pályázati dokumentációk) elemzése ad támpontokat.

Szociális földprogramok felülnézetben

A programban részt vevő települések főbb jellemzői

Ha a rendelkezésre álló adatokat a részt vevő települések száma alapján vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy az elmúlt másfél évtizedben közel ötszáz (pontosabban 471) településen valósítottak meg földprogramot. A félezer település az ország tizenegy megyéjébe koncentrálódik, közülük a részt vevő települések számával és a lekötött források arányával Borsod-Abaúj-Zemplén megye emelkedik ki, melyet Szabolcs-Szatmár-Bereg követ a sorban. Hozzá kell tennünk, hogy a részt vevő települések száma meglehetősen nagy ingadozást mutat: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében például 1992 óta mintegy 150 település részesült a szaktárca támogatásában, azonban 2007-ben, amikor hosszú évek után ismét átlag fölötti volt a támogatási keret, mindössze 62 megyei település nyújtott be sikeres pályázatot. Hasonló a helyzet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével, ahol a közel két évtized alatt megközelítőleg 100 település indított földprogramot, a legutóbbi pályázaton azonban alig 40 település részesült támogatásban.¹¹ A földprogramban részt vevő települések száma alapján három további megyét, Baranyát, Nógrádot és Zalat emelhetjük ki. E megyékben azonban a részt vevő települések magas számához viszonylag alacsony támogatási összeg társul. Ennek elsősorban az az oka, hogy a szóban forgó megyékben a pályázók általában településközi együttműködés keretében valósítják meg programjukat, aminek szükségszerű következménye a források aprózódása.

A pályázati eredményeket tekintve megállapíthatjuk, hogy minden évben átlagosan 150-170 település részesül minisztériumi támogatásban, az érintettek összetétele azonban évről évre változik. *Egy-egy település szociálpolitikai eszköztárát a kormányzati preferenciák mellett erőteljesen meghatározzák az önkormányzati vezetés, illetve a helyi közösség szegénység megítélésével kapcsolatos nézetei.* A településen bekövetkező vezetőváltás hosszú évekig sikeresen működtetett földprogramok végét eredményezheti, vagy éppen fordítva: az új vezetés produktív szociálpolitikai eszközökbe vetett hite olyan településen vezethet földprogram indításához, ahol korábban a mezőgazdasági kistermelésnek nem voltak hagyományai. Nem egyedi a szatmári Tiszaháton található, gazdagparaszti hagyományait számon tartó Kölcse példája, mely a környező települések szegénységkezelési stratégiáit követve jó eséllyel indulhatott volna a szociális tárca pályázatán, a megélhetési problémák ilyen módon történő kezelése azonban morálisan összeférhetetlen a helyi közösség boldogulási stratégiáival.

Ha az érintett települések népességszám szerinti sajátosságait vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy *a szociális földprogram kimondottan a kistelepülések és aprófalvak programja*: az 1992 és 2007 között szociális földprogramot lebonyolító települések több mint háromötöde ezerfősnél kisebb település volt (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

A pályázó önkormányzatok településméret szerinti megoszlása

Megye	0–499 fő	500–999 fő	1000–1999 fő	2000–4999 fő	5000 fő fölött	Összes
Baranya	83,33	11,11	0	5,56	0	100
Békés	9,52	9,52	14,29	19,05	47,62	100
Borsod-Abaúj-Zemplén	50,36	21,58	17,27	7,91	2,88	100
Hajdú-Bihar	5,56	16,67	33,33	16,67	27,78	100
Jász-Nagykun-Szolnok	0	11,76	23,53	35,29	29,41	100
Nógrád	22,50	35,00	30,00	7,50	5,00	100
Somogy	46,15	30,77	7,69	7,69	7,69	100
Szabolcs-Szatmár-Bereg	16,47	38,82	17,65	18,82	8,24	100
Tolna	68,75	12,50	6,25	6,25	6,25	100
Zala	59,68	25,81	9,68	3,23	1,61	100
Országos	41,85	24,03	15,45	10,94	7,73	100

Forrás: Esély Szociális Közalapítvány adatbázisa, 1992-2008.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a szociális tárca nem zárja ki a pályázói körből a nagyobb lélekszámú településeket sem, amennyiben azok válságövezetekben helyezkednek el. Így fordulhat elő, hogy az aprófalvak, kistelepülések mellett a nyertesek listáján találjuk a megyeszékhely funkcióját betöltő, több mint hetvenezres Szolnokot, a negyvenezer főt számláló, mezotérségi központként funkcionáló Ózdot, és több alföldi kisvárost is, pl. Békést, Gyulát, Hódmezővásárhelyet, Törökszentmiklóst. E központi szerepkörű városok gyakorta településközi kooperációban valósítják meg a szociális földprogramot, s általában nem csak a koordinációt biztosítják az együttműködő települések számára, hanem a lebonyolításhoz szükséges forgótőkét és humán erőforrást is.

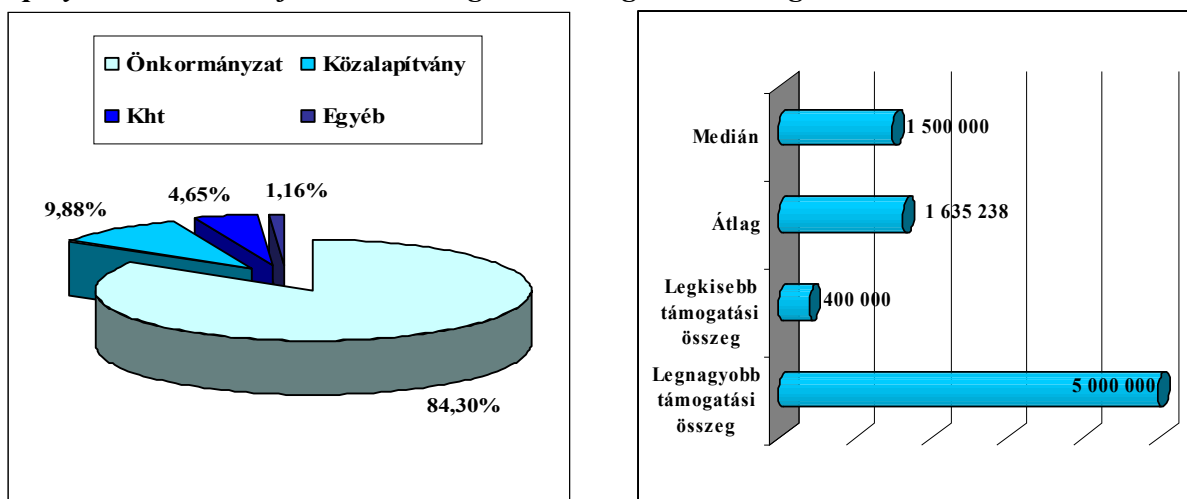
Szervezeti háttér – következményekkel

Érdeemes arról is szót ejtenünk, hogy a pályázók milyen szervezeti keretek között veszik igénybe a szociális földprogram keretében kínált támogatást. Kezdetben települési önkormányzatok, cigány kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek pályázhattak

földprogramok megvalósítására. Mára a pályázói kör jelentős mértékben kiszélesedett: közhasznú társaságok, kiemelten közhasznú tevékenységet folytató társadalmi szervezetek, önkormányzati társulások, sőt többcélú kistérségi társulások is jogosultak pályázat benyújtására. A pályázatkírói preferenciák módosulása ellenére a pályázók szervezeti háttér szerinti összetétele változatlan maradt: *ahogy kezdetben, ma is elsősorban települési önkormányzatok látnak lehetőséget a földprogramban.* A 2007. évi pályázat eredményeit tekintve a nyertesek kevesebb mint ötöde volt nem önkormányzati pályázó. Földrajzi hovatartozás szerint a legtöbb nem önkormányzati pályázó Borsod-Abaúj-Zemplén és Zala megyéből kerül ki. Az utóbbi megyében a 2007-ben támogatott pályázók fele több települést képviselt, sőt egyikük, a Dél-Zala Murahíd Letenye Többcélú Társulás a több mint harminc települést integráló kistérség egészére kiterjedt.¹² A jelenség háttérében minden bizonnyal a két megye településeit jellemző együttműködések régmúltból eredeztethető hagyománya áll. Számos esetben a földprogramra pályázó közhasznú társaságok és közalapítványok is településközi együttműködések takarnak. A Dél-Nyírségben található, dohánytermesztéséről elhíresült Szakolyban például a földprogramot elindító helyi önkormányzat két másik településsel, Nyírgelsével és Nyírmihálydival összefogva kht.-t alapított Dél-Nyírségi Önkormányzatok Szociális, Gazdasági, Szolgáltató és Kereskedelmi Közhasznú Társasága néven, mely a szociális földprogram koordinálása mellett közel harmincféle tevékenységet vállalt magára, egyebek mellett a víz- és szennyvízhálózat működtetését (Györi, 1998).

2. ábra

A pályázók szervezeti forma és támogatási összeg szerinti megoszlása

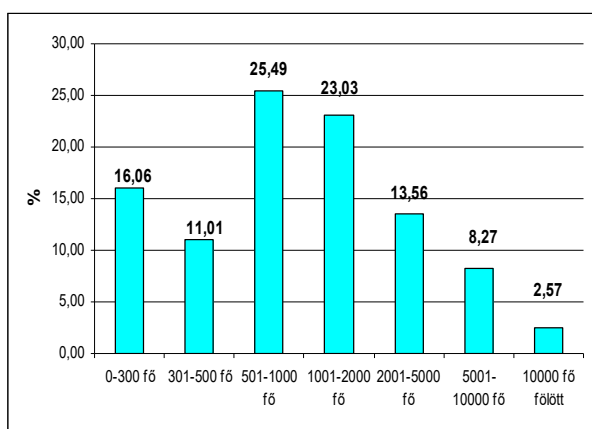

Forrás: Esély Szociális Közalapítvány adatbázisa, 1992–2008.

Annak, hogy a szociális földprogramra pályázók mezőnyét a települési önkormányzatok túlsúlya jellemzi, minden bizonnyal a *viszonylag alacsony támogatási forrás* az egyik oka. Az egy pályázóra eső támogatás kezdetektől meglehetősen nagy szórást mutat: 2007-ben a legalacsonyabb támogatási összeg 400 ezer, a legmagasabb 5 millió forint volt. Abból fakadóan, hogy a pályázat kiírója nem az érintett település népességszámától, hanem a program tartalmától teszi függővé a támogatás összegét, *a pályázó települések valójában nem érdekeltek a településközi kooperációban.*

3. ábra

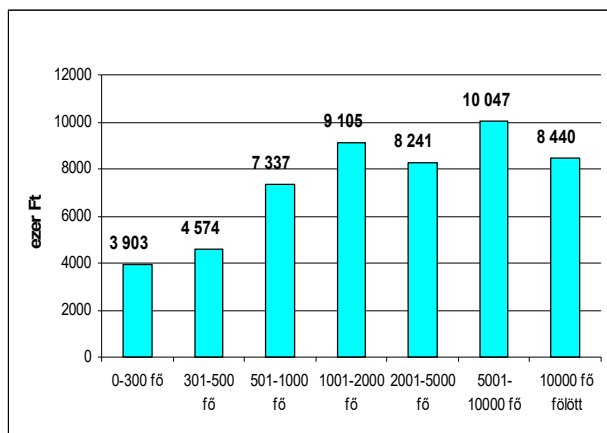
Forrásleltés aránya a települések mérete szerint

Forrás: Esély Szociális Közalapítvány adatbázisa, 1992–2008.

4. ábra

Egy településre jutó átlagos támogatási összeg

Forrás: Esély Szociális Közalapítvány adatbázisa, 1992–2008.

A pályázói mezőnyt jellemző önkormányzati túlsúly másik oka, hogy *a programok erőteljesen függenek a helyi társadalmi-gazdasági viszonyoktól, egy-egy település népességének megélhetési hagyományaitól.* Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy még az együtt pályázó települések is egymástól elkülönült programokat valósítanak meg. Sőt, a gyakorlat azt mutatja, hogy egyetlen településen belül is több alprogramot indítanak a potenciális rászoruló mezőgazdasági ismereteinek, korábbi munkatapasztalatainak, helyi gazdaságba való beágyazottságának megfelelően. Ennek szemléltetésére a Fehérgyarmati kistérségben található, alig 300 fős Tiszacsécsét említhetjük, ahol a földprogramban részt vevők két markáns csoportja különül el: az intenzív kertészeti tevékenységet végzők és a tehéntartással foglalkozók. A tehéntartók körében nagy számban képviseltetik magukat a hajdani háztáji kisüzemek működtetői, a karós babot és uborkát termesztők csoportjában ezzel szemben azok vannak túlsúlyban, akik a rendszerváltozást megelőzően nem mezőgazdasági tevékenységet folytattak, a kilencvenes évek elején azonban más megélhetési lehetőség híján bekapcsolódtak a termelésbe.

A települési önkormányzatok szociális földprogramban való nagyszámú részvétele azzal is magyarázható, hogy többségük – különösen a szolgáltatáshiányos aprófalvas térségekben működők – *afféle téesz-utódszervezetként funkcionál,* azaz olyan mezőgazdasági szolgáltatásokat biztosít, melyekhez korábban a helyi téeszek szervezésben jutott hozzá a lakosság. Gyakori jelenség, hogy az önkormányzatok a *rászorultság* sajátos, felpuhult elvét követik, melynek értelmében a település minden lakosa alanyi jogon juthat hozzá a földprogram kínálta szolgáltatásokhoz. A hozzáférés érdekében a részvétel feltételeként olyan alacsony küszöbértéket (pl. jövedelemhatárt), vagy olyan általános jogosultsági feltételeket határoznak meg a helyi rendeletben, mely alapján gyakorlatilag minden lakos, maga a polgármester is a program érintettjévé válhat. E településeken gyakorlatilag a szociális tárca támogatása teszi lehetővé a mezőgazdasági szolgáltatások árának alacsony szinten tartását. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a szolgáltatáshiányos kistelepüléseken gyakorta nincs is olyan piaci szolgáltató, amely biztosítaná a földtulajdonosok kisméretű, szabálytalan alakú parcelláinak művelését. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a szociális földprogram keretében végzett tevékenységeket tekintve az utóbbi években számottevően növekedett a gépi szolgáltatások jelentősége: míg 2003-ban mindössze 5%-ot tettek ki a gépi munkálatok a különféle mezőgazdasági szolgáltatások között, 2006-ra arányuk 20%-ra emelkedett. Nem egyedi eset a Baranya megyei aprófalva, Szágy példája, ahol a szociális földprogram keretében megvásárolt erőgépeket méltányos áron bárki használatba veheti a faluban, illetve a szűkebb

térségben. Az erőgépek rendeltetésszerű használata érdekében azonban a szági önkormányzat ragaszkodik ahhoz, hogy a bérebe adott gépeket egy megbízási szerződéssel foglalkoztatott, a nagyüzemi mezőgazdaságban munkatapasztalatokat szerzett helyi traktoros működtesse. A szolgáltatói tevékenységből befolyó jövedelmet a szági önkormányzat visszaforgatja az évek során nyúltenyésztéssel, gombatermesztéssel bővülő földprogramba.

Annak, hogy a települési önkormányzatok alkotják a szociális földprogramra pályázók törzsgárdáját, tapasztalataink szerint az az egyik következménye, hogy *a helyi hatalmi viszonyok erőteljesen rányomják a bélyegüket a programok működésére*. Elsősorban a kisléptékű, aprófalusi társadalmakban figyelhető meg az a településvezetői magatartás, mely az élet más területein is érvényesülő kliens-patrónus viszonyokat a szociális földprogramra is kiterjeszti. E településeken gyakorta nemcsak a szociális rászorultság, hanem az érdemesség, a jó magaviselet, a helyi vezetővel szembeni lojalitás stb. alapján választják ki és tartják az ellátórendszerben a földprogramok kedvezményezetteit.

A szociális földprogramot működtető települések körében igen gyakori a *kockázatkerülő stratégia* követése. Mindez többek között abban nyilvánul meg, hogy a kedvezményezetteket csupán a termelés bizonyos munkafázisaiba vonják be, jellemzően a manuális tevékenységeket igénylő betakarítási munkálatokba. Ennek az a szükségszerű következménye, hogy a gazdálkodási ismereteket részleteiben elsajátító kedvezményezettek nem halmoznak fel átfogó, reprodukálható, az önállósodás alapját jelentő termesztői ismereteket. Más megfogalmazásban: *a termelés bizonyos munkafázisaiba tekintő résztvevőknek az önállósodásra, a szociális földprogramról való leválásra igen kicsi az esélye*. E működtetői stratégia háttérében valós kockázatok állnak, mindenképp a rászorulóknak nagyarányú lemorzsolódása. A lemorzsolódás kockázatának csökkentése érdekében a szociális földprogramot működtető települések igyekeznek az egyébként kötelezően előírt, szociális törvényben is rögzített helyi rendeletekkel, szerződésekkel formalizálni a rászorulókkal kialakított kapcsolatokat.¹³ Számos településen a kedvezményezetteknek és családjuknak juttatott szociális ellátások megvonásának kilátásba helyezésével tartják fenn a termelői fegyelmet. A kieső munkaerőt a szociális földprogramot működtető önkormányzatok gyakorta a jellemzően kommunális feladatokat ellátó közmunkások bevonásával, a munkaerő átcsoportosításával oldják meg. A fentiekben már említett baranyai kistaluban, Szágyon például a szociális földprogram keretében gombatermesztésbe kezdtek, az önkormányzati tulajdonú pincében zajló termelést teljes egészében a helyi közmunkásokra alapozták.

Zárt rendszerek

A további sajátosságokat keresve a szociális földprogramok *zárt rendszerként való működését* kell kiemelnünk. Mindez részben abban nyilvánul meg, hogy az egymás mellett futó alprogramok között általában nincsen átjárás, azaz a szociális földprogramban való részvétel valójában a hasonló helyzetűekkel való megkötő jellegű, egynemű kapcsolatokat fűzi szorosabbra, s nem a hídszerű, a társadalmi mobilizációt elősegítő viszonyrendszereket. *A reciprocitáson alapuló erős kötések kétségkívül fontos, sőt nélkülözhetetlen eszközei a szegénység túlélésének, mobilizáló hatásuk ugyanakkor csekély.* A zártrendszerűség másik megnyilvánulása, hogy minimális a szociális földprogram érintkezése a környező gazdasággal, a piac szereplőivel. Ha egy-egy földprogram túl is lép az önellátás kategóriáján, a piac szereplőivel általában a termelőket integráló szervezet (legyen az a települési önkormányzat vagy egy közalapítvány) lép üzleti kapcsolatba. A kivételek között van a szatmári aprófalu, Tizacsécse, ahol a rászoruló családok által megtermelt uborka és karósbab értékesítését az önkormányzat nem tartotta magánál, hanem egy helyi, a szociális földprogramban közvetlenül nem érintett, 35 hektáron gazdálkodó családnak engedte át, mely négy-öt nagyobb felvásárlóval áll szerződéses kapcsolatban. A felvásárolt termény raktározását az önkormányzat által felajánlott tűzoltószertárban biztosítják. A programok zártrendszerűsége természetesen nem csökkenti annak a jelentőségét, hogy a rászoruló társadalmi csoportokat integráló termelői hálózatok a gazdasági környezetben jelentkező bizonytalanságok együttes kiküszöbölését, a termelési költségek csökkentését, végső soron biztonságos termelői hátteret garantálnak a szociális földprogramok kedvezményezettjei számára.

Szociális földprogram alulnézetben – a túristvándi példa

Előzmények

A közel 800 lelkes, hajdan a Kende uradalom részét képező szatmári faluban, Túristvándiban a nyolcvanas évek végéig a Haladás Mgtysz biztosított munkaalkalmat az aktív korú népesség számára. A térszt három szomszédos település működtette: Túristvándiban két fűrészüzemet

alakítottak ki, emellett a juhászati ágazatot fejlesztették, Magyarba a szarvasmarha-ágazatot telepítették, míg a sertéstelep és a központi részlegek (a gépműhely és a téesziroda) az 1000 fős lélekszámot meghaladó Szatmárcsekén működtek. Akik nem a helyi téeszben vállaltak munkát – a munkaképes korúak megközelítőleg fele –, javarészt a térségi központba, Fehérgyarmatra ingáztak, a hódmezővásárhelyi anyavállalattal rendelkező HÓDIKÖT-nél, a Szamos Varrodában, a Mezőgépnél illetve a Téglagyárban vállaltak munkát. Meghatározó jelentőségű volt a távolsági ingázás szerepe is, „*jellemzően azok jártak el, akiknek nem volt szakképesítése*”,¹⁴ az ország nagyvárosaiba, elsősorban Budapestre, Debrecenbe, Miskolcra.

A szerkezetátalakulás során egyetlen működő téeszrészleg sem maradt talpon a faluban: a privatizált fűrészüzemek néhány évig nyolc-tíz főnek munkaalkalmat biztosító bérfűrészelésből tartották fenn magukat, mára azonban a telephelyek felszámolásra kerültek. A rendszerváltást követően csekély számban alakultak vállalkozások a településen, s idegen cégek sem telepedtek meg egy éttermet és panziót üzemeltető nyíregyházi vállalkozón kívül. Azok a kereskedelmi, idegenforgalmi és mezőgazdasági mikro- és kisvállalkozások, amelyek időközben létrejöttek, az önfoglalkoztatáson kívül elsősorban a családtagok számára biztosítanak többnyire alkalmi munkalehetőséget (Kiss, 2008). Nem meglepő módon mára az önkormányzat a legjelentősebb foglalkoztató a faluban, ehhez a helyi intézmények, az óvoda és a roma programot működtető általános iskola mellett időről időre a támogatott foglalkoztatás (közmunka, közcélú, közhasznú munka) ad lehetőséget.

Konyhakert, tej, uborka

A túristvándi önkormányzat – összefüggésben az időközi polgármester-választás során lezajlott vezetőváltással – 1997-ben csatlakozott a szociális földprogramhoz (Nagy-Varga, 2006). Az új polgármester asszony kezdeményezésére induló programot a gazdálkodás helyi hagyományaival összefüggésben a ház körüli konyhakerti növénytermesztés és a szarvasmarhatartás támogatásával kezdték meg. Az utóbbihoz a gazdálkodói tradíciók mellett az adott alapot, hogy az önkormányzat a Hortobágyi Nemzeti Parktól bérbe vette a település határában elterülő, korábban a helyi téesz használatában lévő közel 300 hektáros legelőterületet.

A szociális földprogramban való részvétel feltétele volt, hogy a családnak legalább egy munkanélküli tagja legyen. Az induláskor azok a túristvándi családok csatlakoztak a földprogramhoz, akiknek volt egy-két tehenük, a tartáshoz szükséges istállójuk, rendelkeztek némi takarmánnyal és az alapvető munkaeszközökkel. A földprogram keretében lebonyolított tehénkihelyezés révén a későbbiekben olyanok is bekapcsolódtak a tejtermelésbe, akik vállalták, hogy a kihelyezett jószág árának negyven százalékát félév alatt visszatérítik az önkormányzatnak. Az átlagosan két tehenet beállító családok az önkormányzattal kötött szerződésben hároméves tartási kötelezettséget vállaltak. A szociális földprogram keretében 2001-ig huszonöt tehenet helyeztek ki a jószágtartás kötelezettségeit vállaló családokhoz. Amikor 1999-ben az önkormányzat a szociális földprogram keretében traktort vásárolt, kiszélesítették az érintettek körét: ettől az évtől a szükséges művelési szolgáltatásokat kedvezményes áron (az üzemanyagköltségért) azok a néhány hektáros gazdaságok is igényelhetők, amelyek nem csupán önellátás, hanem jövedelem-kiegészítés céljából foglalkoznak mezőgazdasággal.

A tejelő szarvasmarhatartás néhány évig biztos megélhetést nyújtott a túristvándi családok számára, pár év múltán azonban a nyíregyházi Nutricia a minőségi elvárások szigorodására hivatkozva beszüntette a tejfelvásárlást a településen. Ekkor maga az önkormányzat vásárolta fel a tejbegyűjtő épületét, s vállalta a tejfelvásárlás koordinációját, egy, a környéken működő sajtüzemmel kötve szerződést. Az új körülmények között a termelők a tejpénz ötven százalékát kapták meg, a fennmaradó összeget a tejbegyűjtő üzemeltetésére, valamint a Nemzeti Parktól bérelt legelőn pásztorkodó alkalmazott munkabérére fordították. A szaporulat értékesítéséből befolyó összeg ugyanakkor teljes egészében a termelőket illette meg. Az alacsony felvásárlási árak és a magas üzemeltetési költségek miatt azonban megingott a kistermelők tejtermelésbe vett hite, így elkezdték felszámolni a tehénállományt. *„Annyira bizonytalanná vált az értékesítés, hogy az emberek nem merték tovább tartani a jószágot.”* E körülmények vezettek oda, hogy 2001-ben az önkormányzat a szociális földprogram keretében intenzív uborkatermesztésre tért át. A váltást a gazdasági körülmények változása mellett az is elősegítette, hogy a földprogram érintettjeinek köre időközben kicserélődött: az induláskor a szarvasmarhatartásban jártas hajdani téesz dolgozók voltak többségben, 2001-re az érintett csoport elérte a nyugdíjkorhatárt, s megélhetését a továbbiakban öregségi nyugdíjára alapozhatta. A szociális földprogram keretében elindított intenzív uborkatermesztésbe nagy számban kapcsolódtak be olyan roma családok, amelyek

korábban az ingázók táborát gyarapították, s rendszeres mezőgazdasági tevékenységgel nem foglalkoztak.

Az önkormányzat a környékbeli földeknél jobb minőségű (24 AK-s) öthektáros szántóterületét ajánlotta fel az uborkatermesztéshez. Az önkéntesség elve alapján szerveződő termesztésbe mindjárt az első évben közel harminc falubeli kapcsolódott be. A Túristvándiban megvalósuló földprogramban kezdetektől tágan értelmezték a rászorultság fogalmát: a munkanélküli családtag létén kívül más feltételt nem írtak elő, így a településen gyakorlatilag bárki bekapcsolódhatott az uborka termesztésébe. Az indulásnál kisebb-nagyobb nehézségek adódtak, nem csupán a kordonos rendszerű uborka termesztésében járatlan családok, hanem maga az önkormányzat is a tanulási folyamat első lépcsőfokait róttá. *„Az elején nekünk is meg kellett tanulni a saját kárunkra, mert először tizenegyezer folyóméter uborkával kezdtünk, most csak ötezer méter van. Volt olyan család, aki ezer folyóméterrel kezdett és nem bírt vele. Ez most már nincsen, négyszáz folyóméternél többet nem adunk, ennél többet egy család nem tud megművelni, még ha nagycsaládos is.”*

Az uborkatermesztéssel kapcsolatos ismeretek elsajátítása érdekében a földprogramba a későbbiekben bevontak egy mezőgazdasági szaktanácsadót, akit megbízási szerződés keretében foglalkoztatnak. Mivel a település vezetése a falu megmaradása érdekében kulcsfontosságúnak tartja a munkaképes korú lakosság helyben tartását, a következő évben egy frissen diplomázott helyi fiatalot bíznak meg a szaktanácsadói feladattal. A 2005-ös esztendőben a fehérgyarmati munkaügyi kirendeltség és a helyi cigány kisebbségi önkormányzat támogatásával képzést indítottak, mely a mezőgazdasági szakismeretek mellett pénzügyi, jogi, vállalkozási területen bővítette a földprogramban résztvevők ismereteit. A mezőgazdasági szaktanácsadóval és a földprogramban részt vevő családokkal való kapcsolattartás végett az önkormányzat egy teljes állású koordinátort (más szóval brigádvezetőt) is alkalmaz, aki egyebek mellett a program adminisztrációs ügyeit látja el. Az ő feladata a település mindenkori közmunkásainak irányítása is.

Az uborkatermesztésben résztvevők köre az indulás óta viszonylagos állandóságot mutat: mindössze öt-hat termelő vált le a programról, ők célszerűbbnek látták önálló gazdálkodás keretében folytatni a termelést. *„Akik leváltak, azok megtanulták az alatt az egy-két év alatt a termesztést, amíg nálunk voltak, másrészt úgy gondolták, hogy talán nagyobb jövedelemre*

tudnak szert tenni, ha teljesen önállóak.” A mezőgazdasági szolgáltatásokat, így a talaj-előkészítést, a permetezést az önkormányzat változatlanul térítésmentesen biztosítja számukra. Az időközben új MTZ-vel, Axial-permetezőgéppel bővülő gépparkot az állam megóvása érdekében egy, az önkormányzat alkalmazásában álló közcélú munkás működteti. A szociális földprogramról leváló uborkatermesztőket a tapasztalatok szerint nem a paraszti gazdaságokat jellemző önellátás és több lábbon állás szándéka vezérli, hanem a piaci igényekre érzékeny ártermelői magatartás, mely egyebek mellett abban nyilvánul meg, hogy zártkertjeiket teljes egészében a környékbeli konzervüzemek alapanyag-szükségletét kielégítő uborkatermesztésnek rendelik alá, a saját fogyasztásra felhasznált konyhakerti zöldségféléket azonban maguk is a piacon vásárolják meg.

Ami az uborkatermesztés során felmerülő tevékenységeket és a munkamegosztást illeti, a földterület előkészítését, a vetőmag földbe juttatását az önkormányzat a szociális földprogram keretében beszerzett erőgépek révén, illetve a mindenkori közmunkások közreműködésével valósítja meg. Az uborka (Túr folyóból történő) öntözését szintén a közmunkások végzik, emellett közreműködnek a helyi óvoda és általános iskola konyháján hasznosuló konyhakerti növénytermesztésben, s ők biztosítják az önkormányzati földterületek és termények őrzését is. A termelésben résztvevő családok rendben tartják, kapálják, kocsolják, majd pedig betakarítják az uborkát, mindezért kezdetben az árbevétel ötven, 2007-től hatvan százaléka illeti meg őket. Egy-egy család átlagjövedelme a nyári hónapokban meghaladja a százezer forintot. *„Ez a legrosszabb átlag, mert van olyan család, akinek százötven-százhatvan ezer forint a tiszta haszna havonta.”*

Az uborka értékesítését a Szatmár-Tiber Termelő és Értékesítési Szervezeten keresztül biztosítja az önkormányzat, a szervezet a Tyukodi Konzervgyár egyik beszállítója. Az első évben az önkormányzat még közvetlenül a Tyukodi Konzervgyárral szerződött, a TÉSZ-hez csatlakozás azonban (kilónként 6 forinttal) magasabb felvásárlási árat eredményezett a termelők számára. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy húszezer forintos részjegyvásárlás révén (amit az önkormányzat hitelezett meg a termelőknek) a szociális földprogramban részt vevő valamennyi termelő tagja lett a TÉSZ-nek. Az önkormányzat évről-évre formális szerződést köt a TÉSZ-szel, a szerződés garantált árat tartalmaz. A termelés kockázatainak csökkentése érdekében az önkormányzat minden évben biztosítást köt az uborkára, ez lehetővé teszi, hogy a termelés akkor se legyen veszteséges, ha betegség vagy elemi katasztrófa tizedeli a termést. *„Nálunk az önkormányzat biztosítást köt, így minimálisra*

csökkenti a kockázatot, ezt egy magánember nem tudja megtenni. Gyakorlatilag mi kockáztatunk és nem ők, a családok. Minden évben nullára jövünk ki, gyakorlatilag arra törekszünk, hogy az önkormányzatnak ne legyen egy fillér haszna se, de kára sem.”

Fejlesztési lehetőségek

Mivel az uborkatermesztés csak a nyári hónapokra ad elfoglaltságot és biztosít bevételi forrást a termelésben részt vevő családok számára, az önkormányzat új alprogramok indításával lépéseket tett a szezon kitolására. 2007-ben a szociális minisztérium pályázatán elnyert forrásból hatvan négyzetméteres üvegházat alakítottak ki az önkormányzat tulajdonában lévő belterületi zártkertben. 2008-ban az önkormányzat a Regionális Területfejlesztési Tanács pályázatán részesült támogatásban, a nyertes program egy újabb hatvan négyzetméteres üvegház kialakítására irányul. Az üvegházi növénytermesztés a konyhakerti zöldségtermesztés alapjául szolgáló palánták neveléséhez, azaz a költséghatékonysági szempontok érvényesítéséhez, valamint az évekkel ezelőtt tervbe vett virágkertet megalapozásához biztosít háttérrel.

A földprogramtól nem független az önkormányzat szociális szövetkezet létrehozására irányuló lépése, mely az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány pályázati támogatásának¹⁵ köszönhetően idén kerül bejegyzésre Szatmári Szociális Szövetkezet néven. A szociális szövetkezet a településen képződő termény (uborka, konyhakerti zöldségek stb.) feldolgozására pályázati forrásokból kíván lépéseket tenni. A túristvándi földprogram nem szakítható el a több mint tíz éves településfejlesztési politikától sem, melynek szerves része a turisztikai ágazat fejlesztése. Az önkormányzat, illetve a településen működő teleház nem csupán képzéseket szervezett az elmúlt években a potenciális szállásadók számára, hanem a turisztikai fejlesztések megvalósítására kiírt pályázatok megírásában, menedzselésében is közreműködött. A polgármester asszony a komplexitás megteremtésére törekedve a szociális földprogram tartalmát is igyekszik a turizmushoz illeszteni: olyan állatfajták (szürkemarha, mangalicasertés, rackajuh stb.) tenyésztését, illetve családokhoz történő kihelyezését tervezik, melyek bővíthetik a helyi turisztikai látványosságok sorát.

Tapasztalatok

Ha az elmúlt tíz év működési tapasztalatait röviden összegezzük, kétségtelen eredménynek tekinthetjük, hogy a túristvándi szociális földprogram révén a rászoruló családok évről évre jelentékeny bevételhez jutnak, annak ellenére, hogy a program keretében végzett mezőgazdasági tevékenység szezonális jövedelemforrást biztosít számukra. A szociális földprogram végső soron egy olyan hálózathoz kapcsolja a település rászorultjait, melyben a termelési folyamat során jelentkező kockázatok nagyobb részt a termelést szervező önkormányzatot terhelik. A téeszfunkciókat magára vállaló, gondoskodó' önkormányzat a földprogram működése során felmerülő kockázatokat a különböző jóléti programok (szociális földprogram–támogatott foglalkoztatás) összekapcsolása mellett azzal igyekszik mérsékelni, hogy a termelés minden egyes szegmensét kontroll alatt tartja. Ennek az az egyik következménye, hogy az elmúlt évek során kialakult a támogatott termelésben résztvevők többé-kevésbé stabil köre, akiknek saját földterület és felhalmozott tőke hiányában sem érdeke, sem módja nincs a földprogramtól való függetlenedésre. A túristvándi földprogram működése szempontjából alapvető jelentősége van a helyi vezetés rendszerszemléletének, mely többek között abban nyilvánul meg, hogy a különböző jóléti programokat a távlatos településfejlesztési intézkedések rendszerébe illeszti.

Összegzés

A szociális földprogramok két évtizedes történetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy csekély mértékű a szociális földprogram keretében mezőgazdasági ismereteket és termelői tapasztalatokat szerzők önállósodása. Nem arról van azonban szó, hogy erre ne lenne igény vagy szándék a peremhelyzetű kedvezményezett köreiben, sokkal inkább arról, hogy a szociális földprogramban felhalmozott ismeretek és tapasztalatok szükséges, de nem elégséges feltételei a résztvevők önállósodásának. A földprogramok keretében végzett tevékenységek és az ebből befolyó jövedelem megélhetést segítő szerepe vitathatatlan, arra azonban kevésbé alkalmas, hogy az árutermeléshez, a tartós piaci jelenléthez szükséges javak (hogy csak a legfontosabbakat említsük: termelőeszközök, művelésre alkalmas földterületek, forgótőke) felhalmozását lehetővé tegye. Még azok a rászoruló családok is, melyek látszólag függetlenednek az integrált termeléstől, sajátos szimbiózisban élnek tovább az önkormányzati koordinációban zajló földprogrammal.

A szociális földprogram eddigi eredményeinek bemutatása arra is felhívja a figyelmet, hogy a programok nem függetleníthetők az őket körülvevő társadalmi-gazdasági környezettől. A szociális földprogramokban résztvevők ellátórendszerben tartásához majd mindegyik településen hozzájárul az a körülmény, hogy a szűkebb-tágabb környezetben nincs egyetlen olyan gazdasági szereplő sem, mely képes lenne számottevő mértékben növelni foglalkoztatottainak számát. Mivel a földprogramban megedződő termelőknek valójában nincs hová kiáramlania, az eredetileg *gondoskodó önkormányzatok* kénytelenek *vállalkozó önkormányzatokká* válni, s más lehetőség híján a támogatott foglalkoztatás lehetőségei között lavírozva igyekeznek munkaalkalmat biztosítani az alacsony jövedelmi viszonyok között élő népesség számára. Mivel azonban a támogatott foglalkoztatás lehetőségei korlátozottak, az alulfejlett gazdasági környezetben az önkormányzatok a szociális gazdaság megteremtésével, kht., szövetkezet alapításával igyekeznek a helyi foglalkoztatás lehetőségeit bővíteni.

A foglalkoztatási funkció mellett nem elhanyagolható a szociális földprogramok szerepe a vidéki gazdaságából hiányzó szolgáltatások megteremtésében sem. Mindemellett kétségtelen tény, hogy egy-egy szociális földprogram eredményességét, sikereit, életképességét alapvetően meghatározza, hogy a keretében végzett tevékenység illeszkedik-e a piac rendszeréhez, figyelembe veszi-e a keresleti viszonyok változásait, lépéseket tesz-e a potenciális piaci szereplők bevonására.

A fentiek mellett még egy körülményre kell felhívunk a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a szociális földprogram sikere elválaszthatatlan a településvezetés, a polgármester és az iránta lojális képviselőtestület társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos szemléletétől, szegénységkezelési stratégiájától. Ahol a szegénység nem magánügy, ahol a leszakadók sorsáról való gondolkodás nemcsak kevesek kötelezettsége, hanem a faluközösség ügye, ahol a rászorultság megítélése nem erkölcsi megfontolás tárgya vagy a helyi hatalmi viszonyok fenntartásának eszköze, csak ott lehet eredménye a drámai méreteket öltő vidéki szegénység mérséklését célzó jóléti programoknak.

Irodalomjegyzék

Andorka Rudolf – Anna Kondratas – Tóth István György (1995): A jóléti rendszer jellemzői és reformjának lehetőségei. *Közgazdasági Szemle* 1995/1: 1-29.

- Bartal Anna Mária (1998): Szociális+föld+program=szociális földprogram? Valóság 1998/9: 37–48.
- Bartal Anna Mária (2001): A szociális földprogramok – avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben. Acta Civitalis, Budapest.
- Bartal Anna Mária – Sziklai István (2006): A szociális földprogramok kedvezményezettjeinek helyzete két kistérségben. Területi Statisztika 2006/5: 509–520.
- Ferge Zsuzsa (1991a): A szegénység társadalmi megítélése Magyarországon, történelmi nézőpontból. In: Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. Twins Kiadó és Topográfiai Kft., Budapest, 201–217.
- Ferge Zsuzsa (1991b): Szociálpolitika–Szegénypolitika. In: Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. Twins Kiadó és Topográfiai Kft., Budapest, 219–229.
- Gayer Gyuláné (1991): Zöldkereszt – a produktív szociálpolitikai koncepció része. In: Török Tivadarné (szerk.): Család és alkohol. Budapest, 11–38.
- Gyáni Gábor – Kövér György (2003): Jótékonyág és szociálpolitika. In: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris tankönyvek. Budapest, 363–378.
- Győri András (1998): A dél-nyírségi szociális földprogram. Szövetkezés 1998/1: 85–90.
- Hamza Eszter (2003): Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – Uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása. AKKI, Budapest, 2003.
- Havas Gábor (2001): Utószó. In: Havas Gábor (szerk.): Gazdálkodó cigányok. Autónia Alapítvány, Budapest, 119–122.
- Hámori Péter (2006): Produktív szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területeken. Magyar Szemle, 2006/1-2: 42–58.
- Jász Kriszta – Szarvák Tibor (2005): Az esélyegyenlőségi politika Janus-arca. Politikatudományi Szemle 2005/2: 135–155.
- Jász Kriszta–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt (2003): A szociális földprogram vidékfejlesztési hatásai. In: Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia. MTA RKK – MRTT, 471-478.
- Kiss Márta (2008): Kisfalu nagy tervekkel. In: Váradi Monika Mária (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 412–446.
- Lakner Zoltán: A megszakítottság folyamatossága. Változó prioritások a rendszerváltás utáni magyar szociálpolitikában. 2005. június. Letöltés:

http://www.allamreform.hu/letoltheto/szocialis_ugyek/hazai/Lakner_Zoltan_A_megszakitottsag_folyamatossaga_valtozo_prio.pdf

Lévai Péter – Szijjártó András: Mezőgazdasági programok a cigányság körében.

http://www.akii.hu/kiadvany/intezeti_kiadvanyok/magyar/AKII_TANULMANYOSSZEFOGLALOK/Tersegi_Szocpol/mezgazdprogicigany.htm

Lukács György Róbert (2005): Roma munkaerő-piaci programok és környezetük. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 94–127.

Nagyné Varga Ilona – Varga Imre (2006): A túristvándi modell. In: Nagyné Varga Ilona – Landau Edit (szerk.): Szociális földprogram-modellek. Szolnok, 23–35.

Serafin József (1998): Mezőgazdaság és szociálpolitika. Szövetkezés 1998/1: 72–84.

Serafin József (2001): A szociális földprogram. In: Szoboszlai Zsolt (szerk.): Szociális földprogramok Magyarországon. Egy aktív szociálpolitikai modell eredményei – 1999-2000. 15–25.

Szalai Júlia (2004): A jóléti fogda I. Esély 2004/6 : 19–36.

Szikra Dorottya (2006): Új ablak a magyar szociális ellátások történetére: Fajüldözés és szociálpolitika a legújabb kutatások alapján. Esély 2006/3: 110–115.

Szikra Dorottya (2008): A szociálpolitika másik arca. Produktív szociálpolitika és a zsidótörvények. Élet és Irodalom 2008/16, április 18.

Szoboszlai Zsolt (1999): A szociális földprogramok hatékonysága. Esély 1999/3: 26–44.

Szoboszlai Zsolt (2001): A szociális földprogram hatékonysága. In: uő. (szerk.): Szociális földprogramok Magyarországon. Egy aktív szociálpolitikai modell eredményei – 1999-2000. 26–85.

Egyéb felhasznált források

A szociális földprogramok referenciái. 1998-1999. szerk.: Dr. Nagyné Varga Ilona-Szoboszlai Zsolt.

Szociális Földprogramok Magyarországon. Tájékoztató anyag. 2008. május (készült a Szociális Földprogramok Országos Módszertani Osztályán a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Családi és Szociális Szolgáltatások Főosztálya rendelkezésére).

¹Jegyzetek

A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvény a települések számára előírta a helyi szegényekről való gondoskodást, melyhez – a 8.803./1872. BM rendelet alapján – a magánadományokból és az 1883. évi XV. törvénnyel rendszeresített három százalékos pótdoból összetevődő szegényalap biztosított fedezetet. A községek költségvetését az önhibájukon kívül szegénységbe jutott, egészséges munkaképtelenek támogatása terhelte, míg a beteg szegényekről való gondoskodást (1898-tól) a községek által megszervezett, de állami keretből finanszírozott ellátásként biztosították (Gyáni–Kövér, 2003).

² A vármegyei közjóléti szövetkezetek által szervezett akciók a mezőgazdaság majd minden területét felölelték, az önellátáshoz szükséges vetőmaghoz, földhöz, jószághoz, alapvető művelési eszközökhöz juttatva a rászoruló háztartásokat. Az első közjóléti szövetkezet Esztergár Lajos pécsi alpolgármester, valamint Streicher Andor Szatmár vármegyei alispán vezetésével Mátészalkán jött létre. A szövetkezet nemcsak kölcsönt biztosított a rászoruló családok számára, hanem lépéseket tett a kihasználatlan munkanapok hasznosítására is. A munkanap-hasznosítás érdekében tégláégetésbe, bútorkészítésbe, kenderfeldolgozásba vonták be a megélhetésükben veszélyeztetett családokat, valamint mezőgazdasági és különböző szaktanfolyamokat szerveztek számukra. E szövetkezet mintájára az ország területén a negyvenes évek elejéig kilencvenkét közjóléti szövetkezet alakult, melyek meghatározott munka- és ütemterv alapján szolgálták a bizonytalan egzisztenciák produktív segítségét. Bár a szövetkezetek egységes alapszabályminta alapján működtek, hangsúlyt kaptak a helyi társadalmi-gazdasági sajátosságok is, melyet az tett lehetővé, hogy az ötéves ütemterv kialakításában részt vett a területileg illetékes felügyelő és a közjóléti szövetség elnöke (Szikra, 2008; Bartal, 2001).

³ A produktív szociálpolitika alap gondolata a hagyományos segélyezéssel való szakítás és a szociálpedagógia, másként a nemzetnevelés és a szociálpolitika szerves összekapcsolása volt. Mindez nem csupán abban nyilvánult meg, hogy a segélyeket kölcsönökkel váltották fel, hanem abban is, hogy a segítségnyújtást a nevelési folyamatban résztvevők együttműködésével kapcsolták össze. (Hámori, 2006)

⁴ Az ipari munkásság egészségügyi és szociális védelmére az 1800-as évek végétől különböző törvények születtek, melyek hatóköréből a falu, a mezei munkásság kimaradt. A harmincas évek végén ugyan a kormány foglalkozott a mezőgazdasági napszámosok szociális védelmét (bérminimum, öregségi és özvegyi biztosítás) szolgáló törvények kidolgozásával, végül azonban ezek egyike sem vált valóra, nem kis részben az ügyben közvetlenül érintett földbirtokosok ellenállása miatt (Gyáni–Kövér, 2003).

⁵ Az 1993. évi III. tv. 47.§. 3. bekezdése szerint a családi szükségletek kielégítését szolgáló, gazdálkodást segítő támogatásnak a földhasználati lehetőség, a mezőgazdasági szolgáltatások és juttatások, a munkaeszközök és a munkavégzéshez szükséges forgóeszközök, valamint a szaktanácsadás, a szakképzés biztosítása minősül.

⁶ Az Autonomia Alapítvány 1990-ben vezette be első mezőgazdasági programjait, melyek kedvezményezettjei kilencven százalékban cigány származásúak voltak. A kizárólag cigány származásúakat segítő Magyarországi Cigányokért Közalapítvány 1996-ban indította el az első megélhetést támogató mezőgazdasági programjait. Emellett egyéb segítő rendszerek (pl. Jóléti Szolgálat Alapítvány, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány stb.) is ösztönzik a hátrányos helyzetű, munkanélküli rétegek mezőgazdasági tevékenységbe való bekapcsolódását, bár ezek kedvezményezettjei körében viszonylag kis számban vesznek részt cigány családok (Lévai–Szijjártó, 1998).

⁷ Sarkadon a földprogram működtetéséhez szükséges háttérrel az önkormányzati tulajdonban lévő parcellák, az utolsó éveit élő télesztől bérelt közel 100 hektáros terület, valamint a szociális tárca anyagi támogatása biztosította. Az öt esztendeig működő, szántóföldi növénytermesztésen (gabona, cukorrépa, gyógynövény, olajtök-termesztés) alapuló földprogram szervezeti keretétül a sarkadiak az alapítványi formát választották. Az alulról szerveződésre, illetve a szociális problémák társadalmi ügyként való kezelésére utal, hogy az alapítvány kuratóriumában a két érintett települési önkormányzat vezetése mellett szerepet vállalt a sarkadi rendőrkapitány, az OTP igazgatója, a téesz elnöke, a gondozási központ vezetője, valamint a nyugdíjas egyesület elnöke (Bartal, 2001). Bár a szatmári Tiszahát települései a működés keretétül nem az alapítványi formát választották, az alulról szerveződés kezdetektől meghatározta földprogramjukat. A rozsályi és tiszabecsi polgármester személyesen kereste fel a térségi központban, Fehérgyarmaton működő családsegítő központot, hogy a szociális szakemberekkel közös megoldást dolgozzon ki a rendszerváltást megelőzően jobbára ingázó életmódot folytató, illetve a helyi téeszben dolgozó, a kilencvenes évek elején azonban munkanélkülivé váló népesség megélhetési viszonyainak javítására. A tiszaháti települések jóléti programjuk kialakítása során a piac rendszerébe illeszkedő szociálpolitikai eszközöket kerestek. A térségben működő (fehérgyarmati, csengeri, csegöldi, tyukodi stb.) konzervgyárak alapanyag-szükségletének kielégítésére támrendszeres uborka termesztésébe kezdtek, emellett a Tiszaháton hagyományokkal bíró szarvasmarhatartás koordinációját vállalták magukra.

⁸ 1993-ban Borsod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok megye csatlakozott a programhoz. 1994-ben Baranya megyével bővült a program támogatottainak köre, a következő évben pedig Hajdú-Bihar megyével. 1996-ban újabb két megye, Nógrád és Zala, végezetül 1999-ben Tolna, 2000-ben Somogy megye került be a programba.

⁹ 19/2006. (III. 14.) FVM rendelet termőföldnek és erdőnek a szociális földprogram folytatása céljából ingyenesen történő önkormányzati tulajdonba vagy vagyonkezelésbe adásának feltételeiről és eljárási rendjéről.

¹⁰ A két település polgármesterei mellett a termelést közvetlenül irányító munkatársakkal, a területileg illetékes menedzserszervezetek képviselőivel, valamint néhány kedvezményezettrel készítettünk strukturált interjút.

¹¹ A szociális földprogram működtetésére benyújtott pályázatoknak évről évre átlagosan kilencven százaléka részesül támogatásban.

¹² Évek óta működtet szociális földprogramot a Zala megye északkeleti csücskében működő Gazdálkodó Családokért Zala-KAR Szociális Szolgáltató és Termelő Nonprofit Közhasznú Kft., melyet a huszonnégy települést tömörítő Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás alapított 1997-ben. A szociális földprogram megvalósítása során a településközi együttműködés útját választotta a Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás is, mely a Zala megye délnyugati részén fekvő 11 települést foglalja magába. E települési kört ugyanakkor magában foglalja a Dél-Zala Murahíd Letenye Többcélú Társulás, mely 2007-ben szintén támogatásban részesült a szociális tárca pályázati kiírásán.

¹³ A szociális törvény 47. §. 4. bekezdése szerint a családi szükségletek kielégítését szolgáló gazdálkodást segítő támogatás nyújtására egy-egy településen csak akkor van mód, ha a települési önkormányzat rendeletben szabályozza a támogatás eljárási szabályait, formáit és értékét, a támogatott jogait és kötelezettségeit, illetve a kötelezettség megszegésének következményeit.

¹⁴ A részfejezetben szereplő interjúrészek az 1996-ban időközi polgármester-választás során megválasztott polgármester asszonnyal, Lakatosné Sira Magdolnával két ízben készített interjúból származnak.

¹⁵ A szociális szövetkezetek létrehozásának és működtetésének támogatását a Szövetkezz! című 2007. évi OFA-pályázat teszi lehetővé. A szociális szövetkezetek létrehozásának és működtetésének feltételeit a szövetkezetekről szóló 2006. évi X törvény és a szociális szövetkezetekről szóló 141/2006. (IV.29.) Kormányrendelet szabályozza.

Hórich Balázs – Szabó Ákos – Szegő Dóra

**A Grameen-modell magyarországi bevezetésének lehetőségei és buktatói
ormánsági tapasztalatok tükrében**

„Ez a bizalom, fiam, pénz nélküle nem hatékony.”

(Spíró György: Messiások)

2006-ban, miután a Norvég Nobel-bizottság „a szegények, különösen a nők gazdasági és társadalmi lehetőségeinek bővítéséért, úttörő mikrohitelzési munkájáért” Muhamed Yunusnak ítélte a Nobel-békedíjat, világszerte még nagyobb figyelem fordult az általa alapított Grameen Bank formabontó közgazdasági felfogással működő mikrohitelzési modelljére is. A Greeman-Bank mélyszegénységben élőknek vállalozási ötleteik megvalósítására ad mikrohitelket, úgy, hogy a bank semmilyen biztosítékot vagy fedezetet nem követel az igénylőktől. A Greeman Banknál a becsületszó a garancia. A konvencionális bankok felfogása szerint fedezet nélkül hitelt adni örülség, mivel semmi nem garantálja a hitel visszafizetését. Ennek ellenére a Grameen Bank törlesztési rátája legalább 95 százalék. A nem törlesztő ügyfelek aránya tehát lényegesen alatta marad a legtöbb kereskedelmi bankénak. A Grameen-nél a visszafizetést nem az anyagi erőforrások, hanem az emberben lévő potenciális képességek garantálják. A hitelbírálatnál nem azt nézik, hogy a kérelmezőnek mije van, hanem azt, hogy potenciálisan mire juthat. Míg a konvencionális bankok főleg gazdasági központokban várják, hogy ügyfeleik megkeressék őket, a betérő ügyfelek pedig általában gazdag férfiak, a Grameen Bank alkalmazottai járják a vidéket, személyesen keresik meg a potenciális klienseket, akik szegények, és többségük nő. A Grameen Bank olyan „puha” szempontokra is figyel, mint az önbecsülés, a családhoz, szülőföldhöz, közösséghez való lojalitás, az egymásért érzett felelősség és bizalom, a becsületesség. Tehát etikai és társadalmi szemlélet is jellemzi a hitelezési modellt. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy a Grameen Bank valamiféle jótékonyági vagy segélyszervezet lenne. A konstrukció képes eltartani önmagát, és még nyereséget is termel. A Grameen-hitelek

kamatlába igen magas, átlagosan évi 35 százalék, de sohasem haladhatja meg az alaptőke összegét. A kamat azért is ilyen magas, mert a konstrukció fenntartása költséges. A banknak sok alkalmazottja van, mivel azok nemcsak a hitelezés megindulásakor keresik fel az ügyfeleket, hanem heti rendszerességgel házhoz jönnek a törlesztőrészletért is.

Hogyan is működik gyakorlatban a hitelezés?

Hitelt a banktól bárki kérhet, akinek életképes vállalkozási ötlete van, a pénzt azonban csak az ötlet megvalósítására fordíthatja, és ideális esetben a törlesztőrészleteket már a megvalósult vállalkozás nyereségéből fizeti. Azonban a hitelt csak úgy kaphatja meg, ha egy ötfős csoport tagja. A csoporttagok mindegyike a bank ügyfele, de közülük először csak ketten kapják meg a hitelt, és ha ők visszafizették, akkor kapnak esélyt a többiek. Ha egyvalaki az ötletével elbukik, magával rántja a többit is, és a csoport egyik tagja sem kap évekig hitelt. Tehát a csoport tagjainak alaposan meg kell nézniük, hogy kivel vannak együtt, és mindenkinek a vállalkozási ötletét ki kell vesézniük, hogy minden buktatóra fény derüljön, és még a tervezés folyamatában közösen megoldásokat is találjanak minden eshetőségre. (Melyik banki hitelbírálónak lenne módja ilyen alaposan átvizsgálni minden ötletet?) A csoport tagjai tehát morálisan felelősséget vállalnak egymásért, ha valamelyikük bajba kerül, akkor a többiek segítenek áthidalni a nehézségeket, mivel minden tagnak ez az elemi érdeke.

A hitelek visszafizetésének többek között a csoportnyomás a garanciája, illetve a bank bizalmának (melyet kezdetben mindenki élvezhet) elvesztésétől való félelem. Az ügyfelek ezen túl elfogadnak egy 16 pontos vállaláslistát. A 16 pontnak egy része kapcsolódik közvetlenül a hitelhez, vállalják, hogy segítenek a többi Grameen-tagon, nagyobb része azonban olyan életvezetési és higiéniai vállalásokat fogalmaz meg, mint hogy a gyerekeiket iskoláztatják, nem engedélyezik a gyerekházasságot, tisztaságot tartanak, vagy latrinát építenek a házuk mellé.

A Grameen Banknak több mint 60 országban van kirendeltsége. A hitelek döntő többségét írástudatlan parasztasszonyok kapják. A Mohamed Yunus által kitalált

mikrohitel-konstrukciót már több mint 100 országban átvették. Persze a konstrukción a helyi feltételek figyelembevételével mindenhol alakítottak valamit. A bangladesi vidéki szegényparasztoakra szabott feltételrendszer és vállallaslista természetesen nem ültethető át ugyanúgy a gyakorlatba Afrikában, Európában vagy Dél-Amerikában. A modell lelkét – mélyszegénységben élők számára fedezet nélküli vállalkozásindítási mikrohitel, csoportalakítási kötelezettséggel – azonban általában megőrizték, és az esetek túlnyomó többségében sikerrel működtetik. Grameen mikrohitelnek segítségével világszerte több tízmilliónyi embernek sikerült kitörnie a szegénységből.

Magyarországon több civil szervezetben, bankárban, magánszemélyben felmerült már, hogy lehet-e mérsékelni a magyarországi szegénységet mikrohitelnek segítségével. Az Autonómia Alapítvány és a Mikrohitel Rt. 2005 és 2007 között az open society institute és a UNDP támogatásával bonyolított le egy mikrohitel-programot. Békésben, Tolnában, Borodban és Szabolcsban működtek csoportok, melyek kizárólag roma tagjainak kezességét is kellett vállalniuk egymásért. A program azonban kudarcba fulladt. A finanszírozók a kihelyezett 44 millió forint felét elveszítették, az ügyfelek több mint hatvan százaléka nem fizette vissza a kölcsönt. Kudarcai ellenére az Autonómia Alapítvány várhatóan újabb hasonló projektbe kezd.

A Polgár Alapítvány a hitelezés megindítását megelőzően, 2009 első felében az ország öt különböző területéről rendelt átfogó kutatást, Budapesten a Magdolna negyedben, a Szerencsi kistérségben, Észak-Borsodban Arlón, Sajókazán és Szendrőládon, a Nyírségben a nyíregyházai Huszár-telepen, Tiszavasvárin és Nagycserkeszen, valamint a Dél-Baranyában lévő Ormánságban. A vizsgálat annak kiderítését célozta, hogy az említett területeken miből élnek a szegények, milyen megélhetési stratégiáik vannak, hogyan viszonyulnak a hitelhez, vannak-e életképes ötleteik, amelyek megvalósulása esetén képesek lennének visszafizetni a hitelt. Az Ormánságban dolgozó kutatócsoport tagjaiként a jelen írásban tett megállapításaik elsősorban a földrajzi és társadalmi perifériára szorult aprófalvas vidékre érvényesek.

A következőkben a kutatási zárótanulmányunk alapján beszámolunk ormánsági tapasztalatainkról, de ezen túl arra is kísérletet teszünk, hogy a Grameen-modell általános magyarországi megvalósításának lehetőségeire és buktatóira irányítsuk a figyelmet.

Helyzetleírás, terepbemutató

A térség története a rendszerváltásig

Az Ormánság a Dráva árterületén elterülő aprófalvas vidék, melynek ma nagyobb része Magyarországhoz, kisebb része Horvátországhoz tartozik. A Dráva szabályozása előtt lápos, mocsaras vidék volt ez, a mocsarakból kiemelkedő apró dombokon (ormokon) jöttek létre az állandóan lakott települések – a térség innen kapta a nevét. Ez a vidék önálló kulturális és önellátó gazdasági egységet alkotott. Az Ormánság lakói reformátusok voltak, de ezen belül saját szokásokat alakítottak ki.

Az Ormánság apró falvainak mocsaras határában nem voltak olyanok a viszonyok, hogy érdemes lett volna gabonát vagy kapás növényeket eladásra termelni. A parasztság élelmének kb. harmadát tudta megtermelni. Erdőkben, vadban, halban, rétekben viszont gazdag a terület, így a hiányzó részt pótolni tudták. A térség gazdaságának alapja az állattenyésztés lett. Ezen belül is kitüntetett szerep jutott a rideg sertéstartásnak. A sertéseket az ormánsági és Dráván túli horvátországi erdőben makkoltatták, majd lábon hajtották őket eladni, elsősorban Olaszországba. A lábon hajtott sertés volt az ormánsági zárt gazdaság legfontosabb kiviteli terméke. Kiviteli cikk volt még az ormánsági csikó, melyet általában a hadsereg vásárolt meg. Ezen felül nagy mennyiségben nem szállítottak a térségen kívül mást, és önellátó térség lévén behozatalra sem szorultak.

Az, hogy a térség kulturálisan sajátos és gazdaságilag többnyire önellátó volt, ugyanakkor nem jelenti azt, hogy egyéb tekintetben is elzárkózó, még kevésbé, hogy elmaradott lett volna. Ennek ékes bizonyítéka, hogy az első dunai gőzhajót a reformkorban Sellyén, az Ormánság központjában építették, s a polgármesterek a legtöbb településen állítják, hogy itt már a XVIII. században megszűnt az írástudatlanság. Sőt, már a XV. századtól vannak feljegyzések a térség kiművelt kultúrájáról, olasz egyetemekre járó fiataljairól (és latinul beszélő parasztjairól). A XVIII. századtól kezd el

felbomlani a térség hagyományos kultúrája. Mária Terézia tiszta viszonyokat próbált teremteni, és meghatározta, hogy egy falu mennyi földet használhat, ehhez kapcsolódva pedig korlátozta a parasztok erdő- és vízhasználatát. Eddig – a nyugati államoktól eltérően – a parasztok szabadon használhatták az erdőket és a vizeket. Az életlehetőségek beszűkülésére az Ormánság lakói sajátos öncsonkítással, az egykézéssel reagáltak.

A huszadik században több, egymástól gyökeresen eltérő korszak váltotta egymást. Egyben azonban hasonlítottak: a következő rosszabb volt, mint az azt megelőző.

A húszas-harmincas években az ország periferiájára került a terület, a lábön hajtott sertés piacára nehezen lehetett eljutni, a Dráván túli makkoltatás szintén akadályokba ütközött. A megszokott életmódot egyre kevésbé lehetett folytatni. A regionális központok messze estek, a közlekedési infrastruktúra fejletlen volt, új utakat nehéz volt keresni. A harmincas évekre a térségben egyre tapinthatóbbá váltak az egykézés következményei is. Mind kevesebb gyerek született, s azok között is nőtt a „nehézfejűek”, a fogyatékosok aránya. A háború idején a frontra behívottakkal tovább csökkent a falvak fiatal férfi lakossága. Paradox módon viszont a térség több lakója is az elzártságnak és a közlekedési infrastruktúra hiányának köszönhetette az életét. A porrajmos idején (itt 1944 márciusa) a sáros utakon a legtöbb faluba, illetve cigánytelepre nem tudott eljutni a teherautó.

Az ötvenes évek radikális változást hozott a vidék életében. A hagyományos kultúra végképp fölszámolódott. A falvak lakóinak többségéből pécsi lakótelepi lakos lett. Többségük az uránbányában kapott munkát, kevés akadt köztük, aki később hazatért szülőfalujába, vagy innen választott magának párt. Az ekkor is szegény Ormánság megürülő házaiba az azokat elhagyóknál még szegényebbeket telepítettek – elsősorban szabolcsi szegényparasztokat és cigányokat, illetve az Ormánság cigánytelepein élő családokat. Ők a kollektivizált mezőgazdasági üzemekben és az épülő szocialista iparban kaphattak munkát. E munkahelyek közül viszont csak a leginkább élőlétszükséglet-igényes, egészségkárosító és szaktudást nem igénylő munkahelyek települhettek erre a területre. Ennek oka, hogy a terület a határsávba esett, annak is az egyik „legveszélyesebb láncos kutya” felőli oldalára. A határsávba kilépni vagy belépni csak engedéllyel lehetett. A határsávon belül is csak a kijelölt körzetben tartózkodhatott valaki. Emellett a térség Dráva menti részét elaknásították. Mindezek következtében a kis falvak közötti, eddig

élénk kapcsolatok megszűntek. A kistelepülések egymáshoz nem kapcsolódtak, csak egyenként a térség valamelyik központjához (Sellyéhez vagy Vajszlóhoz). Az aknazárat csak a hatvanas évek második felében szüntették meg, a lebontás 1965-től kezdődően három évig tartott. A Kádár-korszakban a térségben kisebb téeszek működtek. Ezek termékeit részben helyben dolgozták fel (például a sellyei sajtüzemben vagy a vajszlói burgonyaüzemben), ezen kívül egy sellyei vegyigyár, illetve a vajszlói Ganz-műszertechnika képezte az Ormánság iparának gerincét. Ezeken kívül a vízművek, a MÁV és a mecseki bányák voltak a térség lakói számára elérhető munkahelyek. Fontos kiegészítő keretet jelentett a háztáji dinnyetermesztés. „Dinnyéből” épültek a térség utolsó, új („nem szocpulos”) házai, néhol teljes utc sorok. És a dinnyetermesztés volt az utolsó, ami nagy számban tudott napszámosokat felszívni. Ezzel együtt is nyugodtan mondhatjuk, hogy a szocialista kispolgárosodásnak csak lágy oldalszele érintette ezt a vidéket. Igaz ez a lakossági infrastruktúrára is. Az áram és a vezetékes víz csak jóval később éri el ezt a vidéket, mint az ország más területeit. A közlekedési infrastruktúrát három MÁV-szárnnyvonal és a falvakat naponta négyszer-ötször érintő Volán buszok jelentették. A közutak kiépítése is lassan haladt – voltunk olyan (több mint 200 fős) zsáktelepülésen, ahol az egyetlen bekötőutat 1987-ben (!) látták el szilárd burkolattal. Szennyvíz, illetve gázhálózat a legtöbb településen ma sincs. Mégis, ez a korszak valóságos aranykorként él az ott lakók emlékezetében, mert ezekből a „magasságokból” indult meg a zuhanás a rendszerváltás után.

A rendszerváltás után

Munkaerőpiac

A rendszerváltás újabb gyökeres változást hozott: felszámolták a téeszeket. A kárpótlásból csupán néhány „ügyesebb” ember vagy falu húzott hasznot. Ma a térség működő mezőgazdasága az ő kezükben van. De ez a mezőgazdaság csak árnyéka a húsz évvel ezelőttinek. Egy faluban egy-két olyan ember van, aki meg tud élni a gazdálkodásból, akinek elég a földje és a munkagépe. Olyan falu is van, ahol senki sem foglalkozik mezőgazdasággal. Kiemelkedően jó helyzetben van Vejti, melynek lakói meg tudták szerezni a szomszéd faluval (Hirics) közös téesz földjeit. Ennek ellenére Vejti volt

mezőgazdasági épületei is leginkább kísértettanyára hasonlítanak, nincs akkora gazdaság, ami ezeket hasznosítani tudta volna. A betört ablakú pajták, a rozsdás felvonók, a félig összedőlt takarmánykeverők arra utalnak, hogy a térség mezőgazdasági „mintafalujában” is jelentősen visszaesett a termelés. Vejtin kívül Drávasztárán van több gazda, aki ma is foglalkozik dinnyetermesztéssel, Zalátán egy gazda földieper-termesztéssel, Sellyén van egy nagyobb sertéstelep, és Majláthpusztán egy nagyobb marhafarm. Ezek saját családjukat tudják foglalkoztatni, mellettük legföljebb néhány alkalmazottra telik. Mezőgazdasági idénymunkára, napszámos munkára, csemetézésre egyre kevesebb lehetőség van. A mezőgazdaság leépülése a háztájizásra is kihat. A családok erdei makk- és csigagyűjtéssel tudják a jövedelmeiket kiegészíteni. Hasonló, időszakos bevételi forrást jelent még a diópucolás, bár utóbbtól több család elesett, mert ezt a munkát csak alkalmi munkavállalói kiskönyvvel lehet vállalni. Az alkalmi munkavállalói könyvecskét csak Sellyén lehet kiváltani, a kiváltási folyamat viszont sokak számára olyan hosszadalmas, hogy mire megszerzik a kiskönyvet, elfogy a pucolnivaló dió.

A legtöbb faluban a termékek, szolgáltatások, szívességek körforgása leállt. Enélkül pedig a hagyományos kisüzemi mezőgazdaság vagy állattartás nem nyereséges. (Például, ha egy faluban van néhány tehén, meg néhány disznó, akkor ebből több ember jó minőségű trágyával meg tudja trágyázni „ingyen” a kis földjét. Cserébe ezért adnak fuvart, kukoricát, kecsketejet, ami „ingyen” van, és segít felnevelni a jószágot stb. A szívességi láncolat megszűntének okát csak részben lehet a mezőgazdasági átalakulásban keresni, de erre még később visszatérünk.)

Az ipar szintén leépült. Jelenleg a sellyei vegyigyár (műtrágyagyártás), valamint a vajszlói Ganz-műszertechnika a működő, alkalmazottakat foglalkoztató ipari létesítmények: kb. húsz-húsz ember dolgozik ezekben az üzemekben, ami töredéke a rendszerváltást megelőző foglalkoztatottságnak. A sellyei sajtüzem, valamint a vajszlói burgonyaüzem bezárt, a Pécs környéki munkahelyek megszűntek. A vízművek szintén elbocsátotta helyi – jórészt képzetlen – alkalmazottainak egy részét. A MÁV-nál szintén megszűnt a munkahelyek többsége, miután a három szárnyvonalból kettőt felszámoltak.

A közfoglalkoztatás szív még fel embereket a térségben. Ez a kis falvakban egy polgármestert és egy falugondnokot, esetleg egy könyvtárost jelent. A településeken ezen

kívül közhasznú és közcélú munka van. A legtöbb településen azonban közhasznú munkához csak a polgármester állandó emberei jutnak. A legtöbb embernek nincs reménye arra, hogy az év legalább néhány hónapjában közmunkához jusson. A közhasznú munka nem olyan jellegű, ami visszavezetné akár mentálisan is az embereket a munka világába. Általában a falu központjának és temetőjének rendezgetésében, illetve a polgármesteri hivatal előtti álldogálásban merül ki.

A „környéken” az egyetlen igazi, rendszerváltás után megjelent nagyfoglalkoztató a pécsi Elcoteq. Az Elcoteq elektronikai alkatrészeket, eszközöket gyárt. A munkaerőtől nem kérnek szakképesítést, a jelentkezőknek egy egészségügyi és készségfelmérő vizsgán kell részt venniük, ahol a jelentkezők szemét, állóképességét és kézügyességét vizsgálják. A munka apró csavarok csavargatásából, illetve apró vezetékek rakosgatásából, összeillesztéséből áll. Az alkatrészek annyira kicsik, hogy csak egy alulról megvilágított üvegasztalon, nagyító segítségével láthatók, és csak speciális fogókkal lehet őket megfogni. Mivel ez az egyetlen olyan munkalehetőség, ami elérhető, illetve nem kell hozzá szakképesítés, már majd’ mindenki próbálkozott vele az Ormánságban. Ennek a munkának előnye még, hogy bejelentik a dolgozót, fizetik utána a nyugdíjalapot és az egészségbiztosítást. Az Elcoteq-ben tizenkét órasak a műszakok. Viszonylag rövid időszakonként változik, hogy valaki reggel hattól este hatig dolgozik, vagy fordítva. Ez azt jelenti, hogy egy Elcoteq-es dolgozó utazással együtt napi 15-16 órát van távol a családjától (a cég vállalta a dolgozók fuvaroztatását). Munkaidő után a dolgozók olvasni, tv-t nézni, bármilyen szemet vagy koncentrációt igénylő tevékenységet még legalább tíz óráig nem képesek végezni, emellett fejfájás és szédülés gyötri őket. Ezért a munkáért 60 és 90 ezer forint közötti nettó bért kapnak. A munkaerő-piaci helyzetet mutatja, hogy a sanyarú körülmények ellenére elvétve akad olyan család, amely egyik tagjának sincs Elcoteq-es múltja vagy jelene. Ennek ellenére a legtöbb családnál nem hallani, hogy panaszkodnának az Elcoteq-re. Inkább félnek, nehogy megszűnjön az is. A félelem nem alaptalan. A cégnél nagy a fluktuáció, de ez nem a cég dolgozóinak, hanem a menedzsment „üzleti-humánpolitikai” döntésének köszönhető. A tartós munkanélküliek foglalkoztatása után ugyanis a cég állami támogatást kap. Ezért folyamatosan arra törekszik, hogy újabb és újabb tartós munkanélkülieket vegyen fel (mivel egész Baranyában az országos átlagot meghaladó a munkanélküliség mértéke, merítés van

bőven), a támogatott időszak után pedig elbocsátja őket. Több forrás szerint a cég válasza a válságra a költségcsökkentés, termelés-visszafogás, a távoli (ormánsági) munkaerő leépítése. Ennek ellenére, ha az Elcoteq Pécsen marad és a menedzsment „üzleti-humánpolitikái” megfontolásai változatlanok maradnak, akkor hosszabb távon is érdemes számolni az Elcoteq-kel, mint ormánsági nagyfoglalkoztató jelenlétével.

Egyéb helyi munkalehetőség nagyon ritkán adódik. Egy-egy ápoló, sofőr, könyvtáros, tanító üde színfolt a térség szürke munkaerőpiacán.

Több olyan program volt az elmúlt tíz évben, amely képzéssel és a helyi lehetőségek kihasználásával próbálta enyhíteni a vidék munkaerő-piaci gondjait. Ezek azonban rendre kudarcba fulladtak. Ilyen program volt például a gyógynövénygyűjtés és -termesztés. Ehhez a programhoz azért is fűztek nagyobb reményeket, mert a környék egy része kényszerűen bio. Több hullámban, több tanfolyamon próbálták megtanítani a jelentkezőket gyógynövénytermesztésre. Ezen kívül az egyik településen volt leadóhely, ahol szabott áron átvették a megtermelt gyógynövényt. Ennek ellenére a program alig mutat életjelet. Ennek az oka az, ami általában a képzési programoknak: akik elmennek a munkaügyi központ szervezésében tanulni, azokat általában nem az motiválja, hogy a megszerzett képesítéssel a továbbiakban munkát szerezzen, hanem az, hogy a képzés alatt nyújtott minimálbér biztonságot nyújtson számára – amint ezt a munkaügyi központ vezetőjének szavai is alátámasztják: ha megkérdez egy jelentkezőt, hogy milyen képzésre akar menni, akkor erre általában az a válasz, hogy hosszú. Nem a képzés tartalma, hanem a hossza érdekli a jelentkezőket.

(Köz-) szolgáltatások

A térségben a közszolgáltatások színvonala alacsony. A legtöbb faluban az egyetlen közigazgatási intézmény a polgármesteri hivatal, melynek alapfunkciói közé tartozik a segélyek kiosztása, a közhasznú-közcélú munkások foglalkoztatása, az iskola, a közösségi épületek fenntartása, a falubusz működtetése. A falubusz szállítja iskolába a gyerekeket, felelősebb önkormányzat esetén segít a bevásárlásokban vagy a betegszállításban. Munkába viszont a falubusz nem szállít falubelieket. Szerencsés esetben van még egy könyvtár, ahol időnként összejönnek a falu fiataljai. Az imént felsorolt feladatokat az önkormányzatok egy fizetett polgármesterrel, egy fizetett falugondnokkal, néhol egy

fizetett könyvtárossal, 4-5 fizetett testületi taggal látják el. Ezek bérköltsége elviszi az önkormányzatok költségvetésének negyedét-felét. Mindemellett, ha bármilyen hivatalos ügyet akarnak intézni a lakosok, vagy azzal kapcsolatos információt, tanácsot szeretnének kérni, akkor ezt csak Sellyén vagy Vajszlón tehetik. Ráadásul az odajutást csak a (hétköznap) naponta kétszer-háromszor közlekedő Volán busszal lehet megoldani. Több helyen a polgármester a falu közösségi vagyionát, szolgáltatásait a sajátjaként kezeli. Előfordul például, hogy a közhasznú munkásokat a saját földjére viszi dolgozni, vagy „önkéntesen” értékesíti a korábban pályázati úton szerzett, önkormányzati tulajdonban lévő mezőgazdasági gépeket.

A kis falvakban a hatvanas évektől kezdték bezárni az alsó tagozatos osztályokat, iskolákat. A térségben jelenleg Sellyén, Felsőszentmártonban, Drávafokon, Csányoszáron, Bogádmindszenten, Magyarmecskén, Vajszlón és Drávasztárán van iskola. Ugyanezek a településeken, valamint Gilvánfán működik óvoda. A többi településről a diákok vagy a falubussz, vagy az iskolaidőhöz igazított Volán járatokkal jutnak el. Így a diákoknak a tanórákon kívül kevés lehetőségük van találkozni az iskolatársaikkal.

Közösségi közlekedés az iskolaidőhöz igazított Volán buszokon kívül kevés van. Jellemző, hogy a térség két központi települése között az utolsó járat hétköznap délután fél hat, hat óra körül indul. A vasúti szárnyvonalbezárások után jelenleg a Sellye–Szentlőrinc vonal működik, ez azonban nem sok ormánsági települést érint közvetlenül. Tovább rontja a helyzetet az utak rossz állapota, illetve az, hogy egyes települések között ma is csak földút van. Mivel egy-egy faluban nincs több 3-5 autónál, a települések lakói számára még télen is a kerékpár-közlekedés jelenti az egyetlen alternatívát. Az elzártságot fokozza, hogy nincsen működő határátkelő Horvátország felé. A Drávának ezen a szakaszán nincs híd, de nincs komp vagy működő kikötő sem.

A térségben nagyon kevés rendőr teljesít szolgálatot. A helyi lakosok igen elégedetlenek a rendőrség működésével: a falopás, az ittas biciklivelés ellen fellépnek, de a nagyobb bűncselekmények megakadályozását, a bűnösök kézre kerítését meg sem kísérik, vagy ha igen, a kísérletnél nemigen jutnak többre.

Az áramot az E-ON szolgáltatja, mely jelenleg a térségben monopolhelyzetben van: az áram díja aránytalanul magasabb, mint Budapesten. Településenként változó, hogy hány

háztartásban van vezetékes víz. Akiknél nincs, azok a közkutakat használják – találkoztunk olyan esettel is, hogy a közkútért beszedett díj jóval magasabb, mintha az erre szorulóknak saját vizet fizetnének.

A településeken általában egy bolt és egy kocsmá üzemel. A kettő leginkább ugyanaz, vagy a két helyiség egybe nyílik. Időszakosan üzemelnek reggel és este, két-három órát, de nem mindennap. A boltok kínálata nagyon gyér: konzerv, parizer, tészta, rágsálnivaló, sör, bor adja a választék nagy részét. A kenyeret legtöbb helyen előre kell rendelni. Igaz, van egy pékség, amely kocsival naponta egyszer körbejárja a falvakat.

Majdnem minden településen létezik cigány kisebbségi önkormányzat, melyek tevékenysége általában a terület megválasztásából, néha eseti segélyosztásból, illetve egy cigánybál megszervezéséből áll. A kisebbségi önkormányzatoknak általában se forrásuk, se emberük nincs arra, hogy valamilyen közszolgáltatást folyamatosan képesek legyenek nyújtani.

Falusi társadalom, közösségek – és azok hiánya

A településeken hitélet nincs (se református, se más). A református egyházak gyönyörű kazettás templomai hol dűledeznek (és csak a galambok meg a kóbor kutyák látogatják), hol tíznél kevesebb hívő számára tartanak bennük havonta egy istentiszteletet. A katolikus egyház és a kiségyházak elvételre vannak jelen a térségben. Az összes interjúalanyunk között mindössze két személy volt, aki két különböző kiségyházhoz tartozott, de hitéleti közösség sehol sincs.

Az elmúlt században tapasztalt folyamatos népességcsere, az egyre romló életszínvonal szétzilálta a helyi települések társadalmát. Közösségi élet jeleit ritkán tapasztaltuk, a falvakban nem működik néptáncsoport, nincs gazdakör, színjátszó kör, faluszépítő egyesület – semmi, ahol a falvak lakosai szabadidejükben együtt tudnának lenni. Az embereket egymáshoz kapcsoló szívességi hálózatok rendszere már nem létezik. Az egyes nukleáris családok egymás mellett, atomizálva élnek. Még a szomszédolás, kártyázás, de még a közös ivás sem igazán dívik.

A fenti megállapítás cigányokra, nem cigányokra egyaránt igaz. A térségben a cigányok és nem cigányok között semmi különbség nincs sem életmódban, sem lakóhelyben, sem foglalkoztatásban, sem nyelvhasználatban, sem pedig öltözködésben. Területi szegregációt a településeken belül nem tapasztaltunk – a települések között inkább. Egy-egy településen az emberek nem is igen tartják számon a többiek származását. Párvalasztásnál nincs jelentősége annak, hogy valaki cigány vagy sem. Sok a vegyes házasság, kevés olyan családot lehet találni, amelynek ne lenne cigány és nem cigány származású tagja is. Az persze más kérdés, ki, mikor, milyen körülmények között vallja magát vagy másokat cigány származásúnak: a segélyek kiosztásánál, a kisebbségi önkormányzat megválasztásánál pro és kontra változnak a cigány identitást vállalók arányai.

A kutatásban részt vevő települések képe igen homogén: többnyire régi, rossz állapotú parasztházak és újonnan épült, de szerényen kivitelezett szocpolos házak váltják egymást. Ebből az összképből a jórészt csak idény jelleggel beköltözött holland családok felújított házai, illetve egy-két gipszoroszlános, gipszstukkós épület emelkedik ki. Utóbbiak lakói a helybeliek szerint főként uzsorából, prostitúcióból és más bűncselekményekből élő családok. Az Ormánságban is jellemző, hogy a polgármester egyben a falu egyik leggazdagabb embere, aki jellemzően jól működő mezőgazdasági vállalkozást visz.

A célcsoport

A kutatás ideje alatt több alkalommal utaztunk el az Ormánságba. Első ízben települési és intézményi vezetőkkel interjúztunk. Második körben a célcsoporthoz tartozó személyekkel készítettünk életútinterjúkat (10 interjú készült intézményi vezetőkkel, és 30 a célcsoport tagjaival). Az ezt követő alkalommal az életútinterjúk alanyaival ismertettük a Grameen-modellt, és akinek tetszett, azt megkértük, hogy próbáljon kigondolni vállalkozási ötletet, próbáljon képzeletben olyan csoportot összerakni, melyben szívesen lenne tag. A részletek átgondolását egy kérdéssor segítette. Az ötlet

kidolgozása során figyelembe kellett venni, hogy a bank (képzelt modellünkben) évi húsz százalékos kamattal dolgozik, viszont a csoportok számára biztosít egy külső segítő mentort. A képzeletbeli modellben ha egy csoporttag kudarcot vall, nem bukik vele automatikusan a többi csoporttag is. Első körben a kiseső tag helyére kellett új csoporttagot szervezniük, ha ez nem sikerült, akkor viszont a többi csoporttag hitelezése is abbamaradt. A képzelt csoportokban a hitelezés lépcsőzetes volt, azaz a csoport második tagja csak akkor kapta meg a hitelt, ha az első a törlesztéseket már megkezdte. Egy hét, tíz nap után látogattuk meg újra az interjúalanyokat, hogy végigbeszéljük a kigondolt ötleteket. Majd buzdítottuk az érdeklődőket, hogy jöjjenek el egy következő időpontban tartandó fókuszcsoporthoz beszélgetésre, ahol egymás ötleteit közösen meg tudják-tudjuk tárgyalni. (Mint később látni fogjuk, a fókuszcsoporthoz friss résztvevők is megjelentek.)

Célcsoportunkat az Ormánság falvainak mélyszegénységben élő rétege alkotta. Nem definiáltunk előzetesen olyan kritériumokat, amelyek alapján valakit mélyszegénynek tekintünk; a Grameen-modellben leírt dimenziók (lakáskörülmények, berendezés, higiénias feltételek, iskolai végzettség, gyerekek iskolába járatása, ruházkodás, jövedelemforrások, munkaerő-piaci történet, eladósodottság, megtakarítások) mentén próbáltuk meghatározni a szegénység mértékét. A háztartásokban járva, az emberekkel beszélgetve egyértelműnek tűnik, hogy a sellyei kistérség aprófalvaiban a lakosság nagy része mélyszegénységben él. Több olyan családban is jártunk, ahol jelenleg az egyik, vagy mindkét családfőnek van munkaviszonya, mégis úgy éreztük, hogy a munkaviszony bizonytalansága, az életkörülmények és az egyéb dimenziók alapján kimeríti a mélyszegénység kritériumait. Kivételek persze vannak, a figyelmet csak arra kívánjuk felhívni, hogy több esetben a foglalkoztatottság tényét nem érdemes kizáró okként kezelni.

A származást tekintve cigány és magyar paraszti családokban jártunk. A cigány, a vegyes és a nem cigány családok életmódja, megélhetési stratégiái, lakáskörülményei között nem tapasztaltunk jelentős különbségeket. Sőt, már a szülők és nagyszülők szintjén, a gyerekekről való beszédben, a családi milió leírásában is inkább az egymáshoz való hasonlóság volt szembevetendő. Ez abból adódhat, hogy a térségben több generációra visszanyúlik a szegénység kultúrája: már a nagyszülőkre és a szülőkre is a

kényszerpályák jellemzők. Kénytelenek voltak szakítani a családi hagyományokkal, a paraszti családok a téészben, a kézműves, kisiparos családok hagyományos mesterségeik folytatása helyett főleg betanított munkásként, segédmunkásként dolgoztak. Talán ennek a közeledésnek a következménye, hogy sok vegyes házasságot találunk, tapasztalataink szerint a második, harmadik házasságok, család-újraalapítások esetében különösen magas a vegyes házasságok aránya.

A családok jövedelmének alapját általában az alapvető szociális juttatások képezik: a rendszeres szociális segély (a családtagok bevételei alapján, családonként változó összeg: a fogyasztási egységre jutó maximális jövedelem és az összes családi jövedelem különbözete – kb. 25 000–56 000 Ft); az álláskeresési támogatás (kb. 52 000 Ft), a családi pótlék (gyerekenként, gyerekszámától, egészségi állapottól függően 12 000–17 000 Ft) és a gyés (kb. 28 500 Ft). Esetenként ehhez anyasági támogatás, lakásfenntartási támogatás és rendszeres gyermekvédelmi támogatás járul.

Közhasznú és közcélú munkából származó jövedelem csak a családok egy részében járul hozzá a havi bevételhez. Az önkormányzatokra jellemző, hogy ugyanazt a néhány embert foglalkoztatják közhasznú munkásként. A legszegényebbek számára alkalmi bevételt jelent még a tavaszi csigagyűjtés (60-70 forintot fizetnek kilójáért), vagy az őszi makkozás (a kocsányos tölgy makkjáért kilónként 60-140 Ft-ot, a vörös tölgyéért 20-30 Ft-ot lehet kapni) és a téli-tavaszi agancsozás. (Kolompár cigányok járják a falvakat, a szarvasagancsok darabjáért 3000-8000 forintot adnak.) A nyári hónapokban havi 20-30 ezer forintot lehet összeszedni gyógynövénygyűjtéssel, bodzaszedéssel, gombázással. Napszámos munkákra, csemetezésre a nyári hónapokban van lehetőség, igaz, egyre kevesebb. Ha sikerül napszámot találni, az egy nap 3-5 ezer forint plusz bevételt jelent. Bár kiskönyve majdnem mindenkinek van, változó, hogy kerül-e pecsét a könyvbe vagy sem.

A térség családjaiban elenyésző az aktív keresők száma, egy-egy falu szintjén 3-4 főt találunk, aki „stabil” munkaviszonnyal rendelkezik: ők rendszerint a pécsi Elcoteq-nél, az erdészetben vagy az építőiparban dolgoznak. A munkaviszonyokból származó bevételek összege széles skálán mozog, van, aki napi hat órában havi nettó 45 000 Ft-ért portás a

vajszlói általános iskolában, és van, aki 120 000 Ft- ért sorvezető, gépkezelő az Elcoteq-nél.

Összességében azt mondhatjuk, hogy egy átlagos, hattagú, mélyszegénységben élő ormánsági család teljes havi bevétele kb. 150 000-180 000 Ft.

A családok többsége több irányba is eladósodott. Törlesztik a rendszerint többféle, OTP-, lakás-, Provident-hiteleket. A hitelek legtöbbször beiskolázásra, illetve tél végén élelmiszerre, tüzelőre, valamint a magas villanyszámlák (és végszámlák) kifizetésére kellene. Az uzsora általában csak ezek után jön. Az adósok száma tél végén és ősz elején szokott megugrani. A családok könnyen kerülnek adósságcsapdába, melyből nagyon nehéz kitörniük. Jellemzően kishitelekkel (10-30 ezer Ft) kezdenek, ami a törlesztés hektikusága és az ügynök vagy a kölcsönző „rámenősségének” függvényében hamar eléri a több százezer forintos értéket.

A közüzemi költségek közül a villanyszámla jelenti a legnagyobb problémát: az E-ON magas kilowatt árakkal szolgáltat, egy átlagos, kétszobás házban élő, négygyerekes család villanyszámlája havi 10-15 ezer forint. Havi szinten két-két és fél köbméter fát tüzelnek el. Egy köbméter tűzifa ára 8-15 ezer forint, erre az összegre rá kell számolni még a fuvar díját is (7-9 ezer Ft). Változó, hogy a településhez közel eső erdészet mennyiben biztosít fát a helyieknek: általában igaz, ha kapnak is fát, akkor az a téli hónapok beköszöntekor már elfogy.

A háztartások bevételeik nagy részét élelmiszerre költik. Jellemző, hogy havi bevásárlásokat tartanak a pécsi Tescóban, ahol alkalmanként 40-50 ezer Ft-ot költenek. Ekkor veszik meg az alapélelmiszereket, vegyi árukat, de sok helyen a húst és zöldséget (!) is. A helyi kisboltot általában ritkán használják, de „vonzerő”, hogy ott általában van hitel. Ruházkodásra egy évben csak egy-két alkalommal költenek. Jelentős kiadással jár, ha a gyerek középiskolában tanul: bérletet, gyakrabban és jobb ruhát kell vásárolni, uzsonna és zsebpénz is kell.

Az interjúalanyok lakókörülményei a saját életutak során nem változtak jelentősen. Az életszínvonal emelkedését azért jelzi, hogy míg a gyerekkorukból döngölt padlós, közkutas, udvari vécés vályogházakra emlékeznek, addig az elmúlt 10-20 évben elterjedt a vezetékes víz. Mára csak a legszegényebb családokat jellemzi a kútra járás, az apró

vályogházak egy részében van vécé és vezetékes víz. Településenként változó, hogy hány háztartásban van fürdőszoba (a fürdőszobás lakások aránya egyharmad-kétharmad között mozog). Egy átlagos ház két szobából, konyhából, fürdőszobából áll, kb. 60-70 négyzetméter összterületen (a nem szocpolos házak ennél kisebbek). A házak nagy része kisebb-nagyobb felújításra, festésre, nyílászárócsereére szorul.

A lakások berendezése általában szegényes. Egy-két gyerek rendszerint közös ágyban alszik, a kicsik a szülőkkel alszanak együtt. A szegényebb családoknál vaskályhával, a jobb helyzetűeknél cserépkályhával fűtenek. A legszegényebbeknél fűrészpórral fűtött olajshordóval is találkoztunk. A jobb helyzetben lévő családoknál megtalálhatók az alapvető háztartási gépek: kávéfőző, mikrohullámú sütő, fritőz, hűtő, tévé. Érdekesség, hogy a felkeresett háztartások kb. egyharmada rendelkezik számítógéppel és internetkapcsolattal. Az internet használatát rendszerint autodidakta módon, maguk sajátították el, kreatívan, ügyesen boldogulnak a világhálón. Bizonyos ügyeket az interneten keresztül intéznek. A legszegényebb családoknál azonban szinte csak egy-két ágy, egy asztal és egy kályha képezi a ház berendezését.

Az iskolai végzettség a szülők generációjában jellemzően a nyolc vagy annál kevesebb osztály. Interjúalanyaink jelentős része elkezdett valamilyen szakmát, de családi kényszerek miatt nem végezte el (ő lett a családfenntartó, vagy családot alapított). A nőkre jellemzőbb a derékba tört iskolaút, a férfiak körében nagyobb a szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végzettek aránya. A térségre jellemző, hogy azok a családok, ahol az egyik vagy mindkét családfenntartó szakmunkás végzettségű, nincsenek jobb helyzetben, mint a nyolc általánost végzettek: rendszerint nem tudnak elhelyezkedni a képzésüknek megfelelő munkakörben, segélyből és alkalmi munkákból élnek, vagy ugyanolyan, betanított szalagmunkát végeznek, mint kevésbé iskolázott társaik.

A munkatapasztalatokat nézve általános az alacsony státuszú, minimálbérért vagy ahhoz közelítő összegért végzett munka, mely a szakmunkások esetében is ritkán jelent a szakmában való elhelyezkedést. A munkatapasztalat a térszben, gazdáknál, erdészetben, esetleg gyárban, üzemben végzett, betanított-, illetve segédmunkából áll. A jövővel kapcsolatosan nem igazán táplálnak reményeket. Úgy látják, ez a térség teljesen el fog sorvadni, nincs az a vállalkozó, aki itt gyökeret verne. A remények szintjén rendszerint

egy stabil, hosszú távú alkalmazotti munkára vágnak. Bizalmatlanok, óvatosak és kételkedők az önálló vállalkozással szemben.

Interjúalanyaink életútjára általánosságban jellemző, hogy a kistérségben születtek, vagy gyerekkoruk óta itt élnek, jellegükben hasonló, néhány száz fős kistelepüléseken. A kistérségen belül azonban gyakori a költözés, egy életúton belül két-három lakóhelyváltás jellemző, rendszerint a párválasztások vagy a megváltozott családi helyzet következtében (válás, családtag ápolása stb.). A helyiek családtörténeti ismeretei sokszor csak az általuk megélt időszakra terjednek ki, ritkán van információjuk a nagyszülők életkörülményeiről, sőt, sokszor még a szülőkérről sincs elegendő ismeret. Annyi mégis kiderül, hogy a nagyszülők generációja leginkább a mezőgazdaságból élt, napszámosként dolgoztak a helyi vagy egy közeli térségben, esetleg kubikosok voltak – azaz alapvetően bér munkából, kisegítő munkából éltek. A szülők generációjában is meghatározó volt a térség, de emellé került a háztáji állattartás, kosárfonás, növénytermesztés. A nagy családban megjelentek a maszekolók: kőművesek, tehénfejők, disznótartók, uborkázók, dinnyézők.

A férfiak huszonegynéhány évesen házasodnak, a lányok kicsit korábban. Egy harmincas éveik közepén járó házaspárnak van négy-öt gyereke, a legfiatalabb három-négy, a legidősebb tizenéves. Az elvált, majd mással ismét összebútorozott családoknál a gyerekszám magasabb. Míg a szülők generációjában viszonylag gyakori volt, hogy leendő férjükkal 12-16 éves korukban kerültek össze a lányok, illetve születték meg az első gyereket, ez a mai fiataloknál már négy-öt évvel később történik.

A közelmúlthoz képest alapvető változás történt a háztáji földművelés és állattartás terén. Ezt maguk az alanyok is változásként élik meg, sokszor kérdés nélkül, maguk említik. A saját célra történő állattartás, zöldség- és gyümölcsstermesztés általánosan jellemző volt a szülők generációjára, és az alanyok saját életútjában is jelen volt, azonban a közelmúltban a legtöbb háztartásban megszűnt. Ennek hátterében részben az életmód megváltozása áll: az alanyok jelentős részének életében munkanélküli, otthon töltött időszakok váltakoznak olyan, több hónapos időszakokkal, amikor a nap nagy részét kitöltő munkaviszonyuk miatt nem képesek elvégezni az állatok körüli feladatokat. A ház körüli veteményest, gyümölcsöst pedig a legtöbb helyen azért számolták fel, mert a termést az alanyok elmondása szerint a falubeliek ellopják. Ennek ellenére a porták kb. felénél említették,

hogy egy kis konyhakertet a mai napig is művelnek: paradicsommal, paprikával, babbal, répával, tökkel. A régi parasztházak nagy része kb. egynegyed holdnyi földterülettel rendelkezik, melyhez rendszerint használaton kívüli ólak, istállók, esetleg góré is tartozik. A legszegényebb családokban ezeket a gazdasági épületeket már felszámolták, szorult helyzetben a téglá ára is segített (volt, ahol e téglák árából fizették ki a lakást). De ahol jelen van ez az alapvető, ház körüli infrastruktúra, ott kalkulálnak is vele: úgy tekintenek rá, mint ami átmenetileg üresen áll, de bármikor újra használható.

Pozitívum, hogy a szegénység és elhagyatottság ellenére interjúalanyaink többsége mentálisan jó állapotban van. Rendezett életmódot folytatnak, takarítják a lakásaikat, tisztálkodnak, nem bűnözök, képesek dolgozni. Egyszóval nem adták még meg magukat. Szerintünk ez az egyik legfontosabb pont, amire a program építhet.

Családtípusok

Interjúalanyainkat több szempont szerint csoportosíthatjuk. Különbözők a családmodellek, a megélhetési stratégiák, és különbözőek a gyökerek, hagyományok. Természetesen nem állítjuk, hogy az alábbi tipológia mentén a vizsgált települések összes családját besorolhatjuk. Különböző társadalmi devianciák (pl. bűnözés, alkoholizmus), akkut mentális és egészségügyi problémák e térség lakóit is sújtják, de kutatásunk alkalmával elsősorban a törekvő, rendezett körülmények között élő, ám szegény családokat kerestük.

Életkezdők

A családmodellek első típusát a húszas éveik elején járó, egy-kétgyerekes, vagy a gyerekvállalás előtt álló házaspárok, egyedülállók képviselik. Ők rendszerint különösen szegényes körülmények között élnek, hosszú lejáratú hitelre vett ingatlanban. A „nagycsaládban” – szüleik, testvéreik háztartásaiban is – sok, jórészt kiskorú gyerek él, ezért családi támogató hálóval nem rendelkeznek, vagy a családi támogatás nem igazán jelent számottevő anyagi segítséget. A fiatal felnőttekre jellemző, hogy hamar saját otthonba költöznek. Több esetben tapasztaltuk, hogy új otthonot ugyan a kistérségen belül, a szülőfaluhoz hasonló helyzetű településen választanak, mégis elhagyják mindkettőjük

szülőfaluját. A költözésben meghatározó szempont, hogy minél közelebb kerüljenek Pécshez. Ezt a vágyat azonban ritkán sikerül kielégíteni. Egy Pécshez közeli és az Ormánság szívében lévő ház értéke közötti különbség akár ötszörös is lehet. A családtól távol költözést általában anyagi megfontolásokkal indokolják, vagy a véletlennek tudják be. Az újdonsült, nehezen fenntartott saját egzisztenciák azonban ugyanazokon a kényszerpályákon mozognak, mint a nagycsalád, a családi mintákhoz hasonlóan szociális segélyre, családi pótlékra és alkalmi munkára épülnek. Erre a családtípusra sokféle, magas összegű hiteltartozás jellemző: OTP-hitelektől, Provident-típusú hitelektől és uzsorahitelektől függenek egyszerre.

Az „életkezdők” csoportjában az átlagosnál nagyobb arányban van az egyik vagy mindkét családfenntartónak munkaviszonya. A bejelentett, fix jövedelmet hozó munkaviszonyoknak két típusa van. Az egyik esetben a munkavállaló évek óta dolgozik ugyanazon a helyen, kezdeti pozíciójához képest előrelépett, egyre többet keres, tud valamit, ami megkülönbözteti az egyszerű betanított munkástól. Ezek az emberek a stabil munkaviszonyra alapozzák megélhetési stratégiájukat. Az ilyen típusú munkával megkereshető jövedelem nagyon változó, a minimálbértől a nettó 120 ezer forintos összegig terjed. A másik típus esetében azonban a munkaviszony nem jelent nagyobb biztonságot, mint a napról napra végzett alkalmi munkák (ilyen például az Elcoteq-es munka). Folyamatosan fenyeget az elbocsátás veszélye, ami a már jelzett munkaerő-gazdálkodási gyakorlatból ered. Ezek a munkaviszonyok anyagi szempontból sem hoznak sokkal többet a konyhára, mint a szociális segélyre, családi pótlékra és alkalmi munkákra alapozott megélhetés. Ráadásul a munka – a távolságból adódóan – napi 12-15 órás elfoglaltságot jelent, ezáltal nem teszi lehetővé a saját célra való állattartást vagy veteményest és az egyéb, ház körüli munkák elvégzését. Meglátásunk szerint sok szempontból még lehetlenebb és kiszolgáltatottabb életkörülményeket teremt, mint a munkanélküliség. A helyi kényszerpályák és szűkre szabott lehetőségek terében számunkra irracionális döntésnek tűnik ez a megélhetési stratégia. Felmerül a kérdés: miért választja mégis sok család ezt az utat. A választ talán a munkavállalás tudatában, az élet rendszeresebb mederbe terelésében, vagy annak reményében kereshetjük, hogy ebből a típusú munkaviszonyból nyílik lehetőség a stabilabb, megbecsültebb pozíció

megszerzésére. A gazdasági válság következtében az elmúlt néhány hónapban a munkavállalás e két típusa közötti különbségek elmosódtak. Az évek óta egy helyen dolgozó, esetleg szakképesítést is kitanult munkavállalókat is tömegesen bocsátják el. Az Elcoteq-ben dolgozó interjúalanyaink tíz tizenöt százaléka dolgozik évek óta azonos pozícióban, és váltak munkanélkülivé az elmúlt hetekben.

Az első családmódel fiatal családfői jellemzően a második típusba tartoznak: ugyan munkavállalásra törekszenek, de kiszolgáltatott és instabil munkaviszonyok jellemzik őket. Amikor éppen nem dolgoznak, akkor OKJ-s tanfolyamokra járnak, melyek kapcsán nem táplálnak illúziókat. Általában reménytelennek tartják, hogy a tanfolyamok elvégzése után munkát találjanak, sokuk a tanfolyam ideje alatt fizetett minimálbér miatt választják a képzést, így „legalább történik valami”. Körükben elterjedtek, és időszakos kiegészítő jövedelemforrást nyújtanak az olyan idénymunkák, mint a már említett makkozás, csigagyűjtés és agancsozás.

Stabil, bejártott családok

A családok második típusában harmincas szülőkről beszélhetünk, 3-4 gyerekkel. A legidősebb gyerekek tizenévesek, vagy már nagykorúak, a legfiatalabbak óvodás vagy kisiskolás korúak. A felnőtt gyerekek egyes esetekben már családot alapítottak, külön portára költöztek; a tizenéves lányok otthon segítenek a kisgyerekek körül. Ezekre a családokra a legjellemzőbb, hogy a családfő stabil megélhetést kínál, állandó munkaviszonyban volt az elmúlt években. Múltjukban többször is előkerült, hogy az apa korábban néhány évig ingázott, leginkább Pesten vállalt hosszú távú munkát: piacozott, vagy szakképesítésének megfelelő munkakörben dolgozott, munkásszálláson lakott, havonta-kéthavonta járt haza. Ebben az időszakban sikerült pénzt megtakarítani, az adósságokat rendezni, és valamelyest stabilabb alapokra helyezni a család életét. A kistérségtől távol végzett munkához azonban minden családban a kiszolgáltatottság, a kockázat, a veszély képzetei kapcsolódnak. A viszonylagos stabilitás és magasabb egzisztencia a család tárgyi környezetében is megjelenik: ők azok, akiknek van autójuk – öreg Lada vagy Suzuki –, és alapvető háztartási gépeik: mikró, fritőz, elektromos kávégép, hűtő, tévé. A háztartási cikket rendszerint Provident-hitelre veszik. Ezekre a

családokra inkább az alacsonyabb összegű, apró hitelek jellemzőek. Ritka, de van közöttük olyan is, aki a rossz tapasztalatok nyomán megfogadta, hogy távol tartja magát minden típusú hiteltől. Ezekre a stabilabb és tartósabb helyi kötődésekkel rendelkező családokra jellemző az is, hogy kiegészítő jövedelemként végeznek valami olyan tevékenységet, amely közösségi kötelékeken alapul: AVON-oznak, ruháznak, vagy házi keltetőgépben csibéket keltetnek és adnak el a falubelieknek.

Új családok

Ebben a családtípusban az egyik fél rendszerint idősebb, a második vagy harmadik házasságában él. Változó, hogy melyik fél rendelkezik családi előtörténettel: találkoztunk olyan, hatgyerekes anyával, akit négygyerekes anyaként jelenlegi férje szakított el bántalmazó férjétől, egy másik esetben elvált, negyvenes családapa három felnőtt gyerekkel vett el huszonkét éves lányt. Az idősebbekre – nőkre, férfiakra egyaránt – jellemző, hogy új háztartásukba az előző házasságukból született gyerekeket hoznak. Ezekben a családokban a legtöbb a gyerek. Az idősebb fél jelentős élet- és munkatapasztalattal rendelkezik, a kényszerek és rendelkezésre álló lehetőségek terében rutinosabban boldogul, ami enyhíti a család kiszolgáltatottságát. Mivel jellemzően sok kiskorú gyermeket nevelnek, csak az egyik családfő munkaképes. A válság előtt ezeknél a családoknál is megjelent a biztos, hosszú távú munkahely.

Csonka családok

A családok további típusát jelentik a csonka családok, ahol rendszerint az anya, ritkábban az apa neveli egyedül gyermekeit. Az egyedül maradás háttérében rendszerint válás vagy haláleset áll, de akadt olyan, rendezetlen háttérű család is, ahol az apa börtönbüntetését tölti. Ezek a családok vannak a legnehezebb helyzetben. Ők homogén megélhetési stratégiára kényszerülnek, kevésbé tudják kombinálni a különböző, egyaránt bizonytalan megélhetési lehetőségeket: az alkalmi munkát a segélyekkel és a rendszeres munkaviszonnyal. A rendszeres munkavállalás csak akkor jöhet szóba, ha a gyerekek felnőttek, vagy van olyan korú gyerek, akire a kisebbeket rá lehet bízni. Találunk olyan csonka családot is, ahol nem az anya vagy az apa, hanem a legidősebb gyerek az egyetlen aktív kereső. Ezeknél a családoknál még nagyobb jelentősége van a kiegészítő, idényjellegű jövedelemforrásoknak.

Reményvesztett családok

Ezek a családok nem igazán definiálhatók a felvázolt családéletút dimenzió mentén. A családéletút szempontjából különböző háttérű családok egyaránt beletartoznak ebbe a csoportba. Ők azok, akik beletörődtek a nélkülözésbe és a munkalehetőségek teljes hiányába. A szociális juttatásokon kívül szinte semmilyen jövedelemforrással nem rendelkeznek, általában otthon ülnek, ritkán végeznek alkalmi munkát.

A projektötlet fogadtatása

Harmadik ormánsági látogatásunk során ismertettük interjúalanyainkkal a Grameen-modell lényegét. Legtöbb helyen szívesen láttak minket, sőt, volt, hogy meglepődtek „gyors” visszatérésünkön: korábbi tapasztalataik nem azt mutatták, hogy ha valaki érdeklődik irántuk, az valamilyen segítséggel vissza is megy hozzájuk.

Az interjúalanyok egy részénél már az első körben szóba jöttek esetleges vállalkozási terveik. Ezek a tervek akkor, és természetesen visszatértünk első fázisában nem voltak kiforrottak. Általában igaz, hogy a helybeliek azokban a témákban, ötletekben gondolkodnak, amiket maguk körül látnak: mezőgazdasági és erdőgazdasági tevékenységekben (állattartás, zöldségtermesztés, fafeldolgozás). Korábban sokuk végzett valamiféle őstermelői tevékenységet, de a megfelelő felszerelés hiánya, a kezdőtőke bizonytalansága vagy a számukra kiszámíthatatlanul ingadozó árfolyamok elvette a kedvüket a további tervek szövögetésétől. Jellemzően háztáji gazdálkodást folytattak, ritkaság számba ment, ha valakinek a terményből, állatból jutott eladásra is. Több településen – a korábban jelzett okok miatt (szétesett közösség, gyakori lopások, szegénység) – a szociális földprogramok egyéni kudarccal zárultak: a tyúkokat ellopták, vagy megették.

A projektet nem mindenhol fogadták jól. Jellemző indokuk nem is az egyéni motiváltság hiánya, azaz nem az, hogy nem akarnak egyről a kettőre jutni, hanem a vállalkozói léttel szembeni bizalmatlanság, a közösség hiánya, félelem a lopásoktól, vagy az, hogy kevésbé

ismerik a piacokat A későbbiekben részletesen kitérünk arra, hogy a csoportképzés és az indulótőke hitelformája sokakat visszarettent a programban való részvételtől.

Több helyütt a jelenlegi szociális ellátás, kiegészülve a családi pótlékokkal és az esetenként kapott „egyéni” juttatásokkal (például rendszeres gyermekvédelmi támogatás, lakásfenntartási támogatás) elég biztonságot ad ahhoz, hogy ne „haljanak éhen”, ne éhezzenek. Persze ezekből a bevételekből nem jönnek ki, rendszeresen hitelfelvételre szorulnak. *„Ez a pénz arra nem elég, hogy egyszer jóllakjunk, de arra igen, hogy nem halunk éhen.”* Mint említettük, nyáron könnyebb a megélhetés, mert a feketén vagy legálisan végzett napszám, az erdei termények gyűjtögetése vagy éppen a veteményes hozadéka kis tételekben is sokat segít rajtuk. Ugyanakkor ezzel együtt is igaz, hogy a szociális ellátórendszer be is zárja a helybéliek gondolkodását: nem ösztönzi őket arra, hogy (az akár nagy haszonnal járó) bizonytalanért feladják a kevés biztosat – helyzetükben ez a racionális döntés.

Számolni kell azzal is, hogy a helybéliek pontosan tudják: egy vállalkozás sikeressége még a legjobban kidolgozott tervek mellett is esetleges, kiszámíthatatlan. Emiatt nemcsak a szociális háló fenntartása, vagy fokozatos leépülése jelenthet gondot, hanem egy eseti alkalmazás reménye is. Bár a körülményeket tekintve ez nem általános, de ha valaki kap – akár fekete-, akár legális – munkát, a vállalkozási tevékenység vagy annak elindítása háttérbe szorul.

Több helyütt tapasztaltuk a hitellel szembeni idegenkedést. Mindez egyrészt a korábbi hitelfelvelethez kötődő rossz tapasztalatokra vezetető vissza. Kevés akadt, aki a felvett hitelét rendben visszafizette volna, így a helybéliek többsége ma már BAR-listán van. Másrészt pár családnál kitapintható volt az a gondolkodás is, hogy majd ők összekapargatják azt a szükséges tőkét, ami egy fóliasátor felhúzásához kell, a hitelelkerülés és a bizonytalan felhalmozás akkor is racionálisabb, ha így „jövedelemtermelő” tevékenységet csak egy-két múlva tudnak elindítani. Jó néhány család nemcsak a Provident-nél, vagy az uzsorásnál adósodott el, hanem amikor volt rendszeres jövedelmük, igénybe vettek OTP-hitelt is (a klasszikus folyószámlahitel formájában) – ez azért arra is rámutat, hogy ha érzik rendszeres bevételeiket, ha tudják, hogy ki lehet gazdálkodni, akkor bátrabban fordulnak hitelfelvételhez.

Vállalkozási ötletek

Mint jeleztük, az ötletek közt főleg mezőgazdasággal, erdőgazdálkodással kapcsolatos tevékenységek merültek fel. Ez nem jelent kizárólagosságot, de még látszólag életképtelenséget sem. Nézzük először, hogy milyen mezőgazdasági ötletek jártak a helybéliek fejében!

Állattartás

Mint korábban már volt róla szó, helyben főleg sertéseket és baromfit, de előfordul, hogy lovakat, juhokat, marhákat tartanak. A legtöbb ötlet a sertések körül forgott, melyhez két fő tevékenység jött szóba: a göbézés és a hízalás.

A *göbézés* a kocadisznók tartását és a kismalacok fialtatását, értékesítését jelenti. A vállalkozás pár göbével (kocákkal) indul (a számításokban jellemzően 5-6 göbe szerepel). Volt olyan elképzelés, hogy a göbéknek való kismalacokat maguk nevelik fel, volt olyan, hogy „kész” göbét vásárolnak és volt olyan, hogy már berakott, megtermékenyített göbéekkel indul a vállalkozás. A kismalacok megszületéséig három hónap három hét és három nap kell hogy elteljen, ez után pár hetes pihenővel újraindulhat a ciklus. A kismalacokat 6 hetes korukban lehet eladni, választási malacként (súlyuk kb. 10-15 kiló). A nehézség ebben az esetben az, hogy az ellésig jó minőségű takarmányt kell biztosítani a göbéknek, illetve ellés után a malacoknak, valamint vigyázni kell arra, hogy megfelelő időben, megfelelő körülmények között történjen az elválasztás. Egy göbe egy ellési ciklusban változó mennyiségű malacot hoz, a beszámolók alapján 6-12 malaccal érdemes számolni. A malacok piaca helyben biztosított, minimum 10 ezer forintért értékesíthetők (az általunk hallott maximum ár 18 ezer forint volt). A takarmány ára borsos (4-5 ezer Ft/mázsa), de többen „magánúton” (ismeretséggel) húzni tudnak a költségeken. Felmerült, hogy a takarmány egy részét maguk teremtsék elő, de ezt a bérelhető földek alacsony száma, annak ára, a vetés, gondozás, betakarítás költségei, valamint a magas vadkár nem biztos, hogy rentábilissá teszi. Változó, hogy a vállalkozás indításakor mennyire kell feljavítani az egyes portákhoz tartozó felszerelést (ólakat, futtatót, világítást, fűtést),

valamint az is, mennyit kell költeni állatorvosra (van, aki maga adja be a szérumokat, van, aki mindenhez orvost hív). Egy évben egy-három ellési ciklust lehet lebonyolítani – attól függően, hogy saját nevelésű göbével vagy már berakott göbével indulnak. Az ötletek kidolgozásakor jellemző volt, hogy előre is gondolkodtak a résztvevők: nem minden malacot adnának el, van, amit saját fogyasztásra, van, amit állománygyarapításra raknának félre.

A lehetséges tervek egy része *hízók tartására* irányult. Ebben az elképzelésben általános volt, hogy a vállalkozás elején szerződnek a pécsi, kaposvári vágóhíddal. A vágóhidak biztosítják a tápot és a takarmányt, a helybéliekre csak a megfelelőfajta sertés megvásárlása és a tartás költségei, fáradalmai hárulnak. Ez utóbbi könnyebb, mint a göbézés, mert nem igényel egész napos gondoskodást. A gazdálkodás kockázata csak a kapott takarmány minőségében és mennyiségében, illetve a bizonytalan felvásárlási árakban rejlik (ez a tevékenység a 90 előtti klasszikus háztájítól tulajdonképpen csak a bizonytalansági faktorokban különbözik).

Az ötletek kisebb részében *csibetartás, tyúktartás* merült fel. Baromfit jóval könnyebb tartani, mint hízót vagy göbét, ezért nem véletlen, hogy általában egyedülálló nők foglalkoztak ezzel a gondolattal. A vállalkozás lényege az, hogy naposcsibékből nevelnek fel tojó tyúkokat, amit részben élve, részben vágva a környékbeli lakóknak, henteseknek értékesítenek. Ahhoz, hogy ebből az ötletből valódi vállalkozás legyen, érdemes továbbgondolni egy-egy keltetőgép beszerzését, új piacok felderítését is.

Interjúalanyaink közül többen a *lótartásban* gondolkodnak. A klasszikus eset vagy az, ha valaki olcsón „gebe” lovat vásárol, amit megfelelő ápolással, takarmányozással „felhizlal”, eladhatóvá tesz, vagy pedig az, hogy csikót nevel fel, taníttat be, és azt értékesíti. A lóvásárok ugyanakkor bizonytalanok, sokszor átvágják egymást a résztvevők, így az értékesítés döntően háznál történik (egyik interjúalanyunk mesélte, hogy vodkával itatják a vásár előtt a lovat, így az bármilyen kocsit elhúz a bemutatón – ha kimegy belőle az alkohol, akkor viszont már nem ér semmit). Ennek hátulütője persze az, hogy a piacon kötöttek a szereplők, messziről jött érdeklődő nincs.

Zöldségtermesztés

Az Ormánság földjei alacsony aranykorona értékűek, kis hozamúak, épp ezért kalászosok és kapásnövények tartására csak korlátozott mértékben alkalmasak. Szabad föld kevés van, a környékbeli nagygazdák a téeszék felbomlása után megvásárolták ezeket. Ugyanakkor az egyes portákhoz viszonylag nagy (fél-, háromnegyed-hektáros) földrész tartozik. Interjúalanyaink többsége ennek egy részét használja, veteményesként beülteti. A dinnyét leszámítva gyümölcskultúra nincs helyben, főként burgonyát, káposztát, paprikát, paradicsomot, zellert, répát, babot termesztenek kisüzemben. A fóliázás is ritka, főként a bekerülési költségek miatt. A természeti adottságokhoz hozzátartozik, hogy víz és napfény van bőven, ha kutat kell is ásatni, azt nem kell túl mélyre, így nem is kell komoly szivattyú-berendezést üzembe állítani az öntözéshez.

A felmerült zöldségtermesztési ötletek a korábbi tapasztalatokon nyugszanak. Dinnyetermesztésbe senki nem fogna már bele (annak idején az egész környék nagyot bukott), de burgonyát, paprikát termesztenének tágabb keretek között is. A termesztéshez szükséges szakértelem helyben adott, anno a téeszbeli munka, illetve az azóta napszámban végzett tevékenység biztosítja a helybeliek hozzáértését (több helyütt büszkén mesélték, hogy náluk mekkorára nőtt a paprika, míg a szomszédban milyen kicsi volt, vagy hogy ők, a napszámosok, meg tudják állapítani, melyik az érett termény, míg a gazda nem). A zöldségtermesztéssel kapcsolatos legnagyobb gond inkább az, hogy ha „nagyüzemben” gondolkodnak, akkor a befektetési költségek megugranak (például rengeteg fóliát kell vásárolni a földekre). A munkák zömét maguk, a családtagokra támaszkodva, el tudják végezni, csak a gépmunkáért és a szállításért kell fizetni. Az ilyen típusú ötletekből viszont hiányzott az értékesítés végiggondolása: nagybanin érdemes-e eladni a terményeket, vagy egy felvásárlót kell keríteni?

Erdészeti szolgáltatások

A közelben viszonylag sok erdő található, ezek java akácos, tölgyes. Mind a hagyományos életvitelből fakadóan (erdőjárás, gyűjtögetés, fakitermelés), mind a munkaügyi központ képzéseinek köszönhetően (például láncfűrész-kezelői tanfolyam) a helybeliek többsége (a munkából adódóan férfiak) ért a fával kapcsolatos tevékenységekhez.

Vállalkozási ötletként felmerült egy olyan brigád toborzása, mely az út menti árkokat tisztítaná, illetve amely bedolgozna fakitermelést végző erdészetnek. Ez nem minden esetben igényel komolyabb beruházást, mert gépek, fűrészek több családban rendelkezésre állnak. A vállalkozás tevékenységének kiterjesztéséhez azonban szükség lenne egy komolyabb, terepet is bíró autóra. Az ötlettel az egyik legkomolyabb gond az, hogy nagy a konkurencia: több ilyen brigád is járja a környéket (sőt, innen mennek még Zala megyébe is).

Az erdőre épül az a vállalkozási ötlet is, mely tüzelőnek való fa kitermelését és értékesítését végezné – és mintegy Tüzép-telepként működne. A terv talán megvalósítható, de sok az ezzel foglalkozó erdészet és Tüzép-telep a környéken, ráadásul a település, ahol az ötlet felmerült, igen kiseső helyen van.

Személyi, lakossági szolgáltatások

Mint láttuk, a felmerült ötletek jó része a faluban vagy a környéken már működő sikeres példák adaptációját jelenti. Néhányan azonban elrugaszkodtak a mezőgazdasági gondolatvilágtól, és vagy a falusi igények kielégítésében vagy egy – a tágabb környéken nem elérhető – szolgáltatásban láttak fantáziát.

Minden településen jellemző gyakorlat, hogy a havi bevásárlást a pécsi Tescóban intézik. Esetenként valamelyik rokon segít a fuvarozásban (benzinpénzért), vagy a falubusz hozza-viszi őket, illetve fuvarost vesznek igénybe az emberek. A helyi boltra (jellemzően ÁFÉSZ) sokan panaszkodnak, hiszen drága, kicsi az árukészlet és alig van nyitva. Ezen felül vannak mozgóárusok, de ők szintén drágák – és csak bizonyos élelmiszerek szerezhetők be tőlük. Az egyik településen, ahol nyáron viszonylag nagy az idegenforgalom (Ormánság egyik nevezetessége, az egyik jó állapotban lévő kazettás református templom itt található) a bolt időszakos nyitva tartása különösen zavaró. Egyik interjúalanyunk erre a hiányra építene: olyan „kisboltot”, lerakatot szeretne nyitni, ahol elsősorban tartós élelmiszert, vegyi árut, üdítőt, alkoholos italokat értékesítene. Külön helyiséget nem tudna építeni, a faluban se tudna bérelni megfelelő épületet, ezért egy konténerben rendezné be üzletét. Ötlete megvalósulásában sajnos kitalálója nem bízik,

különösen amiatt, hogy a faluban sok a lopás, betörés, illetve túl sok engedélyt kellene beszereznie a vállalkozás elindításához.

Egyik interjúalanyunk korábbi tevékenységét élesztené újjá: egy barátjával zenélni járt lakodalmakba, névnapokra, vendéglőkbe. Egy-két évvel korábban azonban el kellett adnia hangszerét (szintetizátor), így azóta csak az eseti napszám és a szociális segély biztosítja a megélhetését. Zenésztársa (gitáros énekes) azóta is járja a környéket, megél ebből a tevékenységből. Az ötlet az volt, hogy vásárol új szintetizátort, erősítőt, hangfalakat, kábeleket, mikrofont, újra összeállnak és együtt zenélnék. A vállalkozás könnyen nyereséges lehet, egy-egy fellépéssel kb. 50 ezer Ft-ot keresnének (ketten együtt). Idő kell viszont ahhoz, hogy ismét nevet szerezzenek, vagy le tudjanak szerződni egy-egy helyre állandó fellépőként: addig viszont nem lenne miből törleszteni a felvett hitelt. Gond az is, hogy ha a hangszereket és felszereléseket újonnan vásárolják, akkor jóval drágább lenne, mint ha feketén szerzik be (ekkor viszont nincs számla). Ráadásul ebben az üzleti tevékenységben ritka a legális üzemmenet: a számlázás nem megszokott. Közös gondolkodással arra jutottunk, hogy a kezdeti időszakban, amíg be nem fut a zenekar, a felszerelést célszerű bérelni (ami persze többletköltséggel jár: előre le kell foglalni és érte kell menni, illetve vissza kell vinni Pécsre), és csak akkor érdemes felvenni a kezdőtőke-hitelt, ha már bejáratott helyekre várják őket. Helyben – egy kis segítséggel – megoldható az, hogy reklámozzák magukat, bemutató CD-ket készítsenek, amiket lehet szórni a környék vendéglősei, vagy akár vőfélyei között.

Egy másik faluban egy már működő kezdeményezést lehetne vállalkozássá fejleszteni. Interjúalanyunk ápolóként dolgozik a szigetvári kórházban, ahol rájött, tehetsége van a masszírozáshoz. Masszőr végzettsége nincs (de márciusban elkezd a négy hónapos tanfolyamot), a falujában barterben, illetve némi készpénzért más most is vállal foglalkozást. Ahhoz, hogy komolyan beinduljon a vállalkozás, kell építenie vagy bérelnie egy olyan helységet, ahol megfelelő higiéniai körülmények között tudja fogadni vendégeit, kell egy masszírozóágy, olajok, kenőcsök. Ügyfélkör lenne, részben a környékről, részben a kórházban jelentkezik már most sok kuncsaft. (Jellemző, hogy a fókuszcsoportos beszélgetés után az egyik falubeli már arról beszélt, hogy a masszírozást egy kozmetikával közösen lehetne csinálni, amellet pedig akár egy butik is elférne...) Némi számolgatás után kiderült, hogy egy év alatt kb. hétszázezer forintos befektetéssel

közel másfél millió forintos bevételt lehet csinálni – és a nyereségen túl a befektetett eszközök is megmaradnak.

A térségben igen rossz a közlekedés, és igen rosszak az utak. Szerelőt, géplakatost messziről kell hívni, helyben nincs ezzel foglalkozó vállalkozó. Az egyik településen felmerült, hogy egy mobil szervizt kellene létrehozni. A szervizhez gépek kellene, műhely, berendezés, és persze egy olyan autó, amivel az elakadt járműveken is tudnak segíteni (pl. egy Lada Niva). A tevékenységet persze nem kell az autómentésre korlátozni, a műhelyben karosszerialakatosi munkát, fényezést is lehet végezni. Ezen felül „kiszálló” szerelést tudnának vállalni a tágabb környék gépeket használó üzemeiben (pl. varroda). Bár a terv kétségkívül ambiciózus, kicsiben indulva életképesnek tűnik.

Az iméntihez kicsit hasonló ötlet merült fel egy másik településen – igaz, ott egy régi vállalkozási tevékenységet újítanának meg. Drávaiványin autóbontásból élt meg egy család: a környék szakadt autóit vásárolták fel potom összegekért, szétszedték, majd a fémhulladékot válogatva fémkereskedőnek eladták. Annak idején a környezetvédelmi előírásoknak meg nem felelő körülmények, illetve a fémárak ingadozása miatt hagytak fel e tevékenységgel. Persze ez utóbbi továbbra sem stabil, az előbbi problémán viszont a program tud segíteni. Terület akadna arra, hogy a különböző hulladékfajtákat külön kezeljék, csak az előírásoknak megfelelő tárolókat kell kialakítani.

Ugyanennél a családnál vetődött föl egy másik gondolat: a középső gyerek jól rajzol, és pár éve – feketén – házaknál tetoválásokat készít. Gépe van, de az ügyfélkör egyelőre a személyes ismerősökből alakul. Ahhoz, hogy ezt a foglalkozását komolyabb szinten üzze, ki kell alakítani egy megfelelő szalont, ahol a szükséges felszerelések, higiénés feltételek biztosítottak. A tervvel kapcsolatosan két aggály merült fel, egyrészt az, hogy hol is érdemes egy ilyen szalont nyitni, illetve az, hogy a tetováló még kiskorú, így önálló vállalkozást egyelőre nem vezethet.

A térség egyik központi településén vetődött fel a helyi szakiskolára építő ötlet. Az ide járó fiataloknak a hétvégi diszkón kívül gyakorlatilag nincs szórakozási lehetősége. Ezért egy olyan játéktermet terveznek, ahol számítógépeken, playstationökön, billiárd- és csocsóasztalon játszhatnak a gyerekek. Mindehhez biztosítanának (alkoholmentes) büfét, illetve lehetővé tennék – számítógéphez kapcsolható – kiegészítő termékek

vásárlását (pl. botkormány). Az ötletet igen komolyan veszik, már kerestek helyben megfelelő termet, komoly számításokat végeztek. A kezdeményezésben van ráció, de azt hozzá kell tenni, hogy nagyobb volumenű hitellel számolnának, mint amit a modell jelenlegi állapotában biztosítani tud.

A program nehézségei

A következőkben összegezzük azokat a problémákat, melyek a Grameen-modell módszertanával kapcsolatban merültek fel az egyes ötletek egyéni megbeszélése során.

Csoport – vállalkozás

Mint ahogy korábban említettük – és erről még lesz szó –, a vizsgált kistelepülések közösségei szinte teljesen szétestek. Nem működik a közösségek természetes szövete, az emberek nem ismerik jól egymást, nem segítenek egymáson. Mindez jelentősen beszűkíti annak esélyét, hogy e települések jelenlegi állapotában olyan ötfős csoportok álljanak fel, melyek tagjai nagyfokú bizalommal, segítségnyújtással tartoznak egymásnak.

Sok helyütt problémás volt a csoporttagok egymás iránti felelősségének mikéntje: hogy kapcsolódnak mégis egymáshoz a különböző vállalkozási tevékenységet űzők?

A vállalkozási ötletek átbeszélése kapcsán felmerült az is, hogy egy-egy csoportot egy teljes üzleti folyamatra kellene rászervezni: az egyik vállalkozó végzi a termelést, másik a feldolgozást, a harmadik a szállítást, a negyedik pedig az értékesítést, stb. A fő gondot persze már önmaguk jelezték: ha egy bedől, veszélybe kerül a többi vállalkozás is.

A csoportok kialakításánál feltétlenül kell számolni azzal, hogy egy, az Ormánsághoz hasonló aprófalvas vidéken nehéz lesz öt vállalkozót találni egy településen. A szomszéd településeken élők között a közös kontroll valószínűleg még alacsonyabb hatásfokú lesz. Figyelembe kell venni azt is, hogy a települések között nehéz a közlekedés, különösen a téli, csapadékos időszakokban.

Vállalkozás – szociális segélyek

A programban résztvevőktől nem várható el, hogy vállalkozási tevékenységükből már az első hónapban megéljenek. Különösen igaz ez azokban az esetekben, ahol a tevékenységből eredő bevételek csak évi egy-két alkalommal jelentkeznek. E pontig – amennyiben a jelenlegi szabályozás marad meg – a családi pótlékon kívül nemigen van más bevétel, így biztos, hogy nem állnak bele egy vállalkozás elindításába. Kérdéses, hogy alkalmazható-e olyan eljárás, mely a vállalkozási tevékenységtől független ütemben módosítja a szociális ellátások (pl. 6 hónapig háromnegyed összeg, 3 hónapig fele, stb.) kifizetését.

Vállalkozási formák, legalitás

A felmerült ötletek nagy része elvégezhető östermelői jogosítványok mellett. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy egy komolyan végig gondolt vállalkozás esetén a jelenlegi adómentes értékhatár kevés lesz: persze a törvényt kijátszó technikák nem ismeretlenek a helybeliek előtt. A szolgáltató tevékenységek viszont – a vállalkozási tevékenység első szakaszában biztosan, később kérdésesen – nem fognak annyi bevételt hozni e szűk piacon, hogy a vállalkozó saját maga után rendben befizesse adóit és járulékait. Több vállalkozási ötlet esetén az elvárt számlaadási kötelezettséggel lehet gond. Úgy gondoljuk azonban, a programnak nem szabad „nagyobb”, keményebb elvárást támasztania a résztvevőkkel szemben, mint amilyen gyakorlat egyébként jellemzi az ország többi, már működő kisvállalkozását.

Az ötletek végiggondolása

Azokban a háztartásokban, ahová a második kutatási szakasz második fázisában visszatértünk, jellemző volt, hogy az otthagyt (kérdéseket tartalmazó) papírt kevesen töltötték ki. Ami nem jelenti azt, hogy nem foglalkoztak a lehetőséggel, de ez a módszer kevésbé segítséget, inkább akadályt jelentett számukra (a fókuszokon is jellemző volt, hogy az írással „csínján bánnak”).

Az ötletekkel kapcsolatos kockázatokat, hátrányokat, a szükséges kiadásokat és bevételi lehetőségeket jól össze tudták szedni interjúalanyaink. A számítások alkalmával többször előfordult, hogy a maximális bevétellel számoltak, nem kalkuláltak változó kihasználtsággal, kereslettel. Igaz, ez a szemlélet (itt látszik a tapasztalat előnye) nem volt jellemző a mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységekben: ők számoltak a betegségekkel, az elhullással, az ingadozó árakkal, stb.

Fedezet, garancia

Interjúalanyaink többségének nincs tapasztalata arra vonatkozóan, fenyegető-e egy jelzáloghitel: nem nagyon kerültek még olyan helyzetbe, hogy ilyen volumenű kölcsönt vegyenek fel. Ettől függetlenül az, hogy nincs kezes, nincs fedezet, vonzóvá tette szemükben Grameen-modell hitelkihelyezési gyakorlatát. Ezzel együtt több helyen megfogalmazódott, hogy e modell „gyanús”, biztos van (pontosabban: „kell hogy legyen”) valami hátulütője.

Törlesztés

A törlesztési ütemmel adódtak a legnagyobb gondok. Egyrészt – hiába a Provident-es gyakorlat – a heti ütemezés nehézségekbe ütközik. Ez jórészt abból következik, hogy a felkeresett családok rendszeres bevétele jelenleg havi egy alkalommal jelentkezik, így ebben a rendszerben tudnak gondolkodni. Egyébként jellemző az is, hogy a Provident-es törlesztést is, ahol tudták, átállították havi egy alkalmas pénzbeszedésre.

Amit korábban a segélyek – vállalkozási tevékenységek kapcsolatánál jeleztünk, igaz a törlesztésnél is: amíg a vállalkozásnak nincsenek bevételei, addig a törlesztést nehezen tudják vállalni. Hiába vesznek fel annyival több hitelt az elején, ez a többlet az egész (egy éves) vállalkozás nyereségét viheti el. Különösen igaz ez azoknál a tevékenységeknél, ahol a bevétel szezonálisan jelentkezik (például állattartás).

Többen hangsúlyozták azt is, hogy egy év alatt nehéz visszafizetni a teljes hitelösszeget és kamatot. Egy vállalkozás beindulásához – sikeres tevékenység esetén is – több év kell. A hosszabb futamidő jelentős könnyebbséget jelentene.

Kamat

A 20 százalékos kamatot a meginterjúváltak általában korrektnek tartották. Elfogadták, hogy ez a banknak is üzlet, sőt, az egész program csak akkor működik, ha minden fél jól jár (éppen ezért veszélyes, ha a modell elindításakor bármiféle állami támogató program köntösébe burkoljuk a kezdeményezést). Arra természetesen figyelni kell, hogy kellőképpen érthető legyen a résztvevők számára az, hogy a húsz százalékos kamat nem egyenlő azzal, hogy minden ötödik forint után fizetnek egy forint kamatot.

A mentor szerepe

Az egyéni megbeszéléseken kiemelt hangsúlyt kapott, hogy a felálló Grameen-csoportok egy mentor segítségével szerveződnek igazi csoporttá. Rengeteg olyan probléma merült fel, amiben a résztvevők igénylik a mentor segítségét: megfelelő jogi ismeretek hiánya, a könyvelés biztosítása, a csoport kohéziójának megteremtése, stb. Úgy tűnt, a program elején a résztvevők még inkább egy test lábai és karjai, mint agya és szíve volnának. Azzal is kalkulálni kell, hogy a program indulásakor sokaknak kevés lesz az egyhetes gyorstalpaló a vállalkozói ismeretek elsajátítására.

Véleményünk szerint a program kulcsa a megfelelő mentorok biztosítása. Azokon a kistélepüléseken, ahol kutatásunkat lefolytattuk, a közösségek ereje csekély, önszerveződés gyakorlatilag nincs. A mentornak nemcsak közösséget kell építenie, hanem segítenie kell a vállalkozás pénzügyi tervezésében, a jogi ügyintézésben, az adminisztráció, könyvelés vezetésében, a várható konfliktusok rendezésében, a termékek távolabbi értékesítési lehetőségeinek felkutatásában, stb.

A lehetséges bukással kapcsolatos kérdések

Az egyik legfontosabb kérdés természetesen az volt, mi történik abban az esetben, ha az egyik vállalkozó kiesik, illetve, ha a saját kezdeményezés megy csődbe. Hogyan kell visszafizetni a tartozást, miként kerítsenek új embert (felmerült az is, hogy a modell nem más, mint egy piramisjáték). Számunkra úgy tűnt, a bukott vállalkozó közösségi „becstelensége” egyelőre puha korlátként jelentkezik – nem is lehet másként, hiszen

egyelőre nincsenek olyan normák ezeken a településeken, hogy ez a fajta visszatartó erő komolyan működjön.

Fókuszcsoporthok

Szervezési tapasztalatok

A fókuszcsoporthok szervezése igen nagy munkával járt, folyamatosan akadályokba ütköztünk. Jellemző attitűd volt, hogy a felkeresett interjúalanyok vagy nem vették komolyan a találkozót, vagy egy újabb tájékoztatónak tekintették. Egyetlen faluból szinte nem is sikerült 8-10 olyan embert összeszedni, aki meghallgatta a Grameen-modell lényegét, a második látogatáskor is érdeklődő, pozitív volt, és el is jött a fókuszcsoporthos találkozóra. Minden csoportunkba bekerültek „újjak” is, akik szinte ott találkoztak először a modellel.

A csoportok többé-kevésbé homogének voltak a résztvevők vagyoni-jövedelmi státuszát tekintve, egy csoport esetében nem sikerült ezt a szűrőt eredményesen alkalmaznunk. Jellemző volt, hogy alapvetően családtagok jöttek el a találkozókra; ez nem feltétlenül annak volt köszönhető, hogy aprófalvak lévén szinte mindenki mindenkinek rokona, hanem inkább annak, hogy a meglévő kapcsolati hálók erős pontjai, a helyi hangadók szervezték maguk köré a többieket. Azt is tapasztaltuk, hogy olyan mértékű és jellegű bizalmat, ami akár csak egy ilyen találkozón való részvételhez kell, elsősorban családon belül találják meg az emberek, a szomszédsági, baráti kapcsolatok már nem ennyire erősek.

A fentiekből adódóan a csoporttalálkozók szervezése szinte a kezdés előtti utolsó másodpercig tartott, s még így is voltak olyan majdnem-résztvevők, akik a legvégső pillanatban mondták le a találkozót. Mindez azt jelzi, hogy egy jövőbeni program kimunkálása során komoly feladat lesz a csoportok megszervezése és azok fixálása, még az olyan településeken is, ahol lehet találni megfelelően motivált potenciális résztvevőket. A rendszeres találkozók miatt ugyanis az egy településen belüli csoport lehet működőképes, amennyiben ez már pénzbe kerül (utazás stb.) az veszélyeztetné a csoport működését.

Pozitívumként meg kell említenünk, hogy sikerült a három fókuszcsoporthoz megszervezni, ami a kutatás egyes fázisaiban egyáltalán nem tűnt nyilvánvalónak. Igaz, a szervezéshez hozzátartozott az is, hogy több településről, a szállításokat is biztosítva tudtunk résztvevőket hívni.

A Grameen-modell homályos pontjai

A Grameen-modell lényegét a legtöbb résztvevő érteni vélte, de természetesen szinte mindenkinek voltak kérdései, problémái. Ezek legnagyobb része a csoport szükségességéhez és működéséhez kapcsolódott: miért kell egyáltalán a csoport, miért kell hozzá éppen 5 ember, miért nem lehet csak családon belül megoldani, milyen plusz segítséget tud nyújtani bárki egy magán-bizniszhez, hogyan jelent garanciát a csoport a hitelekhez?

A legfőbb ellenvetés a bizalom kapcsán merült fel, csaknem mindenki elképzelhetetlennek tartotta, hogy szinte ismeretlen emberek megbízzanak egymásban olyannyira, hogy akár nem pénzügyi felelősséget is vállalnak a másik vállalkozásáért. Túl sokat az sem segített ezen a hozzáálláson, hogy tudatosítottuk: nem ismeretlenek hoznak létre csoportokat, hanem egymást nagyon is jól ismerő, egymásban már eleve megbízó emberek a leendő résztvevők. Ezt a típusú bizalmat szinte kizárólag családon belül tartották, függetlenül szinte mindentől. E tekintetben sem a nemi hovatartozás, sem a családban, háztartásban betöltött szerep, sem a vagyoni státusz nem jelentett különbséget. (Itt visszautalnánk arra, hogy a találkozókra is többnyire családtagok vettek részt, ebből is adódhatott ez a domináns vélemény.)

Ugyancsak problémát okozott a hitellel kapcsolatos garancia, fedezetbiztosítás kérdése. Mivel nem klasszikus értelemben vett banki fedezetekről van szó, többen megkérdezték, mi nem „tisztá” a rendszerben, miért és hogyan éri meg a banknak, ha bebukik egy vállalkozás, és nem kapja vissza a befektetett hitelt. Ide kapcsolódik, hogy a kieső csoporttag helyére szervezendő új csoporttag elméletét értették ugyan a résztvevők, de ezt igazából – megítélésünk szerint – csak akkor fogják majd fel igazán, ha élesben történik velük. A csoportszintű presszúra nem igazán kézzel fogható a számukra, miután nem

tényleges közösségekről beszélünk, ahol a csoport általi kiközösítés, nyomásgyakorlás tényleges szereppel bír akár hosszabb távon is.

Kérdésként merült fel, hogy a csoporton belül miért nem mindenki egyszerre kapja meg a hitelt, illetve ehhez kapcsolódóan, hogy hogyan látható egy induló vállalkozás sikere. Többen úgy képzelték el a rendszert, hogy a csoport második tagja már csak akkor kaphatja meg a hitelt, ha az első tag sikerrel visszafizette a saját törlesztéseit – ez esetben évekig tartana egy-egy csoport hitelezése.

Nem volt kérdés a pénzkezeléssel, ennek technikai részleteivel kapcsolatban, így az nem derült ki számunkra, hogy a Provident-ügymenethez szokott lakosság automatikusnak tekinti-e a készpénzforgalmat hitelezés és törlesztés tekintetében.

Egy kérdéskör alatt jelent meg a leendő mentor szerepe, a tőle várható segítség, illetve a szociális ellátás és a vállalkozások jogi formáinak kapcsolata. Miután az előzetes személyes megbeszéléseken elhangzott a kutatóktól, hogy ez ügyben a program irányító szerve akár jogszabály-módosítást is tervez, ezt a résztvevők szinte mint kész tényt kezelték.

Általános problémaként maga a hitel mint olyan merült fel, mondván, a háztartások oly kevés bevétellel rendelkeznek, hogy abból újabb hitelt képtelenség törleszteni. Ez a probléma nem a Grameen-moddal kapcsolatos, hanem a háztartások jelenlegi bevételei és egy lehetséges vállalkozás jövőbeni bevételeinek el nem különüléséről adnak tanúbizonyságot.

Attitűdök a fókusz végén

A fókuszcsoporthoz kezdetén a hitelekkel, hitelfelvételekkel kapcsolatos attitűdöket gyűjtöttük össze – ez minden esetben meglehetősen negatív, elutasító volt. Szinte valamennyi résztvevőnek volt már hitelfelvétellel kapcsolatos rossz tapasztalata (jó vagy semleges tapasztalatról nem is hallottunk). Elsősorban a törlesztések rendszeres változását, emelkedését, a végeláthatatlan futamidőt tekintik a kölcsönök negatívumának. A sikeres törlesztés nem nagyon szerepelt az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokban, még középtávon sem, bukott hitelek, megtagadott törlesztések annál inkább. Mindez

főleg abból a szempontból érdekes és fontos, hogy a program indulásakor nagyon erősen ki kell hangsúlyozni, hogy ez miért nem egy klasszikus banki kölcsön, hogy a Grameen-modell mitől más, mitől több ezeknél. Nagyon fontos, meghatározó, hogy eleve más attitűdökkel viszonyuljanak a Grameen-hez, legyen egyfajta büszkeséggel és pozitívan megélhető dolog, ha valaki Grameen csoporttag.

Általában elmondhatjuk, hogy a Grameen-moddellel kapcsolatos, kezdetben inkább negatív attitűdök pozitívvá váltak. A korábbi vállalkozói tapasztalatok, a környezetben látott vállalkozó-modellek nem tántorították el a résztvevőket, igaz, pozitív mintát sem nagyon nyújtanak számukra. Fontos, hogy reális lehetőségként tekintettek a jövőbeni programra, abban jövedelemhez, bevételhez jutási esélyt láttak.

A folyamatosan tapasztalható bizalmi deficit a találkozók végére is megmaradt, ugyanakkor a motivációs szint jelentősen emelkedett, már néhány találkozástól és közös tervezéstől is. Szintén jellemző volt, hogy még azon ötletek esetében is, amelyeknél nem bizonyosodott be a tervezett tevékenységek profitabilitása, fenntarthatósága, nem egyértelmű elutasítás volt az erre adott reakció, hanem a tervek folyamatos módosítása, további ötletek felvetése.

Minden csoport esetében nagyon erősen megfogalmazódott a folytatás iránti igény, vagyis hogy mikorra várhatják a mentort, mikor kezdhetnek bele a közös munkába.

Összegzés

A kutatás során az Ormánság aprófalvas részein igyekeztünk felderíteni, hogy a párszáz lelkes településeken van-e olyan réteg, amelyet egy Grameen-típusú program meg tud szólítani.

Alapvető tapasztalatunk az volt, hogy a helyi mikrotársadalmak nagyon leegyszerűsödött struktúrák mentén szerveződnek: egyrészt a földhöz való viszony, másrészt a pécsi munkahelyek határozzák meg a társadalmi csoportokat. A földhöz való viszony egyrészt a tulajdonviszonyokat takarja: igen nagymérvű birtokcentralizálás ment végbe másfél évtized alatt, nagyon kevesek tulajdonába kerültek a mezőgazdasági infrastruktúra alapvető eszközei. A földhöz való viszony másfelől a motivációs szintet is jelzi: azok a

szegénységben élő családok, akik ki akarnak kapaszkodni jelenlegi állapotukból, ennek egyik fő lehetőségét a házaikhoz tartozó földben, egyfajta piacra is termelő háztáji gazdálkodásban látják. A térségben elérhető munkalehetőségek száma rendkívül korlátolt, elsősorban a városokra, és azon belül is túlnyomóan Pécsre koncentrálódik. A közlekedési infrastruktúra fejletlensége (és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások folyamatos leépülése) nem teszi lehetővé a rendszeres ingázást. Egyszerre jelentkezik két trend: egy tradicionálisan mezőgazdasági térség egyre kevésbé fordul a nagy élőlétszámú termelés felé, az ily módon „feleslegessé” váló falusi munkaerőt pedig nem tudja nagy számban és tartósan felszívni a – nem túl közeli – ipar.

A Grameen-modell bevezetését éppen a térség perspektívatlansága és az ennek ellenére mégis fellelhető motivációs erő miatt javasoljuk.

A modell bevezetése azonban elég komoly kockázatokat hordoz magában. Az első kockázati faktor a tervezett, a lehetséges kliensek által elképzelhetőnek tartott tevékenységek jellegéből adódik, ez túlnyomó részben a zöldségtermelést és a disznótartást fedi le. Interjúalanyaink pontosan tisztában vannak azzal, hogy szűkebb-tágabb környezetükben ki mindenki hagyott fel ezekkel a mezőgazdasági vállalkozásokkal, ők azonban hisznek ennek „sikerre ítéltetett” voltában. Nem is tévednek feltétlenül, ezek a tevékenységek lehetnek jövedelmezők. A mezőgazdaság egésze azonban erősen ciklikus, nemcsak egy adott évet értve ezen, hanem akár hároméves szakaszokat. Tipikusan mindenki akkor kezd el disznót tartani, amikor annak magas az ára, majd az adott tenyésztési ciklus mélypontján mindenki kiszáll ebből, hiszen akkor éppen ráfizetéses a vállalkozás. Azt az időszakot, amire ismét felmegy az állatok ára, nem sok embernek van pénze kivárni. (Általában 3 évente ismétlődik a disznótartás tekintetében egy ilyen ciklus.) A mezőgazdasághoz kapcsolható hitelek általában egy szezon termelési költségeit fedezik, de csak a szezon végén derül ki, hogy profitábilis volt-e a vállalkozás – ez is elsősorban a növénytermesztésre vonatkozik. A Grameen egyik lényegét jelentő rövid futamidejű kölcsön kimondottan nem az állattartás projektekre alkalmas, az árak ciklikus változását nem tudja kivédeni. Érdekes azon is elgondolkozni, hogy ezeknek a vállalkozásoknak a következő évben is működniük

kellene. Viszont ha csak újabb hitellel lehet elérni egy újabb évi szerény eredményt, akkor a hitel elsődleges célja – az állami függésről való leszakadás – csak kis mértékben tud megvalósulni. Ebből a szempontból a növénytermesztést célzó ötletek biztosabb befektetésnek tűnnek, már csak a megtérülési ciklus gyorsabb jellegéből adódóan is.

A következő kockázati elem a program lehetséges célcsoportjának igen nagymértékű, mondhatni általános eladósodottsága. Általában providentes kölcsönei vannak szinte mindenkinek, illetve a foglalkoztatási státusztól függően kereskedelmi bankok által nyújtott folyószámla-hitelek. Jellemzően megélhetési gondok miatt felvett fogyasztási jellegű kölcsönökről van szó, de találkoztunk kvázi vállalkozói eszközbeszerzésre felvett providentes hitellel is – mindez egyrészt a jövedelmek nagy szűkös voltát, másrészt a célzott hitelek hiányát jelzi. A helyi hiteligények megoldásában néhány település önkormányzata szerepet vállal a szociális segélyek terhére folyósított néhány ezer forintos kölcsönökkel, de ez inkább csak átmeneti megoldás. A hitellel, mint olyannal kapcsolatosan igen negatív tapasztalataik vannak a helyieknek, aki csak teheti, megpróbálja elkerülni. A hitelekkel kapcsolatos negatív attitűd átvezet egy következő kockázati ponthoz, jelesül a háztartásgazdálkodás és egy jövőbeni vállalkozás pénzügyeinek egybemosódására. Ez egyrészt természetes is – hisz induló mikrovállalkozásokról beszélünk –, másrészt a háztáji-alapú gazdálkodásból is ez adódik. Egy induló program kapcsán a hiteltörlesztés mértéke minden esetben a szociális transzferekkel lesz összevetve, és kevésbé a vállalkozási bevételekkel.

A kockázatok után tekintsük végig, hogy megítélésünk szerint mi kell ahhoz, hogy sikeres lehessen a program. Az első, és szinte legfontosabb a mentor kiválasztása, személye. Az alábbiakban pontokba szedtük, szerintünk milyen kritériumoknak kell megfelelnie egy mentornak:

- Alapos helyismerettel,
- vállalkozási ismeretekkel,
- jogi ismeretekkel rendelkezik.
- Határozott, agilis.
- Kreatív, világlátott.

- Érti az itt lakók nyelvét.
- Folyamatosan jelen van.
- Külső ember, aki jól ismeri és érti a helyi társadalom működését.
- Közösségfejlesztési feladatokat is ellát.

A modell kapcsán az egyik legnehezebben érthető és elfogadható pont a csoportok képzése volt. Hangsúlyozzuk, helyben gyakorlatilag nem találunk olyan közösségeket, amelyekre a program kész struktúráként támaszkodhat. A csoportok alakításával szemben megnyilvánuló ellenállás csökkentésének egyik hasznos terepe lehet egyfajta közösségfejlesztési folyamat. Ezalatt a vállalkozási ötletek közös fejlesztését, korrigálását éppúgy értjük, mint annak feltérképezését, hogy pontosan ki miben tud segítséget nyújtani a másik tagnak. Evidencia, hogy minél erősebb a csoporton belüli kohézió, annál kisebb a valószínűsége egy-egy csoporttag kiválásának. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy egy kiválási folyamatot is érdemes modellezni a csoporton belül, illetve azt összegyűjteni, kinek hol van a kritikus pont, amikor a csoporttagsága, programban való részvétele bizonytalanná válhat.

Nem a program feladata, ugyanakkor peremfeltétele a jelenlegi adózási feltételek, a vállalkozási és a szociális jövedelmek helyzetének megváltoztatása: a vállalkozások élvezzenek egyfajta inkubációs időszakot, ami alatt a szociális járandóságok nem szűnnek meg. Ez még az őstermelői tevékenység esetében is problémás, jelenleg az őstermelőknek havonta kell maguk után biztosítást fizetni, függetlenül a termelés jövedelmezőségétől.

A program elindításakor figyelembe kell venni azt is, hogy az induló vállalkozások minden törekvés ellenére sem fognak minden esetben legális üzletmenetet követni. Fontos, hogy ne legyen nagyobb elvárás e vállalkozások felé, mint amilyen gyakorlat jellemzi a már működő (nem helyi) vállalkozásokat. Ez vonatkozik a vállalkozás jövedelmeinek kezelésére, a számlázás mikéntjére, illetve a formális üzletmenetekre egyaránt.

Ahogy a felmerült ötletekből is látszik, a leendő vállalkozások bevételei nem folyamatosan és nem mindig előre kiszámíthatóan jelentkeznek. Ez a megállapítás

nemcsak a mezőgazdasághoz kapcsolódó vállalkozásokra érvényes. Érdemes a programot abból a szempontból továbbgondolni, hogyan lehet a törlesztéseket rugalmasabban kezelni, az elképzelésekhez jobban hozzáigazítani. A vállalkozási ötletek többsége alacsony jövedelemmel kalkulál, amit könnyen felemészthet az a többletköltség, amit a biztos törlesztésekre kell pluszban felvenni. Ehhez hasonlóan végig kell gondolni továbbá, hogy mennyiben lehet a pénzfelhasználást is rugalmasabban kezelni.

Térségünk szűk belső piaccal rendelkezik, távolabbi, külső kapcsolatok pedig alig vannak. Különösen a termelő vállalkozások esetében érdemes arra is gondolni, vajon milyen eszközökkel, milyen intézményesített vagy nem intézményesített segítséggel lehet fejleszteni a kezdeményezések outputjainak értékesíthetőségét. Nem haszontalan, ha a program esetleg már létező értékesítési hálózatokat, védjegyeket, marketing-eszközöket tud integrálni a „hagyományos” Grameen-modell keretei közé.

Tisztázni kell azt is, a program milyen szerepet vár el a helyi vezetőktől (önkormányzat, helyi vállalkozók). Sok helyütt – valószínűleg nem alaptalanul – igen nagy gyanakvás és antipátia övezi e szereplőket, ezért nem biztos, hogy jó, ha formálisan is részesei lennének a programnak.

A program akkor tud nagy hatással és alacsony lemorzsolódási százalékkal működni, ha némileg modern csoportmarketing-technikákat is alkalmaz. Azt kell elérni, hogy jelentsen egyfajta státuszt a csoporthoz tartozás. A közösségi nyomásgyakorlás valószínűleg kisebb hatással működik ezekben az amúgy majdnem teljesen atomizált közösségekben, mint egy személyesebb pszichológiai kötődés. Ennek elérésében szintén a mentornak van kiemelkedő szerepe (közösséghez tartozást kifejező dolgokkal – pl. egységes logóval ellátott füzet, toll, bögre, akármi, esernyő vagy póló – a program is szolgálhat.)

Zárszó

„Bangladesben, ahol semmi sem működik, a mikrohitel olyan precíz, mint egy óramű.”

Muhamed Yunus ebben a mondatában össze is foglalta a magyarországi mikrohitelzés bangladesitől eltérő mivoltát. Bangladesben ugyanis a vállalkozási ötletek kivitelezésére sokkal kevésbé vannak hatással az állam szervei. A hétköznapi életben általában is jóval kevésbé érzékelhető az állam jelenléte, így annak pozitív és negatív megnyilvánulási formáival csekély mértékben kell számolni az ötletek kidolgozásakor, megvalósításakor. Bangladesben nincs magyarországi értelemben vett állami segélyezés. Muhamed Yunus az 1974-es bangladesi éhínség idején szembesült azzal, hogy sem az általa közgazdász professzorként tanított elméletek, sem az állam nem akadályozza meg a nincstelenek éhenhalását. Magyarországon az állam a legszegényebbeket is megóvja az éhhaláltól (még ha a helytelen táplálkozás és az alultápláltság széles rétegeket érint is). A segélyezés nem engedi, hogy az emberek tömegesen a harmadik világ mélyszegénységének szintjére sodródjanak. Ez meglehetősen alacsony szinten biztonságot jelent, de ezen az alacsony szinten lévő élethelyzetet be is betonozza. Így az emberek nem életük nagy lehetőségeként tekintenek a mikrohitelre.

Legalább ennyire fontos különbség, hogy míg Bangladesben, ha egy ötlet jó, és az ötletgazda elszánt, akkor nagy valószínűséggel állami akadályba nem fog ütközni elgondolásának valóra váltása, addig Magyarországon egy jó ötlet is általában (különösen a kezdeti szakaszban) csak akkor valósítható meg sikeresen, ha az állam szervei előtt rejtve marad. Az állam egyes szervei az APEH-től a KÖJÁL-ig természetesen a meglévő jogszabályok és saját szervezeti racionalitásuk szerint járnak el, és saját racionalitásuk szerint ezt helyesen teszik. Azonban azt is látni kell, hogy a legtöbb életszerű helyzetben épp a magyar állam szervei teszik lehetetlenné legális mikroállalkozások rentábilis működtetését. Sokszor úgy tűnik, hogy a sok részracionalitás legyőzi azt a közérdeket, hogy a mélyszegénységben élő segélyezették minél nagyobb számban váljanak önmagukat és családjukat eltartani képes állampolgárokká (már ha ez a közérdek). Ebből a szempontból a Bangladesben és másutt a harmadik világban induló mikroállalkozásoknak nagyobb esélyük van a sikerre, mert ahol „semmi nem működik”, ott semmi nem is akadályoz. (Persze egy pillanatig sem állítjuk, hogy maguk a szegélyek jobb helyzetben vannak, vagy nagyobb esélyeik lennének általában az életben, a megállapítás csupán a Grameen-mikrohitelkelekkel induló vállalkozásra vonatkozik.) Tisztában vagyunk azzal, hogy az általunk megfogalmazott javaslatok egy része (pl.

legális működés tekintetében nem szabad keményebb elvárásokat támasztani a mikrovállalkozások felé annál, mint ami a jelenlegi működő vállalkozásokat jellemzi), sok elvi kérdést vet fel, és nehezen megvalósítható, különösen akkor, ha az állam is részt vesz – valamilyen formában – a mikrohitelzési rendszer működtetésében.

A tanulmányban többször hangsúlyoztunk, hogy az Ormánságban nem működnek már a hagyományos közösségek, és helyüket semmilyen más közösség nem foglalta el. Sajnos valószínűleg nem az Ormánság az ország egyetlen olyan része, ahol a közösségek hiánya és a bizalomhiány a meghatározó. Az ilyen helyeken a hitelzés beindulása előtt a munkát közösség- és bizalomépítéssel kell kezdeni. Ez hosszadalmas, fáradságos és költséges munka, amelynek eredménye csak később érzékelhető, véleményünk szerint azonban semmiképpen nem spórolható meg. Közösségi nyomásgyakorlás és egymás közötti bizalom nélkül a Grameen-modell működésképtelen. Ezek híján a befektetett munka és pénz nagy része valószínűleg akkor is elvész, ha az induló mikrovállalkozások semmilyen állami akadályba nem ütköznek. A csoportok és a hitelek bukása esetén azonban az igazi veszteség nem a befektetett munka és pénz, hanem az, hogy a kudarc tovább tovább rombolja a közösségi bizalmat, a közösségi megbecsülés és az önbecsülés érzését, és növeli a reménytelenséget és az apátiát.

Röviden és sarkítva azt mondatjuk el, hogy a Grameen-modell olyan viszonyokra született, ahol az állam jelenléte a hétköznapi életben kevésbé tapasztalható, viszont erős közösségek vannak, a közösségek tagjai bíznak egymásban, a becsületszónak értéke van. Magyarországon az állam jelenléte meghatározó a hétköznapi életben, viszont sok helyen a közösségi érzés nagyon gyenge. Ennek ellenére meggyőződésünk, hogy a Grameen-modell alkalmazható Magyarországon, de csak megfelelő körültekintéssel, a fent említett feltételekkel, ezek nélkül a programok nemcsak fölöslegesek, hanem kifejezetten károsak, mivel kudarc esetén éppen azokat a fundamentumokat koptatják, amelyekre feltétlenül szükség van a szegénységből való kitöréshez.

A hitelzés feltételekkel való beindítása mellett szóló érv, hogy a mélyszegénységben élők döntő többsége (legalábbis az Ormánságban) jelenleg még jó mentális állapotban van, vágyott célként lebeg a szemük előtt a munkából élés életmódjának

(újra)megvalósítása. Több interjúalanyunk figyelmeztetett azonban, hogy ha továbbra is a jövőkép nélküli kilátástalanság lesz a dolgozni vágyó emberek osztályrésze, akkor az emberek egyre nagyobb számban fognak apátiába merülni, illetve a felemelkedés lehetőségét felvillantó bűnözés felé fordulni. Persze egy lehető legjobban megkonstruált és egy óramű precizitásával működtetett mikrohitelrendszer sem lehet képes önmagában felszámolni a mélyszegénységet, de enyhítheti azt, és perspektívát nyújthat Magyarországon is.

RÁCZ ANDREA

A kvázi-professzionális gyermekvédelem

Foucault szerint a hatalom nem csak elnyomó, represszív lehet, hanem produktív is. A hatalom a gyermekvédelmi gondoskodásban élők támogatása terén akkor produktív, ha a jogok biztosítása és védelme, a nyújtott ellátások, szolgáltatások, a használt szakmai eszköztár, módszertan terén kimunkált, szakmai felelősségvállalásra épülő gyermekvédelmi rendszert működtet, melynek nem célja a gyermek szüleinek büntetése, vagy éppen a gyermek büntetése családjától való elszakítással, a gyermekvédelmi szakellátásban élők elrejtése vagy a róluk alkotott negatív társadalmi kép fenntartása. Célja ezzel szemben a minél hamarabbi családegyesítés, amennyiben ez nem lehetséges, a gyermekvédelmi szakellátásban élők társadalmi integrációjának megalapozása, önálló életre való felkészítése. Foucault kormányzásra, irányításra vonatkozó vizsgálatai nem kizárólag az állami szerepvállalás és beavatkozás hatalmi mechanizmusaira terjedtek ki, hiszen olyan kormányzási mentalitásról „*gouvernementalité*” beszél, amely az állami szervezés szintjétől az egyéni életvitel szintjéig kialakítja a mások és önmagunk irányítására fókuszáló gyakorlatokat (Takács, 2005).

Tanulmányom¹ célja kettős. Egyrészt a foucault-i értelemben vett kormányzás gyakorlati megvalósulásának egyéni életvitel szintjén történő megjelenését vizsgálom, azt, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nagykorúvá vált fiatal felnőttek hogyan tekintenek a gyermekvédelem rendszerére, a szakmai segítségnyújtás tartalmára. Másrészt Foucault nyomán lényegesnek tartom a szakmai mentalitás, az állami szerepvállalás és beavatkozás gyakorlati megjelenési formáinak vizsgálatát, azaz, hogy a gyermekvédelmi szakemberek hogyan tekintenek szakmai munkájukra, illetve azokra a fiatal felnőttekre, akik nagykorúvá válásuk után is igénylik a szakmai segítséget önálló életvitelük kialakításában. Hogyan lehetséges az, hogy a gyermekvédelmi szakemberek hitelesnek és szakmailag megalapozottnak vélik munkájukat, amikor a 21. században a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttekkel kapcsolatos víziójuk a „*tanyasi varrónő*” alakja? (Józóné, 2005) Véleményem szerint a hazai gyermekvédelmet a kvázi-professzionalitással jellemezhetjük.

A fenti két téma körbejárása 40 fiatal felnőttel és 20 gyermekvédelmi szakemberrel (nevelőszülők, nevelők, utógondozói ellátásban dolgozó utógondozók) készült félig strukturált interjú elemzésére épül. A gyermekvédelem rendszerében nagykorúvá váltak körében készült interjúk közül 30 olyan fiatal felnőttel készült, akik jelenleg utógondozói ellátásban részesülnek, közülük 20 fiatal felnőtt tanulmányokat folytat, 10 fő pedig azon a jogcímen veszi igénybe az utógondozói ellátást, hogy létfenntartását önállóan nem tudja biztosítani (dolgozik vagy munkát keres). Továbbá 10 interjú készült olyan fiatalokkal, akik nagykorúvá válásuk után kikerültek a rendszerből, tanulnak, vagy jelenleg iskolai karrierjük befejezettnek tekinthető (dolgoznak, munkát keresnek). Az interjúalanyok anonimitásának biztosítása érdekében az utógondozói ellátásban részesülők esetében hivatkozott interjúrészleteknél az *ellátott* (pl.: ellátott 1.), az utógondozásban részesülőknél a *kikerült* (pl.: kikerült 1.)², a gyermekvédelmi szakemberek esetében pedig a *szakember* (pl.: szakember 1.) megnevezést használom.

A kvalitatív módszer alkalmazásával lehetővé válik a vizsgálni kívánt problémakörök alapvető tulajdonságainak, jellemzőinek feltárása, melyekről előzetesen empirikusan igazolt hipotézisekkel nem rendelkezünk. Tágabb értelemben segítheti a gyermekvédelmi szakellátás nagykorúvá vált gondozottakat támogató szolgáltatás és ellátás működésének megismerését a

résztevők egyéni tapasztalatainak feltárásával, az emocionális értékelések, motivációk, egyéni értékek figyelembevételével. A kvalitatív módszertanra épülő kutatásból nyerhető tapasztalatok, eredmények – a módszer jellemzőiből következően – azonban nem alkalmasak általánosításra, mennyiségek, megoszlások, nagyságrendek meghatározására - sokkal inkább a valóság jelenségeinek megfigyelését, megértését segítik elő.

Elsőként az utógondozói ellátásban élők és utógondozásban részesülők rendszerről, gyermekvédelemben kapott támogatások minőségéről alkotott véleményét mutatom be, ezt követően pedig a gyermekvédelem fiatal felnőttek támogatásával kapcsolatos önreflexióját ismertetem, azt, hogy a gyermekvédelmi szakma hogyan gondolkodik a fiatal felnőttek támogatásáról. A tanulmány annak felfejtésével zárul, hogy milyen ismervei vannak annak, hogy a hazai gyermekvédelem kvázi-professionális.

Fiatal felnőttek véleménye az ellátórendszerről

A fiatal felnőttek gyermekvédelmi rendszerrel, illetve a nagykorúvá válást követően igénybe vehető támogatásokkal kapcsolatban számos kritikát fogalmaznak meg, reflektálva a rendszer hiátusaira.

A gyermekvédelmi rendszer keretében működtetett utógondozói ellátás igénybevételének lehetőségét az ellátásban részesülő, tanulmányokat folytató válaszadók az oktatási lehetőségek terén látják kiemelkedő fontosságúnak. Az utógondozói ellátásban lévő, jelenleg tanulmányokat folytató interjúalanyok esetében látható, hogy a gyermekvédelmi szakemberek ugyan hangsúlyt fektetnek a tanulmányok folytatására, de alapvetően a szakma és az érettségi megszerzését támogatják. A töretlen iskolai karrierrel rendelkezőknél viszont a felsőoktatási részvételt is segítik. A nevelőcsaládban nevelkedő fiatal felnőttek esetében azonban előfordul, hogy érettségi után a nevelőszülő inkább preferál egy OKJ-s képzést, attól féltve, hogy a felsőfokú tanulmányok terén a gondozott nem állja meg a helyét, ráadásul a nevelőszülő szemléletébe is az égett be, hogy egy versenyképes szakmával jobban lehet boldogulni. A jelenleg jogot hallgató gondozottat ugyan támogatja nevelőanyja jelenlegi tanulmányaiban, mégis jobbnak látta volna, ha egy légiutas-kísérő tanfolyamot végez el. Az első generációs értelmiségivé válni akarók támogatása még egy töretlen iskolai karrier mellett sem mindig egyértelmű.

A tanulmányokat folytatók esetében nem elég hangsúlyos az önálló életre való felkészítés, amelyre azok a fiatalok mutattak rá, akik részben mentesülnek az önálló életvitel kialakításához szükséges feladatok alól (bevásárlás, főzés stb.). Többen sérelmezték a házi rend szabályai szerinti kimenő rendjét, amely szerint csak engedéllyel tartózkodhatnak gondozási helyükön kívül. A hagyományos nevelési módszerek alkalmazása a gondozottak felnőttként kezelésével is ellentétes. A nagykorúvá váltak támogatása során a gyermek státusban tartás fellelhető gyermekvédelmi gyakorlat, az önálló döntések helyett a látszólag konszenzusra épülő közös döntéseket jobban értékeli a rendszer.

„(...) bakik vannak, mint például, hogy a csoportnevelőm dolgokba beleszól. Hogy most ő más helyre tenne engemet dolgozni, és ezt én szeretném – hogy én döntsem már el, hogy

én hova szeretnék menni dolgozni. Nem J. néni fog dolgozni, hanem én fogok dolgozni.”
(Ellátott 6.)

A gyermekvédelmi rendszer egyértelmű hibájának tartják a kérdezett fiatalok, hogy nem készíti fel a gondozottakat a nagykorúvá válásra, valamint a felnőtt szerepek elsajátítására: kiszolgálja a gondozottakat, de nem ad reális képet a külvilágról, az utógondozói ellátás csak elnyújtja a gondozási időt. Szolgáltatásaival azt a helyzetet tartja fenn, amit a fiatal felnőttek korábban megtapasztaltak és megszoktak átmeneti vagy tartós nevelésük során: nem kell önmagukról gondoskodni, mások ezt megteszik helyettük. Ez az utógondozói ellátásban fellelhető attitűd nem motiválja a gondozottakat arra, hogy célokat tűzzenek ki maguk elé és felkészüljenek az önálló életre (Szikulai, 2004b).

„A probléma a rendszerrel az, hogy a gyerek bent van, a segge alá van rakva minden, ezt megszokja, majd mikor kikerül, pislog kettőt, hogy Úr Isten, nekem nincsen meg semmim, és Jézusom ezért tenni is kéne valamit? És ott el is vérzett az egész! (...) az a baj, hogy a rendszer azt támogatja, hogy ne csináljon semmit, semmint, hogy csináljon akármit is.”
(Kikerült 7.)

A fiatal felnőttek az egyik legnagyobb problémának a lakhatás megoldását látják, véleményük szerint ebben az utógondozói ellátásban dolgozók nem tudnak hathatós segítséget nyújtani, annak ellenére, hogy a kikerülés előtti utolsó egy évben készítenek egy ún. kiköltözési tervet, a gondozottal együttműködve. A kiköltözési tervvel kapcsolatosan a fiatal felnőttek kevés információval rendelkeznek. Általában nincsenek tisztában azzal, hogy mi miért történik velük, milyen szolgáltatásokat vehetnek igénybe, amelyek segíthetik önálló életvitelük kialakítását (Szikulai, 2006a). Grice szerint a hatékony kommunikáció csak akkor valósulhat meg, ha az együttműködés alapelvére épül. Négy maximát állít fel: *menyiség, minőség, relevancia és modor*, melyek betartásától függ az eredményes információnyújtás. *„Annak arányában válik zavarossá a közlés és korlátozottá, illetve lehetetlenné a megértés, hogy hány maxima sérül.”* (idézi Csepeli, 2001, 178). Úgy tűnik, a gyermekvédelemben a hatékony kommunikációt meghatározó tényezők számos esetben sérülnek.

„Hát állítólag van kiköltözési terv, hogy hova megyek, hogyha innen kikerülök. Az utolsó évben elkezdődik ez a kiköltözési terv, de ők se tudnak nagyon sokat tenni szerintem azzal, hogy ők most megmondják, hogy mi lesz. Úgyis csak az lesz belőle, az embernek keresnek egy olcsó albérletet, ahhoz meg dolgozni kell.” (Ellátott 27.)

Az otthoneremtési támogatás összegét és a rendelkezésre álló pénzüsszeg nagykorúvá válást követő szabad felhasználását a válaszadók problémásnak látják. Véleményük szerint nem szerencsés, hogy közvetlenül a nagykorúvá válásuk után hozzáférhetnek a megtakarításaikhoz, mert saját tapasztalataik szerint is rövid időn belül felélték a rendelkezésre álló összeget.

„(...) ez a nagykorúság, meg ez a pénzübeli dolog, ez valami katasztrófa. Szóval kap a gyerek valamennyi összeget, mit tudom én, állítólag most valami 1,7 millió az otthoneremtési támogatás. Most 1,7 millió forintból 24 évesen milyen tulajdont vesz? Mit? Semmit! (...) Szóval nem tudom, hogy mikor jó, hogyha hozzájutsz, lehet, hogy ez a 18 év korai. (...) megvettem, amit szemem-szám kívánt, amit láttam, vagy úgy gondoltam, hogy nekem ez jó.” (Kikerült 1.)

Azok számára, akik felsőfokú tanulmányaikat követően munkába állásuktól kívánják függővé tenni, hogy hol fognak élni, és hitelfelvétellel szeretnék a későbbiekben megoldani lakhatásukat, az otthonteremtési támogatás meghatározott időn belül kötelező felhasználása korlátot jelent.

A válaszadók véleményéből az is kitűnik, hogy a gyermekvédelem nem kíván számolni saját diszfunkcionális működésével, „álomképeket” őriz magáról, abban a hiszemben él, hogy a kikerült gondozottak képesek beilleszkedni a társadalomba, önállóan megállják a helyüket az életben. A fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedésének sikere fordított arányban van a szakellátásban eltöltött idővel: minél hosszabb időt töltenek a rendszerben, annál kisebb az esélyük a sikeres társadalmi integrációra (Szikulai, 2004b). A rendszer nem akar szembesülni negatív kimeneti mutatóival.

„Belenéznék a képébe (döntéshozókról, államról beszél), bemutatnék egy pár embert neki, hogy nézd ezt a gyereket, mozgássérült, egy munkahelyre nem veszik föl, éheznek napok óta, állami gondozásban van utógondozóban, nem tud kezdeni semmit az életével, semmi segítséget nem kap az államtól. Megmondanám, hogy menj oda, és nézz a szemébe és mondd meg neki te azt, hogy hát figyelj, azért vagy ebben a helyzetben, mert én nem segítek neked.” (Ellátott 27.)

A fiatal felnőttek véleménye szerint a gyermekvédelem rendszerében felnőttek olyan hátrányokkal rendelkeznek, amelyeket önerőből nem képesek leküzdeni – szülői segítség, támogató háttér nélkül. Jelenlegi helyzetükből főleg a megfelelő iskolai végzettséggel nem rendelkező, gyenge munkaerő-piaci pozíciójú utógondozói ellátottak nem látnak kitörési lehetőséget. Egyikük szavaival élve egy „egészséges ember”-hez viszonyított hátrányaikat lehetetlen behozni.

„(...) 18 évet betöltötte az ember, onnantól kezdve, hogyha nincs anyja-apja, senkije, onnantól kezdve, nem is tudom, mintha kirántanák a talajt az ember alól, fejre áll az élete, és padlóra esik. (...) állami gondozottságból feltörjön az ember, egy normális ember legyen, annak annyi hátránya van, minthogyha nem is tudom, levágnák a két kezét meg a két lábát, és bedobnák egy tolókcocsiba. Annyira hátrányba vagyunk egészséges emberekhez képest (...) Mert hiába dolgozom, és keresem a 70 000 forintot, hogyha egy albérlet minimum a 80 000 forint. És akkor az ember egyedül van, mert másokra nem számíthat a saját maga erején kívül. (...) És szóval így előnyt kovácsolni ekkora hátrányból, szerintem majdnem, hogy lehetetlen.” (Ellátott 27.)

Az utógondozói ellátás kapcsán az interjúalanyok felhívják a figyelmet arra, hogy a támogatások rendszere, a szakmai segítségnyújtás nem igazodik a személyes szükségletekhez. A gyermekvédelem rendszerszinten nem működik megfelelően, az egyes szakemberek munkája, szakmai kompetenciája határozza meg, hogy vannak-e sikeres gyermekvédelmi kimenetek. A támogatásoknak illeszkedniük kell a gondozott szükségleteihez, az ellátást igénybe vevő aktuális élethelyzetéhez, és a szakembereknek ennek megfelelően kell „reális célrendszereket, feladatrendszereket és módszertani elveket felvázolniuk, s erre kell építeniük kellően rugalmas szakmai programjaikat”, mint ahogy azt is szem előtt kell tartaniuk a gyermekvédelemben dolgozóknak, hogy aki gyermekvédelmi szakellátásban élőkkel foglalkozik „belép az élettörténetbe és maga is annak a tényezője lesz” (Domszky, 2004, 48–49).

„Van egy nevelőd, aki ért ahhoz, amit csinál, szakmailag is, meg emberként is úgy áll a kérdésekhez, hogy az oké, akkor az jó. De most az állam ettől jó? Nem, attól az az egy ember jó. Az állam az nem ad, mit tudom én szegény R.-nek, vagy M.-nek, vagy Cs.-nak, vagy bárki másnak itt a házban (utógondozó otthon), nem ad mit tudom én önkormányzati lakást, ilyen szociális lakást.(...) szóval nem vizsgálják egyéneket, meg eseteket, meg helyzeteket.” (Kikerült 6.)

A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók képesítési követelményeit a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV.30.) NM rendelet határozza meg. A szakképzettségre vonatkozó előírásokon túl elengedhetetlen szakmai képesség az *„élettörténet feltárásának és értékelésének készsége, a segítő kapcsolat megteremtésének és fenntartásának készsége, a gyermekek és családjuk bevonása saját problémáik megoldásába, érzelmi támasznyújtás, kreativitás, szakmai tudatosság, hatékony konfliktuskezelés, együttműködés, a szükségletek megértésének és megfogalmazásának készsége”* (Domszky, 2004, 48). A megkérdezettek többsége a szakemberek szakmai kompetenciáját illetően is éles kritikát fogalmaz meg, véleményük szerint szakképzettségüktől függetlenül az elvárt szakmai tulajdonságokkal sokuk nem rendelkezik.

„(...) ilyen nagyon kockafejű emberek megmondták, hogy neked mi a jó, meg hogy ők iskolában tanult dolgokat ott rajtad próbálgattak, meg kurvára empatikusak voltak. Ez nagyon jellemző erre a szakmára, aztán igazából semmi közük nem volt az egészhez.” (Kikerült 6.)

A „három T” mentalitás

A segítségnyújtásnak alapvetően két formája különíthető el: az *epizodikus* és az *egzisztenciális* segítségnyújtás. Epizodikus segítségnyújtásról akkor beszélhetünk, ha az egyén szükséghelyzetbe kerül, amelyből mások segítése révén tud kikerülni. Ezzel szemben az egzisztenciális segítségnyújtás többszöri, folyamatszerűen nyújtott segítség (Csepeli 2001). A segítségnyújtás mindegyik formája csakis akkor lehet hatékony, ha a segítségi helyzet egyértelműen meghatározott, és ebben a segítségnyújtó és a segítségre szoruló egyetért. Alapvető elvárás a professzionális segítő tevékenységeknél, hogy a szükséghelyzet meghatározásában a segítségre szoruló aktív szerepet töltsön be. A gyermekvédelmi rendszer nagykorúakat támogató ellátása és szolgáltatása mindkét típusú segítségnyújtási formát biztosítja, igény szerint. Ugyanakkor a megkérdezettek gyermekvédelmi rendszerre, szakmai támogatás minőségének és tartalmának megítélésére vonatkozó válaszai alapján három típusú segítségnyújtási formát különíthetünk el, melyek lehetnek epizodikus, valamint egzisztenciális tartalmúak is. Úgynevezett *„három T mentalitás”*-nak nevezem a szakellátásban nevelkedett nagykorúvá váltak vonatkozásában fellelhető segítségnyújtási sémákat. A rendszer: „*többlet-támogat*”, „*támogat*” és „*tűr*”.

Többlettámogatás alatt azt értem, amikor az egyenes ívű iskolai pályafutással rendelkező, tehetségükkel, motivációjukkal lakótársaik közül kitűnő fiatal felnőtteknek nem csak teljes körű ellátást nyújtanak, hanem fedezik tandíjukat, költséges hobbijukat, személyes érdeklődésükhöz kötődő tevékenységeik kiadásait. Az egzisztenciális támogatás mellett érzelmi biztonságot is garantálnak.

„Most, ahova járok, az is fizetős iskola. Tandíjas, egy évre 350 ezer forint, és mégis fizetik. Tehát, hogy így teljes mértékig megkaptam azt a támogatást mindig... hogyha sportolni akartam, akkor kifizették. Csak tényleg, azt akarták látni, hogy igen, akkor azt csináljam, és ne hagyjam abba. De hát ugye, a fotózás is: most nemrégén vettek nekem egy gépet – fényképezőgépet –, az se volt olcsó.” (Ellátott 17.)

A támogatás az utógondozói ellátás és utógondozás törvényileg meghatározott szakmai tevékenységeire terjed ki: segítséget nyújtanak a továbbtanulási, munkavállalási, életviteli problémák megoldásában, tanácsot adnak a jövedelem beosztásához, segítik a fiatal felnőttet szociális gondjainak, önálló lakhatásának megoldásában.

„Úgyhogy a Gyermekotthontól kapjuk a zsebpénzt, a bérletpénzt, a kaját. És akkor mindig van valaki délelőtt, aki főz. Ki van írva, hogy milyen kaja van.” (Ellátott 14.)

Jellemzően az utógondozói ellátásban élő, töredezett iskolai karrierrel rendelkező, jelenleg valamilyen középfokú szakmai képzésben részt vevő, illetve már dolgozó fiatalok a támogatás standard formáiban részesülnek, ezek azonban sok esetben az aszimmetrikus függőségi viszonyra jellemzően egyenlőtlen hatalmi szerkezetben valósulnak meg, ahol a fiatal felnőtt a gyermekvédelmi szakemberek által támogatott terveket, a látszólagos kompromisszum mentén kitűzött célokat követi. Ez azt jelenti, hogy a szakemberek valójában gyermekként tekintenek a jogilag nagykorúvá váltakra, az irányított jellegű gondozás a tekintélyelvű, normakövetésre, szófogadásra épül. A rendszer továbbra is a már megszokott jutalmazási-büntetési módszerekkel operál.

A rendszer *tűr*, amikor nem ösztönzi a fiatal felnőtteket, nem segíti őket abban, hogy megfelelő iskolai végzettséget szerezzenek, munkát találjanak, nem ad információt arra vonatkozóan, hogy milyen segítségnyújtási formákat vehetnek igénybe, nem készíti fel őket az önálló életre. A támogatás hiánya (a rendszerben való „megtűrés”) a végzettséggel nem rendelkező, tartós munkanélküliséggel fenyegetett fiatal felnőttekre jellemző, holott nekik lenne leginkább szükségük arra, hogy szakmai segítséget kapjanak önálló életkezdésükhöz.

„(...) hogy mossál, főzzél, takarítsál, akármilyen, ezek megvoltak, hát ilyen időszakonként mondjuk így előjött, amikor így bekattantak. (...) Hát ott (utógondozói otthon), hát az úgy működött, hogy volt egy utógondozónk, és akkor vele így időszakonként így beszélgettünk, vagy mit tudom én. Ott aztán meg már végképp azt csináltam, amit akartam, csak már akkor annyi volt a követelmény, hogy tanuljak, vagy dolgozzak. (...) egy jó ideig egyiket se (csináltam).” (Kikerült 1.)

A motivációhiány azt eredményezi, hogy a gondozott nem tanul meg gondoskodni önmagáról, hiszen a rendszer nem támaszt vele szemben elvárásokat. Ezzel azt éri el, hogy *„kevésbé motivált arra, hogy céljait felismerve saját erőből – utógondozói segítséggel – próbálja ezen változtatni”* (Szikulai, 2004b, 220).

Szakemberek véleménye a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek támogatásáról

A nagykorúvá váltak gondozásának módszerei arra szolgálnak, hogy a szakemberek az utógondozottak és az utógondozói ellátottak sikeres társadalmi beilleszkedését, családjukba való visszailleszkedését vagy önálló életvitelük kialakítását támogatni tudják. A jelenleg

használt módszerek közé elsősorban a látogatások, beszélgetések, ügyintézésben való segítségnyújtás tartozik, ezek a fiatal felnőttek számára elsősorban lelki támogatást jelentenek (Szikulai 2004a).

A meginterjúvott gyermekvédelmi szakemberek úgy vélik: kevés eszköz áll a rendelkezésükre, hogy a fiatal felnőtteket felkészítsék az önálló életre, nincsenek olyan fórumok, képzések, továbbképzések, amelyek segítséget nyújtanának számukra abban, hogy milyen szakmai irányelvek mentén működjenek együtt a fiatal felnőttekkel.

„Egy nagyon érzékeny pontja a gyermekotthoni létnek, hogy a jövőre való felkészülést hogyan lehet megoldani. (...) Én azt gondolom, hogy itt van egy nagy fehér folt, amiben igazából én nem tudok sokat segíteni. Azt hiszem, hogy én sem vagyok erre annyira rákészült.” (Szakember 4.)

Eszköztelenségük magyarázata azonban szakmailag nem helytálló, a szakemberek ugyan felismerik annak fontosságát, hogy motiválni, érzelmileg támogatni kellene a gondozottakat, ám a nagykorúvá váltak támogatásához szükséges módszerek hiányában elfogadják azt, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élőknek önmagukkal kapcsolatos elvárási szintje alacsony.

„Kevés az igény szintjük – amit nagyon-nagyon kéne erősíteniük, meg ösztönözni, csak néha nem tudjuk, hogy mivel. Mi is keressük még erre a megoldásokat.” (Szakember 1.)

Jelentős eltérés figyelhető meg az intézményes ellátásban dolgozók, valamint a nevelőszülők között a tekintetben, hogy milyen módon tekintenek a fiatal felnőttekre. Általában az intézményes ellátásban dolgozók akkor tartják jónak az együttműködést, hogyha a fiatal felnőtt irányítható, megfogadja a szakemberek tanácsait.

„(...) lehessen irányítani, hogy lehessen beszélni a fejével, problémáit elmondja.” (Szakember 1.)

Az intézmények által megfogalmazott filozófiák alap gondolata az önigazolás, a „status quo” megőrzése. Donáth et al. (1999) fővárosi utógondozói ellátásban dolgozó szakemberekkel készült interjú kutatása is megerősíti, hogy a szakemberek szerint a fiatalok ugyan jogilag nagykorúak, mentálisan viszont nem elég érettek.

A szakemberek az önálló életre való felkészítésben azt tartják fontosnak, hogy a fiatal felnőttek fokozatosan szerezzenek jártasságot az ügyintézésben, megtanulják ellátni magukat, képesek legyenek keresetüket, ellátmányukat beosztani és önállóan felhasználni. Ugyanakkor ezen célok megvalósításában a szakemberek a fiatal felnőtt támogatását eltúlozzák, arra hivatkozva, hogy a gondozott nem elég talpraesett, igényli a segítséget.

„Hát, megmondom neked őszintén, én mindig elmegyek vele. Még tudósűrőre is elkísértem. Meg, megmutattam neki, hogy itt kell beadni, itt írod alá, lesz egy papír, minden. (...) Jaj, ügyes vagy! Tehát, még most is dicsérni kell, nagyon-nagyon sok apró dicsérettel el kell halmozni, hogy legyen egy kis önbizalma.” (Szakember 1.)

Donáth et al. (1999) szerint az utógondozói ellátásra jellemző az is, hogy az elképzelt és a megfogalmazott célokhoz nem sikerül megfelelő eszközöket választani, előfordul, hogy a

szakemberek egymásnak ellentmondó módszereket alkalmaznak. Például megfogalmazott cél az önállóságra nevelés, eszköze pedig: *„fiatal felnőtt Expressz újságot néz, együtt telefonálnak, az utógondozó beszél”* (Donáth et al. 1999: 29). A kutatók a rendszer kritikáját adják: a valóságban létrejött megállapodások formálisak, nem tartalmazzák a legfontosabb feltételeket sem, annak ellenére, hogy a szerződés hatékony módszer lehetne a célok és eszközök összehangolásában.

A szakemberek általános tapasztalata szerint a nevelőszülői ellátásban nevelkedettek sokkal önállóbbak, motiváltabbak, érzelmileg is kiegyensúlyozottabbak. A családi formában való nevelkedés során el tudják sajátítani a pénzbeosztás, gazdálkodás készségeit. A nevelőszülők többsége kiemelt figyelmet fordít arra, hogy valóban felnőttként kezelje a gondozottakat.

„Felnőtt emberek, úgy döntenek, ahogy ők akarnak.” (Szakember 9.)

A nevelőszülők véleménye szerint a legfontosabb, hogy a fiatal felnőttek felelősségvállalását erősítsék, és gyermekkoruktól kezdve stabil értékrendet közvetítsenek a számukra. Alapvető értéknek tartják az őszinteséget, a bizalmon alapuló kommunikációt, a családi hagyományok ápolását, az ünnepekre való felkészülést. Hangsúlyt fektetnek arra, hogy a fiatal felnőtteknek érték legyen a munka, és megtanulják beosztani a rendelkezésre álló anyagi forrásaikat.

„A pénznek a dolga, a munkának az értéke: hogy megnyit kell azért a pénzért dolgozni. (...) Könyved, hogy ennyi volt a bevételed, ennyi volt a kiadásod, hogy kell csinálni. Ezek mind azok, amiket mi értéknek tartunk.” (Szakember 9.)

A gondozottak önbizalmának növelésére is figyelmet fordítanak, nem kényszerítik a fiatal felnőtteket aszimmetrikus függőségi viszonyba. Azt képviselik, hogy ugyan a fiatal felnőtt bármikor bizalommal fordulhat a nevelőszülőhöz érzelmi, anyagi természetű problémái esetén, de a jövője nem a nevelőszülőn múlik, hanem magának kell megtanulnia önálló döntéseket hozni, azokért felelősséget vállalni, saját sorsát irányítani.

A szakemberek a sikeres iskolai előmenetelben látják a gyermekvédelmi szakellátásban élők kitörési lehetőségét. Az elmúlt időszakban egyre komolyabb hangsúly helyeződött a hazai gyermekvédelemben is a gyermekek és fiatalok sikeres iskolai pályafutásának elősegítésére. A gyermekek tanulási motivátlansága és iskolai kudarcai felhívták a figyelmet az önálló tanulási képességek kialakításának és fejlesztésének, az iskolán belüli és kívüli tanulásnak a fontosságára. *„A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermekek iskolai pályafutását nagyban befolyásolja, hogy hajlandó-e, képes-e a gyermekotthon (ill. a nevelőszülő) és az iskola segíteni egymás munkáját, összehangolni elvárásaikat, tevékenységüket, és felismerni a nevelésbe vett tanulók esetében is a szülői kompetencia relevanciáját.”* (Józsa, 2007, 35)

A nevelőmunkában többen hangsúlyozzák (például Csáky, 2001; Herczog, 2001; Szikulai, 2006a, Józsa, 2007) a továbbtanulás, az önálló életre való felkészítés, a családi és tágabb értelemben a társadalmi együttélésre való nevelés fontosságát, annak ellenére, hogy a gyakorlatban nincs olyan egységesen kidolgozott módszertan, amely ezen célok megvalósulását tudná szolgálni. A fővárosi önkormányzat fenntartásában működő 16 gyermekotthon szakmai programjának pályaválasztási, életpálya-tervezéssel, munkavállalási tanácsadással kapcsolatos, nevelési-gondozási szempontból történő elemzése is azt mutatta, hogy hiányoznak az önálló programok, a pályaválasztás segítése nem jelenik meg hangsúlyosan (Popovics é.n.). A jellemzően piacképtelen szakmákat adó szakiskolába,

szakmunkásképzőbe való beiskolázás, a félbehagyott iskolák kérdését illetően a rendszer arra hivatkozva menti fel önmagát, hogy egyre későbbi életkorban és súlyos érzelmi terhekkel, még a családban nevelkedés időszakából származó iskolai kudarcokkal kerülnek be a gyermekek a szakellátás rendszerébe, amely gátolja további sikeres iskolai pályafutásukat. A szakellátás gyenge teljesítményének kérdése (a szakmai célokkal ellentétes hatások miatt) azoknál sem merül fel, akik hosszú időt töltenek a gyermekvédelem rendszerében. A jövő megalapozása és általában egy pozitív jövőkép kialakítása azért is fontos, mert a nevelésbe vett gyermekek többsége a jelenben él, a múltból a családból való kiemeléssel leválnak, a jövő pedig inkább félelemmel tölti el őket – ha van is jövőképük, az gyakran túlidealizált, irreális (Dr. Kálmánchey, 2001).

A megkérdezettek közül többen hangsúlyozták, hogy a személyre szabott nevelésre helyezik előtérbe, és a gondozottak egyéni lehetőségeihez, képességeihez mérten segítik a pályaválasztást is.

„Vannak távlati célok, amiket kitűzünk egy-egy gyerek elé, és az ő lehetőségein és képességein belül olyanokat, amiket ő elérhet. Mert hát nyilvánvaló: egy gyenge képességű gyereket nem fogunk üldözni, hogy főiskolás legyen. Annak keresünk egy jó szakmát.” (Szakember 13.)

Az egyik hivatásos nevelőszülő a tanulás terén a személyes példamutatást is fontosnak tartja:

„Hát, többek között én is ebben az időben iratkoztam be főiskolára, és akkor emellett a munka mellett még jártam főiskolára is, és hát ötösrre végeztem. És engem is inspirált az, hogy hát lássák azt, hogy sokszor tanultam éjjel, meg hajnalban, meg minden. (...) És akkor ők is, hogy: na, hát az anyám – mit tudom én – nem kapott kettést, akkor nekem sem illik azért egy kettessel hazaállítani. Úgyhogy kicsit ilyen játékosan ment egy ilyen versengés közöttünk.” (Szakember 11.)

A szakemberek az utógondozói ellátást azért tartják fontosnak, hogy a gondozottak leküzdhessék azokat a hátrányaikat, amelyeket a gondoskodásba utalástól nagykorúvá válásukig nem sikerült, hogy legalább egy szakmát szerezzenek, vagy leérettségizzenek. *„(...) ez az elv működik így az otthonon belül is, hogy tényleg, legalább egy szakmája legyen. Fiúk közt van így tényleg, hogy legalább egy szakmát szerezzenek. De inkább érettségi, amit szeretnének náluk elérni. Nagyon ösztönözzük azt, hogy amíg itt vannak és van lehetőségük, addig tanuljanak.” (Szakember 12.)*

Ugyanakkor, ahogyan a fiatal felnőttek rávilágítottak, sokuknak a tanulmányok terén a gyermekvédelmi határok szűkösek, nem tudnak azonosulni „a legalább egy szakma vagy érettségi” elvével.

A szakemberek az utógondozói ellátást az utolsó lehetőségnek tartják, hogy a fiatal felnőtt felkészüljön a független életre, jövőjét megalapozza. Mégis úgy tűnik, hogy ez a lehetőség csak az arra érdemes, saját helyzetét felmérni képes, jó magaviseletű fiatal felnőtteknek adott. Szakmailag elfogadhatatlan azon álláspont, amely az utógondozói ellátásban maradókat – mint akik képesek belátni azt, hogy az utógondozói ellátás igénybevétele a sikeres társadalmi beilleszkedés egyedüli útja – szembeállítja azokkal, akikre a rendszer többnyire nem is tart igényt, akikről már nagykorúvá válásuk előtt lemondott. Az utógondozói ellátást a gyermekvédelem jellemzően azoknak nem biztosítja, akik valóban komplex szakmai

segítségre szorulnának. A gyermekvédelmi szakellátási háttér okán önkéntesen igénybe vehető utógondozói ellátás a gyakorlatban diszpozitív: a jogi szabályozás szerint a nagykorúvá vált gondozottak igénybe vehetik az ellátást, a gyermekvédelmi rendszer oldaláról tekintve azonban nem mindenki kedvezményezett. Az utógondozói ellátás keretében nyújtott szakmai támogatás módjára a diszkrecionalitás jellemző, a gyermekvédelmi szakemberek belátásától függ, hogy a fiatal felnőtt milyen típusú segítséget kap (többlettámogatásban, támogatásban részesítik, vagy megtűrik a rendszerben). A diszkrecionalitásra épülő gyakorlat az ellátás igénybe vevői számára nehezen kiszámítható, kiszolgáltatott helyzetet teremt. Az ellátás igénybevételének jogszabályban rögzített feltételein túl magatartásszabályokat ír elő a fiatal felnőtteknek, elvárás a szófogadás, az irányíthatóság, a látszólag konszenzusra épülő döntések elfogadása. A diszkrecionális gyakorlat jellemzője a „feudális viszonyokra emlékeztető személyi függés” (Zombori, 1997, 102).

„Akárhogy is nézzük, hát sajnós ez van, hogy egy társadalmi rétegből kerülnek be az ellátottak. És hogyha nem lehet velük mit kezdeni, akkor ugyanabba a társadalmi rétegbe fognak kimenni. És ha családot alapítanak, akkor ugyanaz lesz a gyerekeik sorsa, mint az övéké. De itt a lehetőség, itt adott. Tehát, azt mondjuk nehéz is velük megértetni, mert vannak, akiknek testvéreik vannak, és – mit tudom én – 5 gyerekből csak ő az egyedüli, aki viheti valamire. És akkor azt megértetni vele, hogy az összes többiből semmi nem lesz. És neked van egy olyan lehetőséged, amit buta vagy, hogyha elhalasztasz.” (Szakember 3.)

A gyermekvédelmi szakemberek az utógondozói ellátással kapcsolatban számos hiányosságra hívják fel a figyelmet.

Többen hangsúlyozzák, hogy a gyermekvédelmi törvény a személyi feltételekhez képest nagyobb hangsúlyt fektet a tárgyi feltételek biztosítására. A gyermekvédelmi szakellátás rendszerét pazarlónak tartják, amely luxuskörülményeket nyújt a gondozottaknak, de nem szentel elég figyelmet a gyermekek és fiatal felnőttek érzelmi támogatására. A gyermekvédelmi szakellátás rendszerében a gondozottak ahhoz szoknak hozzá, hogy mindent megkapnak, így a szakemberek tapasztalatai szerint személyes tárgyaikat nem becsülik meg, a rendszer által nyújtott lehetőségeket nem értékelik.

„Énszerintem, sokkal szerényebb körülmények között is nagyon jól fel lehet nevelkedni. Hiszen, családokban is sokkal szerényebb körülmények között felnevelkednek a gyerekek. És sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnék arra, hogy a személyi ellátottság jobb legyen. (...) a körülmények helyett inkább 6-7 embernek kéne dolgoznia a gyerekek mellett.” (Szakember 13.)

Nem csak a fiatal felnőttek, de a nagykorúvá váltak támogatásában részt vevő szakemberek sem ismerik a lakástámogatási rendszert. A megtakarítás és otthonteremtés összege nem elegendő egy megfelelő ingatlan megvásárlásához, többnyire olyan településen oldható meg a lakásvásárlás, ahol a fiatal felnőtt nem talál munkahelyet, így az önálló életvitel kialakítása nehézségekkel terhelt. Gyakori probléma, hogy a lakásvásárlásra fordítandó megtakarításaikat a fiatal felnőttek rövid időn belül elköltik, vagy – mint ahogy a megkérdezett fiatalok körében néhány esetben is előfordult – a vér szerinti család költi el saját célra (Szikulai 2004b). A fiatal felnőttek véleményével összhangban a megkérdezett szakemberek egyetértenek azzal, hogy problémát jelent a nagykorúvá válással elérkező önjogúság, vagyis az, hogy ennek

következtében a fiatal felnőttek szabadon rendelkeznek vagyonukkal, mivel elhibázottnak tartják azt a gyermekvédelmi gyakorlatot, amely a 18. életév betöltésével lehetőséget ad arra, hogy a fiatal felnőtt bármit tehessen megtakarításával.

„Amit nagyon nagy problémának látok, az az, hogy 18 éves korában megkapja a pénzét, és utána soha senki nem szólhat bele, hogy azzal ő mit csinál. (...) az adófizetők pénzéből összegyűjtjük neki a családi pótlékát, ami nem kis pénz. Piaci értékét tekintve kicsi, de viszont, más szempontból meg nagyon sok – egymillió fölötti összeg. És odaadjuk egy 18 éves gyereknek, és azt csinál vele, amit akar.” (Szakember 13.)

Riegler Mária megfogalmazásában a gyermekvédelmi szakellátás 24 éves koráig „lát” a fiatal felnőtt helyett, „*anélkül, hogy megtanítaná arra, hogy 24 éves kora után – és a fejlődés folyamatában – milyen más modalitásokon keresztül érkező információkat tud hasznosítani (...) a hatékony adaptáció érdekében*” (Riegler, 2000, 82). Az utógondozói ellátás igénybevételének felső korhatárát az általam megkérdezett gyermekvédelmi szakemberek többsége kitolná kb. 26 éves korra. Tapasztalataik szerint érzelmileg, értelmileg a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek nem elég érettek a családban nevelkedő társaikhoz képest. Az egyik megkérdezett szerint lépcsőzetes kiléptetésre lenne szükség, ahol az utógondozói ellátás megszűnését követően a fiatal felnőttek, egyéni igényeikhez mérten, kb. 30 éves korukig a gyermekjóléti szolgálat vagy a családsegítő központ révén (ifjúsági szolgáltatók hiányában) további támogatásban (utánkövetésben) részesülhetnének. A fiatal felnőttek többsége ezzel ellentétben a nagykorúvá válást követően egy intenzív támogatásra épülő néhány éves időtartamú rendszer kidolgozását javasolná.

A szakemberek kiemelték azt is, hogy a fiatal felnőttek nincsenek megfelelően tájékoztatva az utógondozói ellátás és utógondozás igénybevételének lehetőségéről, ún. *implicit szelekció* érvényesül, az igénybevétel feltételei nem eléggé ismertek. Az egyik nevelőszülő álláspontja szerint, ahogyan a szakembereket felkészítik a munkavégzésre, a fiatal felnőtteket is fel kell készíteni a rendszerből való kikerülésre, de ehhez tudniuk kell, hogy milyen támogatási lehetőségek kínálóznak a számukra.

„Fel kell készíteni énszerintem ugyanúgy – legyen az családban, befogadó családban, intézményben, otthonban, bárhol lévő gyereket, mint ahogy egy nevelőszülőt felkészítünk arra, hogy hogyan kell nevelni a gyereket. (...) te nagykorú leszel, gyere oda, beszéljük végig, hogy lehet, mint lehet. Ne egymás között tudják meg a gyerekek, mikor 18 évesek, hogy: te, én lehetek utógondozott.” (Szakember 9.)

A nagykorúvá váltak támogatásának leghatékonyabb formája a megkérdezett szakemberek véleménye szerint a nevelőszülői ellátás, ahol az önállóság kialakítása már gyermekkorban elkezdődik, a gondoskodásba utalás után a gondozási-nevelési folyamat szerves részét képezi. Emellett költséghatékonysági szempontokat is mérlegelve a külső férőhelyek számának növelését tartanak fontosnak, ahol az utógondozó támogatása mellett önállóan élhetnek a fiatal felnőttek.

A kvázi-professzionális ismérvei

Dr. Gerevich József (1987) Kelet- és Közép-Európa országaira vonatkozóan a humán szakmák jellegzetességei között említi a *kvázi-professzionális* állapotot, amikor a szakemberek

számára egy intézmény keretei között nem biztosítottak azok a feltételek, amelyek a szakma magas szintű műveléséhez szükségesek, így kvázi-szakemberré válnak. A feltételek hiányában – mondja Gerevich – a szakemberek úgy viselkednek, mintha professzionális segítők lennének, kvázi-szakember mivoltuk rejtve marad. Weber szerint a szakember abban különbözik a dilettánstól, hogy az alkalmazott munkamódszert biztonsággal használja, képes felmérni és ellenőrizni az általa nyújtott segítség jelentőségét, következményét (Andok és Tímár, 2002). A professzionális segítség magas szintű és összetett képzettséget feltételez. A képzettség és a motiváció alapvetően nem elegendő a professzionális segítő tevékenység folytatásához, egy olyan módszertani bázisra van szükség, ahol a szakemberek közösséget alkotnak, a működés hivatásszerű, intézményes keretek között zajlik, munkájukat az etikai és szakmai szabályok betartásával végzik, valamint biztosított a célcsoport problémáinak megoldásához szükséges eszköztár (Andok és Tímár, 2002; Domszky, 1999).

Gerevich a humán szakmák sajátosságának tekinti továbbá az ún. *Patyomkin-effektust*, az *oligarchizmust*, valamint a *kontraszelekciót* is. Patyomkin-effektuson azt érti, hogy a humán szakmák szervezeti szakmai megalapozottság hiányában úgy végzik feladataikat, hogy folyamatosan rákényszerülnek működésük fontosságának igazolására, ezért az adott intézmény túladminisztrálja magát, ennek következtében kvázi-szervezetté válik, a működés jellemzője a diszfunkcionalitás lesz. Az operatív és ideológiai célok elválnak egymástól, a hangsúly az ideológiai célok irányába tolódik. Az oligarchizmus fő vonása, hogy az adott intézmény erősen hierarchizált, gyenge a horizontális típusú kommunikáció, bizonyos csoportok vagy egyének kiszolgáltatott helyzetben vannak. Ami pedig a kontraszelekciót illeti: mivel a humán szakmáknak alacsony a társadalmi presztízse, nem a legmegfelelőbb szakemberek kerülnek a felsőoktatásba, majd a gyakorlati területre, ennek következtében az elkötelezett szakembereknek csak kevés mozgásterük van, hogy magas szinten végezzék szakmai munkájukat (Dr. Gerevich 1987).

A humán szakmák fenti sajátosságai a hazai gyermekvédelemre is igazak.³ Fontos lenne a gyermekvédelem elméleti megalapozása, egységes fogalmi apparátus kidolgozása, hiányosak a módszertani protokollok, amelyek a gyermekvédelem egyes területein folyó szakmai munkát megalapozhatnák. A minőségi feladatellátás megkívánná a szakmai-etikai megközelítésre épülő szabályok lefektetését, önálló gyermekvédelmi etikai kódex létrehozását, a szakmai működés megfelelő színvonalának garantálása érdekében önálló minőségbiztosítási rendszer kidolgozását. Mivel a gyermekvédelmi szakemberek többsége nem rendelkezik gyermekvédelmi tárgyú speciális szakmai ismeretekkel, szükség lenne különböző szintű, speciális tudást nyújtó gyermekvédelmi tárgyú képzések indítására (Herczog, 2001; Szikulai, 2006b). A gyermekvédelemben fontos lenne az alkalmassági vizsga bevezetése a szakmai presztízsz növelése és leginkább a koncepciózus szakmai munka biztosítása érdekében (Rácz, 2006a).

Kadushin modellje alapján Domszky (1999) szerint a gyermekvédelmi szakembereknek a következő tudással kell rendelkezniük: 1) gyermekvédelmi problémahelyzetek és a gyermekvédelem rendszerének általános ismerete, 2) saját gyakorlati terület ismerete, 3) adott intézmény működésének ismerete, 4) saját kliensrendszer (igények, egyéni szükségletek) ismerete, 5) a saját szűkebb szakképzettséghez tartozó munkafeladatok ismerete.

Az utógondozás, utógondozói ellátás szakmai tartalmi kimunkálatlanok (ezáltal kérdéses a szakemberekkel szemben elvárt 4. és 5. tudásszint megléte), holott a szakmai eredményesség egyik mutatója éppen az, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerülő fiatal felnőttek mennyire képesek az önálló életre, sikerességük vagy éppen kudarcaik mennyiben igazolják a

rendszer eredményességét, eredménytelenségét. Amennyiben a gyermekvédelmi szakellátásban alapvetően hiányzik az elsődleges célcsoport (0–18 évesek) vonatkozásában az eszköztár, akkor szinte magától értetődő, hogy a gyermekvédelmi szakellátási háttér okán nagykorúvá válásuk után a rendszerben maradékkal való együttműködésre még kevésbé vannak eszközök, hacsak nem azok a jól vagy rosszul bejáratott gondozási, nevelési módszerek, amelyek ezen célcsoport esetében inadekvátak. Az ellátórendszer az ellátás céljának, mértékének meghatározásában, a szakmai eszközrendszer alkalmazásában és az utógondozói szerep definiálásában sem egységes. Donáth et al. (1999) szavaival élve, „*ahány ház, annyi szokás*”. A szakemberek véleménye szerint az egyik legnagyobb probléma, hogy nincs szakmai konszenzus arról, mit is jelent az utógondozói ellátás. „*A gyermekvédelmi törvény szükségzavú jogszabályi meghatározását mindenki szükségleteinek, érdekeinek megfelelően értelmezi, tölti meg tartalommal.*” (Donáth et al. 1999, 26) A nagykorúvá váltak támogatása esetén felmerül a kérdés, hogy a nyújtott ellátás és szolgáltatás vajon a nagykorúság előtti gyermekvédelmi szakellátás prolongálása, vagy valódi segítségnyújtás, különtámogatás a sikeres önálló élet megkezdésének előszobájaként. Leginkább a „rendszer lelkiismereteként” működő ellátás jellemzően a fiatal felnőttek korábbi tanulmányi lemaradását, a félbehagyott iskolák befejezését, még egy (piacképtelen) szakma megszerzését, az önállósághoz szükséges alapvető készségek elsajátítását szolgálja a nevelés, gondozás korábban már megszokott módszerével (Szikulai 2004a, 2006a, Józsa 2007). Ez a gyakorlat azonban teljes mértékben ellentétes az ellátás alapvető célkitűzéseivel, mely szerint egy szociális munka jellegű segítséssel a jogilag felnőtté vált gondozott önmaga ellátásában kap szakmai segítséget. Az utógondozói ellátás gyakorlatában a felügyeleti, vagy kontroll típusú gondozási munka dominál, ahol elsődleges cél a problémák elkerülése, az intézmények biztonságos működtetésének fenntartása (Donáth et al. 1999). Véleményem szerint, ha a szakma identitásválságban is van, öröklődve a pedagógusi és szociális munkás szerepkör között, ebben az esetben egyértelműen látszik, hogy mely szerepet kellene betöltenie.

A kutatásomban megkérdezett szakemberek is rámutattak arra, hogy nem rendelkeznek azokkal a tudásokkal, eszközökkel, amelyek a nagykorúvá váltak támogatását hivatottak segíteni, a szakemberek bizonytalanok abban, hogy mit is jelent a független élet támogatása. Ennek a kérdésnek a tisztázása a szakma részéről azonban megkerülhetetlen, hiszen a gyermekvédelem struktúráját alapjaiban átalakító törvény éppen a fiatal felnőttek önálló életre való felkészítése, sikeres társadalmi integrációja érdekében vezette be az utógondozói ellátás és az utógondozás igénybevételének lehetőségét. Sok esetben nem megfelelő a fiatal felnőttek szocializációja, nehezen alakítanak ki baráti és párkapcsolatokat, alacsony a kudarcűrő képességük, mely nehezíti az iskolai, munkahelyi beilleszkedésüket. Szabadidejét sokuk nem tudja tartalmasan eltölteni, szűk a személyes érdeklődési körük (Szikulai 2004b). Fontos lenne, hogy a nagykorúvá vált gondozottakkal foglalkozó szakembereknek megfelelő módszereket alkalmazzanak az utógondozói ellátásban, utógondozásban részesülők problémáinak megoldásának segítése érdekében, felkészültek legyenek az életvezetési, társas viszonyokra vonatkozó tanácsadásra. Annak érdekében, hogy a fiatalok versenyképes szakmát szerezzenek, ismerniük kellene a szakmai képzési lehetőségeket, a munkaerő-piaci és lakáshelyzetet, a szociális és egészségügyi intézmények, segítséget nyújtani tudó szolgáltatások körét (Szikulai 2004a). Ennek hiányában a gyermekvédelem sajátossága marad a gerevich-i értelemben vett Patyomkin-effektus. A gyermekvédelmi szakellátásban jellemzően az adott szakembertől függ, hogy mit vár el, milyen értékeket közvetít és képvisel a gondozottal szemben. A gyermekvédelmi szakellátásban élő, nagykorúságuk előtt álló fiatalok nevelésével kapcsolatban megfogalmazódó elvek egyértelműen a professzionális gondolkodás hiányát mutatják: „*nem lehet verni egy gyereket, szépen kell vele beszélni, meg embernek kell tekinteni, és az életkorának megfelelő mértékben bevonni döntéshelyzetekbe,*

mert ettől válik döntésképes felnőtté” (Rácz 2006b: 59). A nagykorúvá váltak támogatása során pedig az utógondozói munkában háttérbe kell szorítani a nevelői típusú gondozás dominanciáját a szociális munka típusú segítség javára, ahol a szerződéses rendszer keretében a célokat és a feladatokat a fiatal felnőtt igényeihez, lehetőségeihez mérten közösen határozzák meg. (Szikulai 2004a).

Heron (1992) szerint segítő kapcsolatnak nevezzük azt az interperszonális szituációt, amely a segítő és a segített (kliens) között kölcsönösen elfogadott célok megvalósítása érdekében, önkéntes szerződésre épül. A beavatkozás célja, hogy a kliens (nagykorúvá vált gondozott) képessé váljon az önálló döntéshozatalra, felelősségvállalásra. A szakember munkája a kliens meghallgatására, támogatására, jól-létének elősegítésére irányul. Heron két csoportba rendezve hatféle segítő szándékot különít el. Az ún. *parancsoló formákon* belül különbséget tesz az 1) *utasító* (a kliens viselkedésének irányítása), 2) *informatív* (ismeretek, információk átadása), 3) *konfrontáló* (a kliens ráébresztése olyan viselkedésekre, attitűdökre, amelyekre korábban nem figyelt) formák között. Az ún. *segítő formák* között elkülöníti a 1) *támogató* (a kliens személyes tulajdonságai, cselekedetei fontosságának megerősítése), 2) *katartikus* (a kliens képessé tétele a problémamegoldásra) és 3) *katalizáló* (a kliens belső erejének mobilizálása, egyéni fejlődésének elősegítése, autonómiájának növelése) formákat. Az egyes segítő szándékok között nincsen értékhierarchia, mindegyik alapvetően a kliens személyes fejlődésére irányul. Az adott szituáció határozza meg, hogy melyik formát alkalmazza a szakember, akitől elvárható, hogy az egyes beavatkozási módokat tudatosan válassza meg. A nagykorúvá vált gondozottakkal való együttműködés során sok esetben a Heron által utasítónak nevezett formát alkalmazzák a szakemberek, amely segítő szándék az utógondozói ellátásban és utógondozásban részesülők irányítását célozza. A képessé tevő, saját belső erőforrásaik mobilizálását, függetlenné válásuk elősegítését, esetleges problémáik megoldását segítő katartikus és katalizáló segítő formák hiányoznak a gyermekvédelmi szakemberek módszertani tárházából. Mint ahogyan a parancsoló formák közül az informatív segítő szándék is sok esetben háttérbe szorul, a nagykorúvá vált gondozottak az igénybe vehető támogatásokról nem rendelkeznek elegendő információval.

A nagykorúvá váltak támogatása során tehát egyértelműen a szociális munka típusú segítségnek kellene dominálnia, ahol a két fél egyenrangú partner, nem áll fenn ún. aszimmetrikus függőségi viszony. A szociális munka típusú támogatásban „*alapvető értéként közvetítődik, alapvető etikai normaként fogalmazódik meg a szolgáltatást igénybe vevő kliens önjogúságának figyelembe vétele és tiszteletben tartása*” (Riegler, 2000, 8). Az általam megkérdezett fiatal felnőttek rámutattak arra, hogy sok esetben nem kezelik őket egyenrangú partnernek, a szakemberek a szófogadást, szabálykövetést, irányíthatóságot és a látszólag konszenzusra épülő döntéseket preferálják, valójában nem tekintik felnőttnek a nagykorúvá vált gondozottakat. Ez nem jelent mást, mint hogy a nagykorúak támogatását szolgáló rendszer egyik fő vonása az oligarchizmus, ahol az ellátás és szolgáltatás igénybe vevői kiszolgáltatott helyzetben vannak, a szakemberek és a gondozottak között elégtelen a kommunikáció, a nagykorúvá váltak nem rendelkeznek megfelelő minőségű és mennyiségű információval az igénybe vehető támogatásokról. A gyermekvédelmi szakellátás intézményei a nevelői típusú tevékenységeket részesítik előnyben a szolgáltatás típusú segítő tevékenységek helyett, holott az utógondozói ellátásban a felhasználók életkora, önjogúsága a szimmetrikus kapcsolatok kiépítésének nem lehet akadály (Riegler, 2000).

A hierarchizáltság egyértelmű jele az általam ún. három T-nek nevezett mentalitás is: a gondozottak eddig elért teljesítményük (érdemeik) alapján, nem pedig egyéni szükségleteik alapján részesülnek támogatásban. Szöllösi (2003) gyermekvédelmi beavatkozásokkal kapcsolatos tipológiája mentén az ún. szükségletorientált kivételes mezőbe sorolom a

gyermekvédelmi gondoskodásban nagykorú váltak számára önkéntes alapon igénybe vehető utógondozást és utógondozói ellátást, ahol a szükségletorientáltság azt jelenti, hogy a gondozott szociológiai értelemben vett felnőtt szerepeinek elsajátításához kap szakmai segítséget. A gyakorlatban mégis úgy tűnik, hogy a szakemberek a legtöbb fiatal felnőtt esetében az utógondozást és az utógondozói ellátást problémaorientált kivételes beavatkozásnak tekintik, az öngondoskodás helyett a hagyományos gyermekvédelmi nevelési módszerekre épülő gondozás érvényesül, amellyel az általam megkérdezett fiatal felnőttek nem értenek egyet.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a gyermekvédelem valódi professzióvá válásához többirányú reflexivitásra és aktivitásra van szükség. „(...) *a mindennapok szintjén a problémaérzékenység és az új megoldások keresése, mind az egyes esetek, mind pedig a társadalmi szintű válaszok szintjén, a szakma szempontjából pedig a problémakör történeti tapasztalatainak feldolgozása, más szakmai területek, foglalkozások ismereteinek és módszereinek a megismerése és átvétele, a képzés, a szakmai érdekképviselet formálása, valamilyen önértelmezés (szakmafilozófia) kidolgozása és a szakma tudatos építése.*” (Domszky, 2006b, 11)

Domszky (2006a) szerint minden beavatkozási módnak, intézményes megoldásnak a társadalmi környezet feltételei által meghatározott életciklusai vannak, mint *a probléma felismerése; módszer keresése; alkalmazási próbálkozások; intézményesült gyakorlat; megoldások meghaladásának periódusa; végül az intézmény megszűnése.* Az utógondozói ellátás és utógondozás véleményem szerint alapvetően a második életciklusban tart: a szakemberek még keresik a módszereket. Néhány helyen már alkalmazási próbálkozások is történtek, de intézményesült gyakorlatról még nem beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy a fiatal felnőttek felkészítése az önálló életre néhány elkötelezett szakember munkájában merül ki, a támogatás szakmai megalapozottsága esetleges, konszenzualitása teljes mértékben hiányos. Ennek következtében a fiatal felnőtt joga a minőségi ellátáshoz, szolgáltatáshoz alapjaiban sérül. A gyermekvédelmi rendszer diszfunkcionális működését mutatja, hogy a gyermekvédelmi szakellátásba kerülést követően a gondozási-nevelési folyamatnak nem elég hangsúlyos eleme az önállóságra nevelés, az utógondozói ellátás ideje alatt sem készítik elő megfelelően az önálló életvitel kialakítását. Az önálló élethez szükséges készségek elsajátításának, a megfelelő képzettség megszerzésének, a fiatal felnőttek munkába állásának, a hosszú távú lakhatás megoldásának elősegítése nélkül nehéz a sikeres társadalmi beilleszkedés.

Irodalom

Andok Ferenc - Tímár Szilvia (2002): Dilemmák a szociális munkában. Esély 2002/4.

Csáky László (2001): Gondolatok egy gyermekotthon átváltozásai okán. Család, Gyermekek, Ifjúság 2001/3.

Csepeli György (2001): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest.

Domszky András (1999): Gyermek- és ifjúságvédelem. (Jegyzet) Államigazgatási Főiskola, Budapest.

Domszky András (2004): A gyermekvédelmi szakellátás értékháttere, a szakellátás alapértékeinek érvényesülését szolgáló biztosítékok, módszerek, technikák. In: Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgálóhoz, szerk.: Domszky András. NCSSZI, Budapest.

Domszky András (2006a): Hol tart a gyermekvédelem? In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai, szerk.: Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány.

Domszky András (2006b): Gondolatkísérlet egy intellektuális gyermekvédelem-elmélet megalapozásához. In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai, szerk.: Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány.

Donáth Attila et al. (1999): Utógondozói ellátás – helyzetelemzés. A Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesteri Hivatal Gyermek- és Ifjúságvédelmi Ügyosztályának megbízásából készült kutatás zárótanulmánya. Kézirat.

Dr. Gerevich József (1987): A szociális intervenció fogalomköre. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1987/1.

Dr. Kálmánchey Márta (2001): Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. Család, Gyermek, Ifjúság 2001/2.

Herczog Mária (2001): Gyermekvédelmi kézikönyv. KJK-Kerszöv, Budapest.

Heron, John (1992): Beavatkozási lehetőségek a segítő kapcsolatban. In: A tanácsadás pszichológiája – szöveggyűjtemény, szerk.: Ritoókné Ádám Magda. Tankönyvkiadó, Budapest.

Józóné Juhász Orsolya (2005): Beavatkozási lehetőségek egy lakásotthonban. Család, Gyermek, Ifjúság 2005/6.

Józsa Viktor (2007): Iskolába járás, tanulmányi teljesítmény a gyermekotthonok szemszögéből. Gyermekvédelem – nevelőközösségek. FICE kiadványok, Budapest.

Popovics Edit (é. n.): Szakmai programok elemzése. (http://www.tegyesz.hu/pdf_hefop/szakmai_hefop.pdf, letöltés: 2009. május 19.)

Rácz Andrea (2006a): Gyermekotthonokban dolgozók véleménye a szakmai munka tartalmáról. In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai, szerk.: Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány.

Rácz Andrea (2006b): Gyermekotthonokban élő, nagykorúságuk előtt álló fiatalok társadalmi integrációs esélyei. In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai, szerk.: Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány.

Riegler Mária (2000): A felnőttkorú gyermek. Fiatal felnőttek helyzete az utógondozói ellátásban. ELTE – Szociális munkás szak, levelező tagozat – szakdolgozat.

Szikulai István (2004a): A nagykorúvá váltak gondozásának módszerei. In: Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgálóhoz, szerk.: Domszky András. NCSSZI, Budapest.

Szikulai István (2004b): Az utógondozói ellátásban részesülők főbb szociodemográfiai jellemzői, problémái. In: Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgálóhoz, szerk.: Domszky András. NCSSZI, Budapest.

Szikulai István (2006a): „Nem szeretném, hogy befejeződjön...” – A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói ellátásának utánkövetéses vizsgálata. In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai, szerk.: Rácz Andrea). NCSSZI, digitális kiadvány.

Szikulai István (2006b): A magyar gyermekvédelem fejlődésének kulcskérdései – egy lehetséges szakmai stratégia lépései. In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai, szerk.: Rácz Andrea). NCSSZI, digitális kiadvány.

Szöllősi Gábor (2003): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. Esély 2003/2.

Takács Ádám (2005): A történelem ereje. Módszer és tematika Michel Foucault-nál. (www.zemlpenimuzsa.hu/05_3/takacs.htm, letöltés: 2008.09.13.)
(Eredeti megjelenés: Zempléni Múzsza 2005/3.)

Zombori Gyula (1997): A szociálpolitika alapfogalmai. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.

¹Jegyzetek

Jelen tanulmány Rácz Andrea: „*Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények*” – Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerő-piaci részvételének és jövőképének vizsgálata c. Ph.D disszertáció (ELTE Társadalomtudományi Kar – Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika Program, konzulens: Dr. Darvas Ágnes, a kézirat lezárva: 2009. 07. 05.) alapján készült.

² Az „ellátott” az utógondozói ellátottakat jelenti. Az utógondozói ellátás szükség szerint akár teljes körű ellátást is jelenthet (napi ötszöri étkezés, szállás, tisztálkodási szerekekkel, ruházattal való ellátás, éjszakai felügyelet biztosítása). A „kikerültek” önálló életet élnek, de az otthoneremtési támogatás igénybevétele révén kérték az utógondozás elrendelését, utógondozójuk esetükben elsősorban a lakhatás hosszú távú megoldásában nyújt szakmai segítséget.

³ Gerevich József tipológiájára Domszky András (é. n.) is hivatkozik és felhasználja azt Együttműködés az intézmények és ellátó rendszerek között című tanulmányában (Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Gyermekvédelmi Főosztály – szakmai anyag, kézirat. Megjelent változat: A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet és a módszertani intézmények együttműködése. Kapocs, III. évf., 2004. 4. szám).

Kocsis György

Családi hétvége gyermekotthonban nevelkedő gyerekek és családtagjaik részére

Az oroszlányi gyermekotthon 1967 óta áll a fővárosi gyermekvédelem szolgálatában. Kezdetben csak lány növendékei voltak, majd a nyolcvanas évek közepén koedukálttá vált.

Belső iskolánk – ami egyben büszkeségünk – kezdetek óta funkcionál, folyamatosan javuló feltételek mellett. Napjainkban 96 gyermek oktatása, fejlesztése történik itt kiemelkedően színvonalas technikai és szakmai feltételek mellett.

A gyermekotthonban két szakmai egység működik 4-4 szépen berendezett és jól felszerelt apartman lakással (ami egyben egy-egy csoport is).

Növendékeink budapesti gyermekek és fiatal felnőttek, akik elsősorban a belső iskola nyújtotta lehetőségek valamint a „levegőváltás” jótékony hatásai miatt kerültek e vidéki kisvárosba. Intézményünk 70 km-re fekszik Budapesttől, ezért komoly erőfeszítéseket teszünk annak érdekében, hogy a távolság miatt hátrány ne érje növendékeinket. A gyámhivatali határozatok tartalmával összhangban többnyire kéthetente, valamint a hosszabb szünetekben – saját autóbuszunk által - biztosítjuk gyermekeink számára a családi közegben történő rendszeres időtöltést, megteremtve ezáltal a rendszeres személyes kapcsolattartás lehetőségét.

Gyermekeink, 74%-a utazik haza legalább egyszer egy évben, és 50%-uk rendszeres kapcsolattartó. Ebből az adatból kitűnik, hogy a gyermekotthon lakói közül sokan egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán találkoznak saját otthonukban hozzátartozóikkal. Ennek számtalan oka van; legjellemzőbb a lakáshiány, a családtagok (akár a gyermek) viselkedési zavarai, komoly életvezetési problémák, halmozott szociális nehézségek, a gyermek iránti közöny, a rokoni háttér hiánya. Különösen elszomorító, ha a hozzátartozó igyekszik mindent megtenni annak érdekében, hogy a kapcsolattartást előmozdítsa, azonban a körülményei nem teszik lehetővé, hogy

A szerző családgondozó Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

gyermekével, unokájával, akár testvérével több időt tölthessen együtt, és úgy, ahogyan azt a családi közeg biztosítja.

Hosszú ideje foglalkoztatott bennünket a kérdés: miképp lehetne azoknak a gyermekeknek a családi kapcsolatait szorosabbá, személyesebbé tenni, akiket a szülei, hozzátartozóik rendszeresen látogatnak, leveleznek velük, telefonon tartják a kapcsolatot – tehát a személyes kötődés erős –, azonban otthonukban nem tudják fogadni (vagy csak ritkán) őket. Végül arra jutottunk: ha a szülőnek (hozzátartozónak) nincs módja megteremteni a bensőséges családi miliőt, akkor nyújtson ebben segítséget a gyermekotthon. Keressünk egy olyan helyet, ahol a növendékeink „zavartalan” körülmények között tölthetnek el egy hétvégét, szüleikkel, nagyszüleikkel, esetleg testvérükkel. Ahol két teljes napig úgy viselkedhetnek, mintha saját otthonukban lennének. Ahol nem kell semmi egyébvel foglalkozniuk, csak egymással. Mindemellett a gyermekotthon szakembere lehetőséget kaphat arra, hogy a családokat, azok dinamikáját, működését jobban megismerje, megértse – ezáltal pontosabban lássa, azonosítsa a megoldandó problémákat, a feloldandó feszültségek okait, a fejlesztendő készségeket stb.

Így született meg a családi hétvége gondolata, amelyet első alkalommal 2007 őszén sikerült megvalósítanunk. A részt vevő gyermekektől és hozzátartozóiktól kapott visszajelzések alapján úgy gondoljuk, hogy a programot érdemes folytatni, illetve tapasztalatait megosztani másokkal.

A program résztvevői

A családok kiválasztása gondos körültekintést igényelt, hiszen tudtuk, hogy ez alapvetően meghatározza a szokatlan kapcsolattartás sikerességét vagy sikertelenségét. A hétvége tervezésénél a családok két csoportja jöhetett szóba: azok, amelyek a gyermekkel/gyermekekkel szoros kapcsolatot tartanak, azonban lakáshelyzetük vagy jelenlegi családi háttérük nem teszi lehetővé, hogy otthonukban is fogadják őket, és azok, amelyek esetében a gyerekek rendszeresen hazautaznak ugyan, ám ezek az együttlétek korántsem zavartalanok, családiasak, és ennek minőségén javítani nem tudtunk. Mind a két csoportnál elengedhetetlen, hogy a gyermek kötődése, ragaszkodása ugyanolyan erős legyen a családhoz.

A szerző családgyógyász Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

Nagy kérdést jelentett, hogy egyszerre hány család vegyen részt a családi hétvégén. Ha túl sok családot vonunk be, akkor kezdeményezésünk elveszti célját, a családi jelleg biztosítását. Előfordulhat, hogy a gyerekek vagy a felnőttek inkább egymás társaságát keresik, a programok keverednek, és a családi kapcsolatok erősítése sikertelen lesz. Ennek megfelelően úgy döntöttünk, első alkalommal három család számára biztosítunk lehetőséget.

Ügyelni kellett arra is, hogy a kiválasztott gyermekek és hozzátartozók olyan személyiségjegyekkel rendelkezzenek, amelyek minimálisra csökkentik az egymás közötti konfliktus kialakulásának esélyét.

A fentieket tekintetbe véve a résztvevők száma végül 10 fő lett. Egy testvérpár (10 éves fiú és 12 éves lány) utazott édesapjával (továbbiakban első család), egy másik testvérpár (két lány, 11 és 14 évesek) féltestvérükkel és nevelőanyjukkal (továbbiakban második család), egy kislány (10 éves) a nagymamájával (továbbiakban harmadik család), valamint a családgondozó.

Az első családról röviden annyit érdemes tudni, hogy a gyermekek hat éve nevelkednek otthonunkban, édesanyjuk és nagymamájuk két hónap különbséggel hunyt el három évvel ezelőtt. Az édesapa két éve új családot alapított, és jelenlegi felesége – kemény csatározások ellenére – sem engedi, hogy a gyerekeket otthonukba fogadja a szülő.

Ami második családot illeti, a lányok már másodsorra kerültek be otthonunkba, azóta szüleikkel nem tartanak kapcsolatot. Az apa második felesége az egyetlen, akik kapcsolatot ápol a testvérpárral, és ő neveli növendékeink féltestvérét. A hölgy lakáshelyzete sajnos nem teszi lehetővé, hogy otthonába fogadja a két lányt.

A harmadik család esetében a kislánynak erős és stabil kapcsolata van a nagymamával, sőt nagy rendszerességgel jár haza. Otthon a nagyszülő egy lakásban él a kislány édesanyjával, de kapcsolatuk kibékíthetetlen. Sajnos a szülői feladatokat a 70 éves beteg nagyszülő látja el.

A családi hétvége helyszíne

A szerző családgondozó Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

Gyermekotthonunk vidéken található, azonban gyermekeink hozzátartozói általában fővárosi lakosok. A családi hétvége helyszínének kiválasztásánál ezt figyelembe kellett venni, hiszen az utazási, megközelítési nehézségek a családok vállalkozó kedvét szeghetik. A szálláshely megválasztásánál ügyelni kellett arra, hogy különálló lakrészek álljanak a családok rendelkezésére, egymás napirendjét, programját ne zavarják. A szállás mellett az ellátás megszervezésével az volt a célunk, hogy a rövidke együtt töltött idő elsősorban ne konyhai munkálatokról szóljon, ugyanakkor ne zárjuk ki a közös, családias étkezések lehetőségét sem. Ezért a szálláshelynek rendelkeznie kellett konyhával és nagyobb étkezővel, ugyanakkor a közeli vendéglátóhely is elvárás volt.

Minden részletet figyelembe véve, egy Velencei-tó melletti kis településre esett a választásunk. Itt találtunk egy különálló kétszintes házat, melyben egymástól jól elkülönülő kis szobák voltak, több mellékhelyiséggel együtt. A ház alsó szintjén egy étkezővel közös nagy konyhát alakítottak ki, ami egyben társalgó, tévő helyiségként is szolgált. Néhány száz méterrel odébb található egy étterem, melyben menüs rendszerű ebédeltetést is biztosítottak.

A helyszín megközelítése egyszerű volt, hiszen busszal vagy vonattal is közvetlenül elérhető Budapestről. Az állomásról és a legközelebbi buszmegállóból negyed óra alatt elérhető volt gyalog a szálláshely.

Előkészületek

A gyermekotthon igazgatójával, a gyerekek gyámjával közösen számba vettük a szóba jöhető családokat, akiket aztán személyesen kerestem fel, és mondtam el a terveinket. A hozzátartozóknak tetszett a lehetőség, csupán egy szülő kért némi gondolkodási időt. Mivel az időpontot jó előre egyeztettem a családokkal, így az is készülni tudott rá, aki munkahellyel rendelkezett. A végleges „igen” válaszokat követően két héten belül mindenkivel személyesen ültem le megbeszélni a részleteket: a helyszínt, a megközelítést, az ellátást és a hozzávetőleges költségeket. Természetesen az izgatottabbak hetente többször kerestek meg telefonon. A kitűzött

A szerző családgyógyász Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

időpont előtt egy héttel tájékoztattam a családokat az utazás pontos körülményeiről: a menetdíjakról, a vonat indulásának pontos helyéről és idejéről, valamint a célállomásról. Ezt követően napi kapcsolatban álltam a gyerekek hozzátartozóival.

A családok tájékoztatásával egy időben a gyermekeket is bevontuk a közös hétvége terveibe. Ebben segítségemre voltak kollégáim, a gyerekek nevelői. Növendékeink mindegyike nagy örömmel fogadta a lehetőséget. A csoportnál dolgozó kollégákra egyéb teher is hárult, hiszen a gyermekek ruházatát, csomagjait ők készítették elő.

A családi hétvége résztvevőinek felkészítéséhez kapcsolódóan egyéb előkészületekre is szükség volt. A helyszínen pontosan elterveztem a családok elhelyezését, a szobabeosztásokat. Felmértük a ház és környék adta lehetőségeket. Megrendeltem a közeli étteremben a két napra esedékes ebédet is.

Az utolsó egy hét az élelmiszer beszerzésével, a konyhai kiegészítők összegyűjtésével telt. Gondoskodni kellett az egészségügyi háttérrel, például a legfontosabb gyógyszerekről, a TAJ-kártyákról, egyszerűbb elsősegély-csomagról stb. Önellátással működő szálláshelyről lévén szó, a tisztasági szereket is a gyermekotthon biztosította. Gondoltam a szabadidő tartalmas eltöltésére is, ezért társasjátékokkal, kártyákkal és más játékokkal is készültem.

Együtt a család

November második hétvégéjén, szombat reggel indultunk el az öt gyermekkel, gyermekotthonunk kisbuszával. Növendékeink már izgatottan várták a találkozót szüleikkel, a nagyszülővel és a kistesóval. Volt bennük egy kis félsz is, „mi lesz, ha nem lesz ott?”. Ezért útközben többször is felhívtam a hozzátartozókat, hogy a terveknek megfelelően haladnak-e az úti cél felé. Ez a gyerekeket is megnyugtatta.

A Velencei-tóhoz viszonylag hamar, kilenc órára leértünk. A gyermekek segítettek kirakodni a csomagokat, és birtokba vették a szállásukat. Kértem, hogy hozzátartozóikat majd ők kísérik a szobákba. Közben kollégám, a gépkocsivezető kiment a rokonokért az állomásra.

A szerző családgondozó Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

A családtagok ugyanazzal a vonattal indultak a fővárosból, és egy óra elteltével érkeztek meg az állomásra. Mindenki megtalálta otthonunk gépkocsiját (volt, aki már ismerte), és hamarosan megérkeztek a házikóhoz. Természetesen a megérkezés első tíz perce nem a csomagok kipakolásáról szólt, hanem a kölcsönös örömteli fogadtatásról. Két testvérpárunk akkor már közel két hónapja nem látta a családját, nagy megnyugvást jelentett számukra a találkozás.

Közel egy óra telt el, míg a családok elrendezkedtek, és túlestek az első „azonnal most” beszélgetésen. Ezt követően megkértem mindenkit, hogy pár szóra fáradjon a társalgóba, ahol néhány mondatban elmondtam a legfontosabbakat: azt, hogy ennek a hétvégének a célja a zavartalan együttlét, töltsenek tehát a családtagok minél több időt egymás társaságában. Igyekeztem minél kevesebb kötöttséget, szabályt megfogalmazni a két nappal kapcsolatosan: ezek inkább az étkezésre, illetve a ház használatára vonatkoztak.

Kértem a gyerekeket is, ha valamit szeretnének, azt próbálják meg elsősorban a hozzátartozójukkal megbeszélni – azaz igyekeztem a szülői szerepet teljes mértékben „visszaosztani” a családtagokra.

Már az első délelőtt igazolta, hogy jól sikerült a családok kiválasztása. Legkisebb növendékünk a nagymamájával közösen (harmadik család) visszavonult a szobába, ott beszélgettek, játszottak. Az egyik testvérpár tagjai édesapjukkal (első család) közösen elmentek feltérképezni a környéket, kirándultak, vásároltak. A harmadik, egyben legdinamikusabb családnak a testvérek találkozója jelentette a legfőbb élményt. Az otthon nevelkedő kislány annyira örült nővéreinek, hogy egy pillanatig sem volt hajlandó magukra hagyni őket.

A közös ebéd lehetőséget biztosított arra, hogy a felnőttek is összeismerkedjenek, és ez még inkább oldotta a hangulatot. Ennek köszönhetően még otthonosabban mozgott mindenki az épületben, már nem okozott nehézséget szoba elegyedni.

A délután megint „saját szervezésű” családi programokkal telt. Mindegyik család úgy döntött, megismerkedik a környékkel. Ebben a segítségükre voltam, elmondtam, mik a látnivalók, s

A szerző családgyógyász Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

hogyan jutnak oda. Természetesen a gyerekek számára az egyik legfontosabb program a vásárlás volt.

Amíg a családok oda voltak, a vacsora és a reggeli alapanyag-beszerzésével foglalatostkodtam. Előtte feltérképeztem, ki mit szeretne „összeütni” családjának, és a szükséges hozzávalókat megvásároltam. Az ebéd kivételével mindegyik étkezés kötetlen volt, a családok döntötték el, hogy mikor és mit készítenek. A nagyobb gyerekek besegítettek a szülőknek, kivették részüket a munkából.

Az étkezések jól tükrözték a család szerkezetét és tagjainak összetartozását. Az első családnál a nagylány segített édesapjának, és hárman közösen ültek le vacsorázni, reggelizni. A második család esetében a gyerekek és az anyuka külön ettek, mindenki akkor, amikor eszébe jutott. A szülő a két kisebb lánynak elkészítette az ételét. A harmadik családnál a nagymama teljes mértékben kiszolgálta unokáját, és együtt étkeztek.

A szombat este kellemesen meghittre sikeredett. A nagy étkező lehetőséget adott arra, hogy a három család félrevonuljon és játsszon. Láthatóan mindegyik gyermek igényelte ezt, és a hozzátartozók szó nélkül, maguktól vállalták fel ezt a számukra is élvezetes tevékenységet. (Nem tudom, hogy ez korábban a családjukban mennyire volt szokás, de most működött.) Azt éreztem, hogy élettél telik meg a helyiség, és addig ismeretlen viselkedési formákra lettem figyelmes a gyerekek és a felnőttek részéről is. Közben lehetőségem volt mindenkihez odamenni, beszélgetni úgy, ahogy a családlátogatások alkalmával nem tudtam. A két nap legkellemesebb és egyben legtanulságosabb néhány órája volt ez. Egy pillanatra úgy láttam belülről családokat (a lehető legkevesebb felvett viselkedéssel), ahogy azt az ember otthon a sajátjában tapasztalja. Egyszerűen természetes volt valami, ami addig mindig mesterkéltnak, színpadiasnak tűnt, és amiből mindig válogattam a valóságos elemeket.

A másnap reggel lassan indult. Az időjárás is tett róla, hiszen elkezdett szállingózni az első hó, az idő pedig erősen lehűlt. A délelőtt csendesesen telt, a családok inkább a szobáikba vonultak vissza. A harmadik családnál a nagymama mosogatott, serénykedett a konyhában, érezhetően nem tudott elszakadni a jól megszokott mindennapi teendőitől, közben unokája tévézett. Az apuka

A szerző családgyógyász Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

gyermekeivel reggeli után szintén tévézett, majd kártyacsatába kezdett, de mindvégig együtt voltak. A második családnál a nagyobbik lány a húgával foglalkozott, az anyuka visszafeküdt még kipihenni előző napi fáradalmait. Kihasznlta, hogy a nagyobb testvérek mentesítik őt a feladatoktól. Ebédre ismét felélénkült a társaság, és néhányan átsétáltak a közeli játszótérre. Érdekes volt hóban hintázni, ez nem minden nap adatik meg. A közös ebédet követően már a készülődés volt a főszerep. Mindenki összepakolta a csomagjait, rendbe tette szobáját, és megindult egy hosszabb búcsúzkodás

A gyermekotthon autója három óra környékén érkezett meg. A családtagokat csomagjaikkal együtt vitte ki kollégám az állomásra. A gyerekek a ház előtt köszöntek el aputól, anyutól, mamától és a kistestvértől. Nagyon jólesett, hogy búcsúzásként mindegyik felnőtt megköszönte a hétvégét, és ezt őszintének is éreztem. A felnőttek távozása után a gyerekek elcsendesedtek, és a hazafelé úton szótlanúság telepedett az autóra.

Észrevételek

A kellően alapos előkészületeket mi sem igazolhatta vissza jobban, mint a kellemesre sikeredett családi hétvége és a későbbi elégedett szülői, nagyszülői, gyermeki észrevételek. Mindegyik család úgy nyilatkozott, amennyiben a gyermekotthon a későbbiekben is szervez hasonlókat, úgy szívesen részt vennének

Számomra is rengeteg tanulsággal szolgált a program. Új oldaláról ismerhettem meg a három családot. Realisabb képet kaptam a hozzátartozók és a gyerekek kapcsolatrendszeréről, ami a további feladatok meghatározásában is segített. Az első család esetében sokkal erősebb érzelmi kötődést tapasztaltam, mint azt hittem korábban. Az apa könnyen megtalálta a közös hangot gyermekeivel, sokkal inkább, mint a gyermekotthoni látogatásai alkalmával. Programjaik tartalmasak voltak, végig együtt maradtak. A szülő teljes mértékben átvette apai szerepét, ha kellett, magyarázott, okította gyermekeit, akik ezt szemmel láthatóan élvezték. Ezt korábban egyszer sem tapasztaltam, inkább barátinak tűnt köztük a viszony. Az ő hármójuk hétvégeje annyira jól sikerült, hogy a nyár folyamán a családi táborozáson is részt vettek.

A szerző családgondozó Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

A második családot tekintve nem volt ennyire pozitív a tapasztalatom. A nevelőanya kapcsolata a két lánnyal láthatóan erős, ragaszkodó, de nem tisztán „nevelőanyai”. A nagyobb lány esetében inkább baráti szálakat fedeztem fel. Úgy éreztem, az anyuka olykor félreértelmezte a hétvége szerepét, és inkább az ő pihenési lehetőségét látta benne. Többször tapasztaltam nála teátrális megnyilvánulásokat. A lányok mindebből nem éreztek semmit, ők örültek annak, hogy a húgukkal találkozhattak. Egyéb hozadéka itt is volt a hétvégének, hiszen ezt követően hosszú idő után ismét tudta fogadni a nevelőanya a növendékeinket.

Végezetül, a harmadik családot illetően mondhatom el leginkább, hogy egy működő családot ismertem meg. Már korábban is sejtettem, hogy a nagyszülő és unokája kötődése nagyon erős, de most bizonyosságot is nyertem. A régi vágású nagy minden tekintetben kitett magáért, és az összes mozdulatukon érződött az összeszokottság. Ami számukra újdonságot jelentett, a nyugodt, anyukától mentes környezet, amit igyekeztek kihasználni.

A program finanszírozása, tárgyi és személyi feltételek

A program finanszírozását a gyermekotthon vállalta magára. A hozzátartozóknak egyedül az útiköltséget kellett fizetniük – amit minden résztvevő „szó nélkül” vállalt –, és persze a kétnapi költőpénzt is maguk fedezték

A szállásköltség egy éjszakára fejenként 2500 forint volt, ami összesen 25 000 forintot jelentett. Ehhez hozzávéve az étkezések és a gyermekek utaztatásának költségeit, a családi hétvége összesen 54 000 forint kiadást jelentett a gyermekotthonnak.

A családi hétvége szervezésében otthonunk több dolgozója is részt vett, többnyire közvetett módon. A gyermekek nevelői gondosan előkészítették, felkészítették növendékeinket a családtagokkal való találkozásra, sokat beszélgettek erről velük. Az otthon igazgatója előteremtette a hétvége megvalósításához szükséges összeget, és rendelkezésemre bocsátotta a szükséges eszközöket. A már említett tisztálkodási kellékeken túl a gyermekotthon a hétvége idejére játékkal is bőségesen ellátta a résztvevőket.

A szerző családgyógyász Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona és Általános Iskolájában, Oroszlányban.

A szervezés összefogásáért, a program lebonyolításáért a gyermekotthon családgondozójaként egy személyben feleltem.

Szakmailag sokat profitáltam a két nap alatt szerzett tapasztalatokból, amelyek arra ösztönöznek, hogy ezt a kapcsolattartási formát folytassam, sőt kiterjesszem. Azóta több családdal beszéltem a programról, és úgy tűnik, az igények több ilyen hétvége megszervezését tennék indokolttá.

Nagyon örülnék, ha ezt a gyakorlatot a későbbiekben más gyermekotthonok is követnék, és családgondozó kollégáim a valóságban győződnének meg az alkalmazhatóságáról.

Dr. Gere Ilona

Paradigmaváltás a megváltozott munkaképességű személyek ellátásában – a rehabilitációs járadék intézménye

„A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény”¹ értelmében a részes államoknak mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő személyek² számára az élet minden területén biztosított legyen a legteljesebb függetlenség; a fizikai, mentális, szociális és szakmai képességek, valamint a teljes befogadás és részvétel elérése és megtartása. E célból a részes államok átfogó habilitációs és rehabilitációs szolgáltatásokat és programokat hoznak létre, erősítik és kiterjesztik azokat, különösen az egészségügy, a foglalkoztatás, az oktatás és a szociális szolgáltatások terén.

Az Európai Közösségek Bizottsága – annak érdekében, hogy segítse a tagállamokat a munkaképes személyek mobilizálásában és megfelelő támogatás nyújtásában – az *aktív integrációnak* nevezett, holisztikus szemléletű stratégiák megvalósítását javasolja a tagállamoknak.

Az aktív integráció elvének sikeres alkalmazása a különféle elemek közötti együttműködésen múlik. A megfelelő jövedelemtámogatást munkaerő-piaci lehetőségekkel és jó minőségű szolgáltatásokhoz való könnyebb hozzáféréssel kell kombinálni. A társadalmi integráció és a munkaerő-piaci részvétel nem válik el egymástól. A fenntartható munkaerő-piaci integrációhoz a hátrányos helyzetűeknek először megfelelő forrásokat, személyre szóló foglalkoztatási és szociális szolgáltatásokat kell biztosítani. Ha sikerül elhelyezkedniük, elő kell segíteni a munkahely megőrzését annak érdekében, hogy a munkavállaló ne kényszerüljön állása feladására nem megfelelő munkavállalói készségei miatt vagy azért, mert nem tudja sikerrel venni a személyes és társadalmi akadályokat.

Annak érdekében, hogy a munkavégzés kifizetődő legyen a munkakeresők számára, szükséges az adórendszerekből és ellátási rendszerekből származó ösztönző és visszatartó tényezők folyamatos felülvizsgálata, beleértve az ellátások kezelését és feltételeit, a megfelelő szintű szociális védelem biztosítása mellett. A hátrányos helyzetűek integrációjának támogatását célzó, a munkaerőpiac keresleti oldalára vonatkozó releváns szakpolitikákhoz tartozik a szociális gazdaság kiterjesztése, a közös szükségletekre válaszul új munkalehetőségek kialakítása, a munkavállaló

felvételére irányuló pénzügyi ösztönzők létrehozása a munkaadók számára, a megkülönböztetés elleni törvények és munkajogi törvény.

A közös elvek a nyílt koordinációs módszer, valamint a civil társadalmi szervezetekkel zajló folyamatos párbeszéd szempontjából alapvetően fontosnak tartott két fogalomra koncentrálnak, azaz:

- a szolgáltatások *hozzáférhetőségére* (fizikai távolság, tényleges elérhetőség, megfizethetőség), és
- a szolgáltatások *minőségére*.

Az Európai foglalkoztatási stratégia aktivizálásra és megelőzésre vonatkozó célkitűzéseinek eléréséhez az Unió *minden tagállamának erőfeszítéseket kellett/kell tennie saját eszközrendszer javítása, hatékonyabbá tétele érdekében*. A tagállamok többségében jelenleg is folyamatban van az aktív munkaerő-piaci politikák és/vagy foglalkoztatási szolgálat valamiféle modernizációja. Bár a kiindulási helyzet, a munkaerő-piaci és intézményi feltételrendszer, továbbá a fejlesztési célok tekintetében is számottevő különbségek vannak a tagországok között, találhatunk olyan fejlesztési irányokat, amelyek mindenütt megjelennek valamilyen formában. Ezek közé tartozik:

- a differenciált és személyre szabott szolgáltatások kialakítása,
- a nem állami szolgáltatók szerepének erősödése,
- az állasközvetítés rendszerének fejlesztése,
- az egyéni álláskeresés ösztönzése és nyomon követése.

Magyarország – a fejlett országokhoz viszonyítva – még mindig jelentős lemaradásban van a hátrányos helyzetű – köztük a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását segítő programok, intézkedések területén. Elsősorban a komplex rehabilitáció kiépítettsége, eredményessége; a főáramú foglalkoztatáspolitikai eszközök hatékonysága és a személyközpontú szolgáltatások elérhetősége terén van szükség jelentős fejlesztésekre.

A kormány 2006-ban elkészítette a *Nemzeti Akcióprogram a Növekedésért és a Foglalkoztatásért* című dokumentumot, amely az EU által megfogalmazott iránymutatások hazai végrehajtását tartalmazza. A program kimondja, hogy a foglalkoztatás és aktivitás növelését a kormány az egyik legfontosabb céljának tekinti, és elkötelezi magát egy olyan foglalkoztatáspolitikára, amely a munkaerő-piac kínálati oldalát tekintve az aktivitás növelését helyezi a középpontba. A foglalkoztatás bővítése – a tartós növekedés mellett – a 2007-2013 közötti időszak stratégiáját

meghatározó Új Magyarország Fejlesztési Terv átfogó céljainak egyike. A foglalkoztatás és az aktivitás növelése érdekében az akcióprogram nagy hangsúlyt helyez az álláskeresés ösztönzésére, az álláskeresést segítő szolgáltatások fejlesztésére, a hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának javítására, a munkanélküli és a szociális ellátórendszeren belül a munkavállalásra való ösztönzés elvének érvényesítésére.

A Magyar Köztársaság Országgyűlése 2007. június 18-án fogadta el a rehabilitációs járadékról szóló törvényt, amely tartalmazza a rokkantsági nyugdíjrendszer átalakításának szabályait is. A 2007. évi LXXXIV. törvény szerint 2008. január 1-jétől a rehabilitációs rendszerben kétfajta ellátást lehet megállapítani. Azoknak az egészségkárosodott személyeknek, akik rehabilitálhatóak, és a feltételeknek megfelelnek, az új ellátást, a rehabilitációs járadékot állapítják meg. Azok az egészségkárosodott személyek, akik nem rehabilitálhatóak, és a szükséges feltételekkel rendelkeznek, rokkantsági nyugdíjra szerezhetnek jogosultságot.

A rokkantsági ellátás így már nemcsak passzív pénzellátásként, hanem a megváltozott munkaképességű személyek számára nyújtott rehabilitációs szolgáltatásokkal is mérhető, mivel ezen ellátás alapvető célja esélyt nyújtani azoknak, akik betegségük (fogyatékoságuk) mellett képessé tehetők a munkavégzésre.

Ennek eredményes teljesítése érdekében a törvény nem csupán egy új társadalombiztosítási ellátást tartalmaz, hanem a sikeres integráció érdekében elrendelte az *egészségkárosodás új minősítési rendszerének*, a *komplex rehabilitáció szolgáltatási rendszerének kialakítását*, valamint a személyközpontú segítséget erősítő *munkaerő-piaci mentor* intézményének létrehozását is.

A rehabilitációs járadék maximum 3 évre határozható meg. Annak érdekében, hogy a folyamat végén minél nagyobb számú megváltozott munkaképességű személy tudjon visszatérni a foglalkoztatásba, teljesülniük kell az alábbi alapfeltételeknek:

- a komplex minősítés során pontosan meg kell határozni az érintett személy munkaerő-piaci integrációjához szükséges orvosi, szociális és munkaerő-piaci szükségleteket;
- minden eszközt és módszert fel kell használni annak érdekében, hogy a komplex rehabilitáció eredményes és hatékony legyen; megszűnjenek a munkavállalást akadályozó tényezők;
- a munkavállalásra felkészítő szolgáltatások személyre szabottak és hozzáférhetőek legyenek; továbbá

- a munkavállalásra alkalmassá vált személyek foglalkoztatására rendelkezésre álljanak a befogadó munkahelyek a nyílt munkaerőpiacon.

Az egészségkárosodás új minősítési rendszere

Az új, komplex minősítési rendszer célja, hogy a betegségek, sérülések, rendellenességek következtében kialakuló egészségkárosodások, fogyatékoságok, megváltozott munkaképesség és egyéb képességek szakértői véleményezése egységes szakmai elvek és módszertan alapján történjen, emellett ne az elveszett, hanem *a megmaradt, fejleszthető képességekre*, a szakmai munkaképesség változására, *a rehabilitációs esélyekre koncentráljon*.

A komplex minősítés központi, egymással kölcsönös összefüggésben álló elemei *a funkcióképesség, a szakmai munkaképesség³, és a rehabilitálhatóság* (ide értve a rehabilitációs szükségletek megállapítását is) *megítélése⁴*.

Az egészségügy területén az egészségkárosodás, fogyatékoság, megváltozott munkaképesség minősítési szabályainak egységesítésére az Egészségügyi Világszervezet, a WHO dolgozott ki rendszert, melyet a „*Funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása*” (FNO) című dokumentumban, 2001-ben tett közzé. Az FNO⁵ napjaink legkorszerűbb, interdiszciplináris, komplex minősítési rendszere, melynek legfontosabb üzenete, hogy az emberi tevékenységek korlátozottságának, a társadalmi életben való részvétel akadályozottságának az egészségi állapot mellett – azzal azonos hangsúllyal – környezeti és személyes tényezők is okai lehetnek.

Az új osztályozás a folyamat egyirányú leírása helyett a különböző tényezők közötti kölcsönhatásokat vizsgálja, azokat a helyzeteket elemzi, amelyekben megnyilvánul az adott személy. Az FNO dimenziói egymásra épülő rendszert alkotnak, meghatározásai, jelölései egységesek, kódolása egyértelmű. Az FNO alkalmazásához több részterület szakembereinek együttműködésére, interdiszciplináris megközelítésre van szükség annak érdekében, hogy a vizsgált személyről minden területen hiteles képet kapjunk.

A jogszabályi háttér az új minősítési eljárás minden részletére kiterjed, és egy – a szabályozásnak megfelelő – módszertani segédlettel kiegészítve, a minősítésben résztvevők célzott felkészítésével, a minősítés olyan újszerű

gyakorlatát eredményezheti, ami megfelel az egészségkárosodás/fogyatékoság fogalmával kapcsolatos paradigmaváltásának. A megmaradt képességekre koncentrálna olyan szakvéleményt eredményezhet, ami konkrét adatokkal szolgál a rehabilitáció egyes részterületeinek tervszerű kidolgozásához, végső soron a rehabilitációs járadékban részesülő személy megmaradt munkaképességeinek megfelelő nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatásához.⁶

A szakmai munkaképesség megítélése során össze kell vetni az egészségkárosodott személy – testi struktúráiban, illetve funkcióiban bekövetkezett változások (károsodás), valamint a tevékenységében és társadalmi részvételében jelentkező korlátozottság mellett – megmaradt képességeit, készségeit a konkrét munkaköri követelményekkel, a feladatellátáshoz szükséges kompetenciákkal.

Mivel az egyes munkakörök munkáltatókként is különbözhetnek egymástól, a szakmai munkaképesség valós megítélése foglalkozás-egészségügyi ismeretek mellett a munkavégzés jelenlegi és/vagy lehetséges körülményeinek, kockázati tényezőinek, technológiai jellemzőinek ismeretét is feltételezi, így a foglalkozás-egészségügyi alapellátás bevonásán túl rendelkezésre kell állnia olyan munkakörelemzésekre épülő adatbázisnak, amely a munkaerőpiac változásait nyomon követve valós adatokat tartalmaz az egyes munkakörök betöltéséhez szükséges szakmai és személyes kompetenciákról.

A rehabilitálhatóság megállapítása – bár szűkebb értelemben, a rokkantsági nyugdíjrendszer átalakításához kapcsolódó jelenlegi komplex minősítési gyakorlatban a nyílt munkaerő-piaci foglalkoztathatóság, a folyamatos, támogatás nélküli foglalkoztatás esélyét jelenti – nem korlátozódhat kizárólag a szakmai munkaképesség megítélésére, a rehabilitáció irányaként megjelölhető foglalkozások munkaerő-piaci esélyeinek, a vizsgált személy lakókörnyezete munkaerő-piaci keresletének mérlegelésére.

A sikeres rehabilitáció esélyét befolyásolják a vizsgált személy, és szűkebb-tágabb környezetének jellemzői, szociális helyzete, és a személyes rehabilitációs szükségleteket kielégítő rehabilitációs szolgáltatások elérhetősége is.

A rehabilitálhatóság megítélése egyben magában foglalja a sikeres rehabilitáció megvalósításához szükséges feltételek, vagyis a *rehabilitációs szükségletek* meghatározását.

A rehabilitálhatóság akkor állapítható meg az érintett személy részére, ha

- a rehabilitációs szolgáltatások igénybevétele, illetve a rehabilitáció lehetséges irányaként meghatározott munkakörben (munkakörökben), foglalkozás(ok)ban való munkavégzés az egészségi állapotához képest az elvárhatónál több erőfeszítést nem jelent, és
- az alapvető foglalkoztatási, orvosi és szociális rehabilitációs szükségletekhez kapcsolódó rehabilitációs szolgáltatások hozzáférhetőek számára, valamint
- a rehabilitáció lehetséges irányaként meghatározott munkakörben várhatóan olyan megfelelő munkahely ajánlható fel, amely lehetővé teszi a folyamatos támogatás nélküli foglalkoztatását.

A minősítést végző szakértői bizottságnak tehát komoly felelőssége van abban, hogy az általa meghatározott szükségletek az egyén munkavállalását leginkább akadályozó hiányokat tükrözzék, melyek kielégítése érdemi változást kell, hogy hozzon az érintett személy munkavállalási kilátásaiban.

A rehabilitálhatóság megítélésénél jelentős segítséget adhat az orvosszakértők munkáját kiegészítő foglalkoztatási- és szociális szakértők szakmai munkája.

A *foglalkoztatási szakértő* feladata a bizottsági munkában, hogy a munkaerő-piaci szempontok, valamint a kérelmező személyes jellemzőinek (végzettségének, szakképzettségének, munkatapasztalatának, saját és környezete erőforrásainak, motivációjának, attitűdjének, stb.) figyelembe vételével javaslatot tegyen a rehabilitálhatóságra; a rehabilitáció lehetséges irányaira; a foglalkozási rehabilitációs szükségletekre, valamint a rehabilitációhoz szükséges időtartamra. Ezt a szakmai véleményét képviseli a komplex bizottsági üléseken, *érvényre juttatva így a minősítés új rendszerében a foglalkoztatáspolitikai szempontokat is.*

A rehabilitálhatóságot jelentősen befolyásolja a vizsgált személy szociális helyzete, melynek felmérése a *szociális szakértő* feladata. Amennyiben a vizsgált személy szociális státusában problémák azonosíthatók, a szociális szakértő, ismerve a szociális és gyermekvédelmi törvényben, a társadalombiztosítási és egyéb törvényekben, rendeletekben meghatározott szolgáltatásokat, ellátásokat, érdemi segítséget nyújthat a probléma meghatározásában, mely a rehabilitáció eredményességét is nagyban elősegítheti.

A rehabilitáció megkezdésének feltétele, hogy az ügyfél egészségi státusa kialakult, vezető egészségkárosodásának kezelése (szükséges orvosi rehabilitációja) befejezett legyen, vagy ha egészségi állapotának helyreállítása még nem fejeződött be, azonban foglalkozási rehabilitációja

ügyében együttműködésre képes és hajlandó, a hátralévő beavatkozások a foglalkozási rehabilitáció megkezdését lehetővé tegyék.

A komplex rehabilitáció megvalósítása⁷

A rehabilitáció olyan folyamat, amely tervszerű, összehangolt, komplex, egyénre szabott, vagyis az egyén szükségleteihez, igényeihez alkalmazkodó tevékenységekre és a rehabilitálandó személy aktív részvételére, együttműködésére épül. Elsőrendű célja a teljes értékű állampolgáriság, a társadalmi részvétel lehetőségének megteremtése. Ez a modern európai szociális, egészségügyi vagy területfejlesztési stratégiai tervezésben az egyik legmarkánsabban jelen lévő alapelv, amely szerint a szolgáltatások során nem a hátrányos helyzetű ember képességeit és adottságait kell figyelembe venni, hanem egyéni szükségleteit, céljait és törekvéseit is.

A komplex rehabilitációról szóló 321/2007. (XII. 5.) kormányrendelet a rehabilitálhatóság feltételeként határozza meg, hogy az érintett személyek esetében megállapított alapvető orvosi, szociális és foglalkoztatási rehabilitációs szükségletekhez kapcsolódó szolgáltatások egyenlő eséllyel hozzáférhetőek legyenek.

Arra kell törekedni, hogy a rehabilitációs járadékban részesülő emberek:

- amennyiben munkahelyük van, őrizték meg azt (ha szükséges, ehhez kell támogatást nyújtani); vagy
- a lehető legrövidebb idő alatt ismét álljanak munkába; illetve
- egy átmeneti, felkészítő időszakot követően képesek és képesek legyenek önállóan munkát keresni, és (tartósan) munkát végezni – lehetőség szerint a nyílt munkaerőpiacon,
- képességeiknek, adottságaiknak megfelelő munkakörben, megfelelő képzettséggel, állapotukhoz adaptált eszközökkel és a befogadó munkakörnyezetbe illeszkedve dolgozhassanak.

A sikeres integráció érdekében az Állami Foglalkoztatási Szolgálattal – mint a rehabilitáció végrehajtásáért felelős szervezettel – szembeni elvárás, hogy:

- komplex munkaerő-piaci programokkal és szolgáltatásokkal eredményesen segítse elő a rehabilitációs járadékban részesülők foglalkozási rehabilitációját, nyílt munkaerőpiacon történő foglalkoztatását, a korábbi munkahelyre való visszatérést, vagy az újbóli elhelyezkedést;

- ösztönözze a munkáltatókat a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatására, és nyújtson támogatást az ehhez szükséges feltételek megteremtéséhez;
- kerüljön sor új támogatások és módszerek kifejlesztésére, amely megalapozza a program későbbi kiterjesztését egyrészt a megváltozott munkaképességűek újabb csoportjaira, másrészt egyéb hátrányos helyzetű, munkaerő-piaci rehabilitációra szoruló rétegekre.

Ezek az elvárások sok területen a korábbi működéstől jelentősen eltérő megvalósítási módszereket, hatékonyabb munkaszervezést, sokirányú szakmai felkészültséget, a partnerek konstruktív együttműködését feltételezik. Ezt követve, a megvalósításban részt vevő szervezetek egy részénél a program sikerének feltétele a korábbi rutinok, rögzült sztereotípiák, kézenfekvő gyakorlatok felülvizsgálata és az új célokhoz való igazítása.

A rehabilitációs járadékban részesülő emberek esetében a komplex rehabilitáció megvalósításának felelőssége meghatározóan a munkaügyi kirendeltségekhez van delegálva. Az illetékes kirendeltségek a rehabilitációs járadékban részesülő személlyel meghatározott időtartamra szólóan együttműködnek, melynek célja, hogy az állami foglalkoztatási szervek a szükséges támogatási formákkal, szolgáltatásokkal, valamint külső szolgáltatásokhoz (egészségügyi, szociális stb.) való hozzájutás elősegítésével, eredményesen járuljanak hozzá a járadék ellátásban részesülő személyek rehabilitációjához, nyílt munkaerőpiacon történő foglalkoztatásához.

A személyközpontú szolgáltatások jelentősége és hozzáférhetősége

A komplex rehabilitációban, illetve a sikeres integrációban kitüntetett szerepet kapnak a személyközpontú, szükségletorientált szolgáltatások. A rehabilitációs járadékban részesülő emberek számára nyújtott szolgáltatások fő célja a programba történő bevonásuk, programban tartásuk és munkába helyezésük elősegítése. Az eredményes rehabilitáció pillérjének számító személyközpontú kezelés azonban másfajta igényeket támaszt mind a rehabilitáció szereplői, mind a szabályozás és finanszírozás területén. Nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szokványos eszközök a munkaerőpiacon tartós vagy összetett hátránnyal bíró emberek számára nem hatékonyak. Sokszor az eredmények eléréséhez igen magas szükségletek merülnek fel, nagy ráfordítás-igénnyel. Összességében azonban – különösen, ha az inputokat az outputok fényében értékeljük –

többször sokkal gazdaságosabb befektetésnek bizonyulnak, mint a mindenki számára nyitott (és generálisan nyújtott) szolgáltatások.

A társadalmi-szociális környezet, a megfogalmazott igények, követelmények és tapasztalatok azt mutatják, hogy sem az állami, sem a piaci szektor nem alkalmas minden társadalmi szükséglet, minden közszolgálat kielégítésére. Az új foglalkoztatási stratégiák (esélyegyenlőség javítása, foglalkoztathatóság növelése) pedig megkövetelik a munkaügyi, szociális igazgatási, és szolgáltatási szervezetek, valamint a civil szervezetek közötti kapcsolatrendszer és partnerség erősítését, *az egységes gondolkodás kialakítását*, tevékenységük módszertani segítségét.

A munkaerő-piaci integráció sikeressége, a foglalkoztatást közvetve vagy közvetlenül akadályozó tényezők megszüntetése szempontjából három alapvető terület magas szintű, eredményes szolgáltatásaira van szükség:

- egészségügyi rehabilitáció,
- szociális rehabilitáció,
- foglalkozási rehabilitáció.

Ha közülük bármelyikhez való hozzáférés nehézkes vagy egyenetlen, az veszélyezteti a komplex rehabilitáció céljával meghatározott nyílt foglalkoztatás megvalósulását.

Az egészségügyi (orvosi) rehabilitáció alapvető jelentőségű, mely a funkcióképesség helyreállításával megalapozza a lehető legjobb életminőség elérését.

„Ha az orvosi rehabilitációs szolgáltatások nélkülözhetetlenek az egyéb rehabilitációs tervelemek megvalósulásához, akkor az orvosi rehabilitációs szolgáltatások igénybe vételét szükséges elsőként elősegíteni.” Ez az ÁFSZ eljárásrendjében szereplő feladat ma még több megoldhatatlan elemet tartalmaz. Az egyik, hogy az orvosi rehabilitáció rendszerszerű működése súlyos hiányokat mutat. Az egészségügyről szóló törvény az orvosi rehabilitációt néhány betegcsoportra szűkítve tárgyalja, elsősorban az aktív, korai rehabilitációra vonatkozik, és kevésbé a komplex rehabilitáció potenciális alanyait érintő fenntartó, karbantartó kezelésekre.

A kistérségek szintjén működő alapellátás rendszere – mely leginkább alkalmas a komplex rehabilitáció egészségügyi szükségleteinek kielégítésére – súlyos hiányokat mutat, ezáltal a szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenetlen, mely sérti az esélyegyenlőség alapelveit. A szakemberek szerint mintegy 15-20 év alatt épülhet ki és válhat a nemzetközileg Community-Based Services (CBS) fogalmával azonos lakóhelyközeli ellátó rendszerré.⁸

Sürgős feladat tehát a rehabilitációs járadékról szóló törvényben fedezetlenül előírt egészségügyi rehabilitáció fejlesztésének haladéktalan megkezdése, valamint az orvosi rehabilitáció összehangolása a foglalkoztatási és a szociális rehabilitáció céljaival és eszközrendszerével. Az intézkedéseket egységes szemlélettel, lehetőleg közös nyelvezettel – ami ideálisan az FNO-n alapul – szükséges fejleszteni. Elengedhetetlen továbbá az ellátó helyek minőségi rendszerének szakma-specifikus tanúsítása és akkreditációja, valamint az akkreditációs feltételek folyamatos teljesítésének monitorozása.

A *szociális rehabilitáció* a társadalomba, a közösségbe való visszatérést célozza a szociális szolgáltatások biztosítása, rendelkezésre állásának ellenőrzése, szükség esetén pótlása útján. Eszköztára a mindennapi életvitelhez szükséges készségek, valamint a szociális együttélési stratégiák fejlesztése, a visszaesés megelőzése. A szociális rehabilitáció intézkedései közé tartozik az anyagi támogatás és a szociális gondozás; a személyes segítség mellett a rehabilitációs segédeszközökkel való ellátás; a megfelelő lakhatás és közlekedési lehetőségek biztosítása; a szabadidő kulturált és egyenrangú eltöltésének elősegítése; az érdekképviselői szervek egyes szolgáltatásai és a társadalom szemléletének formálása is.⁹

A járadékban részesülő ügyfelek rehabilitációja szempontjából a szociális szolgáltatásoknak azon szükségleteket kell kezelniük, amelyek az ügyfél rehabilitációban való részvételét, munkavállalását akadályozzák.

A napi gyakorlatban jelen van a súlyos szolgáltatási hiány, ugyanis a szociális törvényben meghatározott szociális szolgáltatások céljait tekintve nem elsősorban a foglalkozási rehabilitációt szolgálják¹⁰. A törvény máig deklarált célja elsősorban a legkritikusabb élethelyzetek könnyítése. Hiányoznak azok a szolgáltatások, tevékenységek, amelyek a társadalmi integrációt, a munkaerő-piaci kimeneteket támogatnák¹¹, a társadalmi tudatformálást, a befogadó munkahelyek kialakítását is szolgálnák.

A komplex rehabilitációról szóló rendeletben nevesített szociális szolgáltatások egyenlő esélyű teljesítése sem egyszerű feladat, hiszen a *szolgáltatásokhoz való hozzáférés*, továbbá a *nyújtott szolgáltatások minősége* régióként, megyéenként és településenként is igen *eltérő*. Egyrészt azért, mert az ellátási kötelezettséget a települési önkormányzatok nem minden esetben teljesítik, folyamatos, s mára már állandósult a mulasztásos törvénysértés, másrészt azért, mert nincsenek szolgáltatási protokollok, amelyek garantálnák az elvárt szolgáltatások tartalmát és

minőségét. Ma az ellátások, szolgáltatások színvonala, sőt tartalma is személyfüggő.

A szolgáltatási hiányt a komplex rehabilitációt szabályozó kormányrendelet is legitimálja. Bár rögzíti a jogszabály, hogy a szakértői bizottság feladata, hogy feltárja a szolgáltatási hiányt, de a rehabilitációs tervben „az alapvető szükségletet kielégítő rehabilitációs szolgáltatásnak nem minősülő szolgáltatások közül nem kell felsorolni azokat, amelyek a rehabilitációs járadékban részesülő számára nem hozzáférhetőek.”¹² Ezzel a jogalkotó egyrészt felhatalmazást ad a „hozzá nem férhető” szolgáltatások mellőzésére, másrészt az „alapvető szükségletet kielégítő szolgáltatás” fogalommal, amely sehol sem került definiálásra, szubjektív megítélés tárgyává teszi a rehabilitációs szükségleteket.

Munkaerő-piaci szolgáltatások

A hátrányos helyzetű – köztük a megváltozott munkaképességű – ügyfelek sikeres aktivizálása (fejlesztésbe, képzésbe való bevonása és munkába helyezése) az esetek jelentős részében csak személyre szabott szolgáltatások biztosításával érhető el. Fontos, hogy ezek a szolgáltatások az egyén valós – a munkaerő-piaci integrációját elősegítő – szükségleteire épüljenek, és a tényleges igényeket ne korlátozza szakmai, pénzügyi, szabályozási hiányosság. Reálisan számolni kell azzal, hogy amennyiben ezen korlátok miatt a rehabilitációs járadékban részesülő személy a megállapítottnál (illetve elvártnál) szűkebb spektrumú vagy gyengébb minőségű szolgáltatásokhoz fér hozzá, akkor a kitűzött rehabilitációs céloknak csak részleges elérése várható.

A 321/2007. (XII.5.) kormányrendelet meghatározta a komplex rehabilitációval összefüggésben felmerülő foglalkoztatási szükségletek és a hozzájuk kapcsolódó rehabilitációs szolgáltatások körét. Ennek alapján a rehabilitációs járadékban részesülő ügyfelek az alábbi munkaerő-piaci szolgáltatásokban részesülhetnek:

- munkatanácsadás,
- pályamódosítási-, álláskeresési-, pszichológiai tanácsadás,
- előzetes szakmai alkalmassági vizsgálat és
- munkaközvetítés.

Várhatóan azonban a megváltozott munkaképességű emberek tényleges rehabilitációs szükségletei sok esetben feszíteni fogják ezeket a kereteket, és egyre inkább szükség lesz szolgáltatások vásárlására is. Igaz, hogy az érvényes szabályozás lehetőséget adott azon személyek kizárására (be nem engedésére) a komplex rehabilitáció folyamatából, akik szükségleteit a

jelenleg rendelkezésre álló rendszerek nem tudják kielégíteni, az „egyenlő esélyű hozzáférés” kötelezettsége a munkaügyi szervezetet arra kell, hogy készítse, hogy bővítse a szélesebb kínálattal rendelkező alternatív szolgáltatók igénybevételét. Annak ellenére fontosnak tartjuk ezt, hogy az alternatív szolgáltatók működése, illetve az általuk nyújtott szolgáltatások is tele vannak szakmai kérdőjelekkel, mint például:

- a szolgáltatások sztenderdizálásának hiánya,
- a szolgáltatók pénzügyi és szakmai instabilitása,
- az együttműködést szabályozó joganyagok hiányosságai,
- a hálózati lefedettség egyenetlensége, stb.

Szélesebb spektrumú szolgáltatási kínálataik, a munkáltatókkal kiépített kapcsolati módszereik, a munkába segítség direkt formái, de mindenekelőtt a munkaügyi szervezet irreális leterheltsége elengedhetetlenné teszi az alternatív szolgáltatókkal való együttműködést a sikeres rehabilitáció érdekében.

A rehabilitációs mentor szerepe

A rehabilitációs járadékról szóló *2007. évi LXXXIV. törvény 12. §-a* alapján a kirendeltség a rehabilitációs megállapodásban és az annak mellékletét képező rehabilitációs tervben foglaltak végrehajtásának érdekében a rehabilitációs megállapodás megkötésével egyidejűleg a járadékban részesülőnek rehabilitációs mentort jelölhet ki.

A rehabilitációs mentori tevékenység olyan szolgáltatás, amely a hátrányos helyzetű, illetve megváltozott munkaképességű személy munkaerő-piaci esélyeinek növelése, munkába helyezése, illetőleg munkahelyének megtartása érdekében személyre szabott segítséget nyújt az álláskeresési megállapodásban foglaltak teljesítéséhez szükséges időtartam alatt. A rehabilitációs járadékban részesülők esetében e szolgáltatásnak – ilyen igény esetén – magában kell foglalnia az orvosi és szociális rehabilitációs szolgáltatásokhoz való hozzáférés elősegítését is.

A rehabilitációs mentor fő feladata tehát a rehabilitációs járadékban részesülő ügyfél számára a szolgáltatások hozzáférhetővé tétele. E *szolgáltatásszervező* rehabilitációs mentor a hagyományosan értelmezett szolgáltatásnyújtó mentornál (utóbbi szinonimái: segítő szakember, esetmenedzser, foglalkozási tanácsadó, munkatanácsadó, munkaasszisztens, a betanulást, beilleszkedést segítő vállalati mentor) korlátozottabb tevékenység-repertoárral, a segítő kapcsolat kialakítására, folytatására vonatkozó kevesebb szaktudással, kompetenciával, tapasztalattal rendelkezik.

Mentori szolgáltatást a regionális munkaügyi központ, illetve az általa támogatott szolgáltató nyújthat.

A mentor munkáját csak akkor tudja megfelelő színvonalon ellátni, ha ismeri a rehabilitációs járadékban részesülő személyek speciális szükségleteit, a rehabilitációs folyamat minden szolgáltatási elemét, a szükségletekhez kapcsolódó speciális szolgáltatásokat, az egyes szolgáltatásokhoz kapcsolódó előírásokat, a lehetséges szakemberek körét, eszköz- és intézményrendszerét. A hátrányos helyzetű – köztük a megváltozott munkaképességű – személyek eredményes rehabilitációjának megkerülhetetlen feltétele a folyamatos mentorálás. Ennek azonban csak akkor lehet meg az integrációt ténylegesen segítő hozadéka, ha a rehabilitációs mentor szakmailag korrektül felkészített, ha készségeiben és tulajdonságaiban megkérdőjelezhetetlenül alkalmas személyi segítőnek, illetve, ha idő- és kapacitáskorlátok nem gátolják a feladat korrekt végrehajtásában.

A munkaadók foglalkoztatási készségének erősítése

A komplex rehabilitáció célja a munkavállalás, amely igen gyakran a munkáltatók fogadókészségén múlik. Ezt a fogadókészséget is növelni kell a rehabilitáció folyamatában, azaz el kell érni, hogy a munkáltatók bizalommal fogadjanak be megváltozott munkaképességű munkavállalót. Ezt segítik elő egyfelől a foglalkoztatáshoz kapcsolódó támogatások, illetve azok az erőfeszítések, amelyek a munkáltatók informálására, meggyőzésére, a befogadó munkahely létrehozására irányulnak.

A munkáltatókat a megváltozott munkaképességű személyek alkalmazása során elsősorban *érdekeik befolyásolják*, s nem emberiességi szempontok. Döntéseikben szerepet játszanak *előítéleteik*, melyek sokszor vezetnek *diszkriminatív intézkedésekhez* is. Ezekkel szemben általánosságban nem lehet felvenni a harcot, ezért eredményesebb, ha egy-egy, számukra megfelelő személy alkalmasságát bizonyítjuk.

Az alkalmasság témakörében jellemző elutasító indok a megváltozott munkaképességű emberek *alacsony foglalkoztathatósága*. Ez vitathatatlan probléma, és az alacsony iskolai végzettség, szakképzettség hiánya általában nehezíti a célcsoport közvetítését. Ezért a komplex rehabilitáció fontos célkitűzése kell, hogy legyen a rehabilitációs járadékban részesülő személyek foglalkoztathatósági szintjének javítása.

Ugyanakkor a felkészült rehabilitációs szakember kommunikációs eszköztárában sok olyan megalapozott érvnek is szerepelnie kell, amely javíthatja a munkáltató negatív attitűdjét. Vizsgálatok bizonyítják ugyanis, hogy a megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatása számos előnyt jelenthet a munkaadó számára.¹³

Az egészségkárosodott emberek ugyanis:

- a munkát kihívásnak és nagy lehetőségnek érzik, ezért sokkal figyelmesebben, gondosabban végzik azt;
- kevesebbszer váltanak munkahelyet, emiatt csökken a fluktuáció;
- a cég iránt elkötelezettek és lojálisak;
- szabálykövetők: szigorúan betartják a munkahelyi, munkavédelmi előírásokat;
- befogadásuk közösségépítő erőként javítja a munkamorált, erősíti a többi dolgozó cég iránti elkötelezettségét is;
- integrálásuk szemléletbeli változást is hozhat, megjelenik a közösség életében az egymás iránti figyelem, tolerancia;
- foglalkoztatásuknak PR-értéke is van a szervezetre vonatkozóan;
- foglalkoztatásukhoz gazdasági érdekek is fűződhetnek, hiszen a munkáltató igénybe vehet olyan támogatásokat, pályázati lehetőségeket, amelyek e célcsoport munkaerő-piaci integrációját célozzák.

Természetesen vannak nehézségek is a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása során. A korábban idézett LSI vizsgálatban ezek közül az alábbiak kerültek hangsúlyosan megfogalmazásra:

E célcsoport esetében

- anyagi befektetést igényelhet egy-egy munkahely kialakítása (fizikai, kommunikációs akadálymentesítése),
- hosszabb időt igényelhet egy-egy munkafolyamat betanítása,
- a munkatársakat fel kell készíteni a sérült ember fogadására,
- konfliktushelyzeteket teremthet az együttműködés, az esetleges hibás teljesítésre való figyelmeztetés,
- esetenként segítő kollégát kell kijelölni.

A munkaerőpiacon is érvényesül az *aktuális kereslet-kínálat hatása*, mely jelentősen befolyásolja a hátrányos helyzetű – köztük a megváltozott munkaképességű – személyek foglalkoztatását is. A munkáltatók másként viszonyulnak e célcsoporthoz, ha nagy a munkanélküliség, és a betöltendő munkakörre nagy a kínálat, és másként, ha adott térségben, szakmában, munkakörben hiány mutatkozik.

Fontos, hogy a közvetítés során reális képet adjunk az elhelyezni kívánt személy munkavállalói értékeiről, és mindenképpen kerülni kell az esetleges foglalkoztatási nehézségeik hangsúlyozását. Nem segíti az elhelyezést, ha az adott csoport általános jellemzőiről beszélünk, és nem koncentrálnak az egyén adottságaira.

Az Európai Unió hátránykezelési stratégiájában a társadalmi élet minden területén, így a foglalkoztatásban is nagy hangsúlyt kaptak és mára többé-kevésbé a gyakorlat részévé váltak az olyan fogalmak, mint az „esélyegyenlőség”, „egyenlő hozzáférés”, „egyenlő bánásmód” „diszkriminációmentesség”. Viszonylag új, és a hazai terminológiában alig ismert fogalom a „sokszínűség”. Ez az egyénre összpontosító szemlélet az egyes személyek egyedi képességeinek megértését, elfogadását hangsúlyozza. A munkahelyeken ez az egyedi képességek kiteljesítésében, a különbözőségek elfogadásában jelenik meg.

Az a direktíva, amely azonos bánásmódot ír elő a foglalkoztatásban és a képzésben, arra kötelezi a munkaadókat, hogy méltányos (az igényeknek és adottságoknak megfelelő) elhelyezést biztosítsanak. A megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatása érdekében munkahelyi szinten kell kidolgozni az iniciatívákat, a flexibilis – az egyes személyekre szabott – megoldásokat az olyan kérdésekben, mint a munkaidő hossza, a munkahelyi adaptáció, a technológiai segédeszközökhez való hozzájutás stb. Számos esetben ezek az adaptációk nem vezetnek – vagy csak kis mértékben vezetnek – többletköltségekhez.

Az Európai Unió 2001-ben megjelent Zöld Könyvében nagy hangsúlyt kapott a Vállalati Szociális Felelősség (Corporate Social Responsibility) politikája. Nem kétséges ugyanakkor, hogy mivel a munkavállaló a munkaadó fontos erőforrása, a szociális felelősségen túl nagy szerepe van az intézkedések, kötelezettségek vállalatokat érintő hatásainak is. Az Európai Bizottság több mint 200 vállalatot vizsgált arra vonatkozóan, hogy milyen hatásokkal voltak rájuk a munkahelyi esélyegyenlőséget elősegítő intézkedések.¹⁴ Néhány magas értékű vélemény:

- növelték a cég megbecsülését
- növelték a dolgozók motiváltságát és hatékonyságát,
- növelték a fogyasztók elégedettségét,
- elősegítették az innovációt.

Általános tapasztalat az is, hogy a befogadó munkahelyek nagyobb sikerrel tartják meg jó munkatársaikat, és a fluktuáció csökkenésével a toborzás és betanítás extra költségei csökkenthetőek. Az alkalmazottak motiválásában jelentős szerepet játszik a nagyobb figyelmet igénylő munkatársak iránti felelősség vállalása is.

A fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatásának bővítése érdekében sokféle programot működtetnek az unióban, melyek célja a munkaerő minőségének, foglalkoztathatóságának javítása, valamint a befogadó munkahelyek számának növelése. Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) képzéseket, tréningeket szervez annak érdekében, hogy szakmai segítséget nyújtson a munkaadók befogadó magatartásának erősítésére, esélyegyenlőségi stratégiájuk kialakításához.

A komplex rehabilitáció sikere a fenti nagyon fontos tényezőkön túl mindenekelőtt az érintett megváltozott munkaképességű embereken múlik. A rehabilitációs járadékban részesülő *célcsoport* sok esetben a tartós munkanélküliséget követően kerül kapcsolatba a szolgáltatásokkal. A kialakult, segélyekhez kötődő életvezetési stratégiák; a fogyatékossgból, illetve egészségkárosodásból fakadó hátrányok és akadályok; a társadalmi előítéletektől való félelem; az igen nagy kihívást, esetenként sikertelenséget is magában rejtő felkészülés, illetve a nyílt munkapiacra történő munkavállalás magas követelményszintje miatt ezek az álláskeresők nem eléggé motiváltak a jelentkező akadályok leküzdésében. Az ellátások és az elérhető munkajövedelmek közötti arányok miatt meglévő segélycsapdák pedig továbbra is működnek. A vizsgált személyek tájékozatlanok az eljárás menetével, a jogszabályokkal kapcsolatban, érdekérvényesítő képességük és jogtudatos magatartásuk gyenge. Nem ismerik a szociális ellátórendszert, a személyes szolgáltatásokat, a pénzbeli és természetben nyújtható ellátásokat, problémamegoldó technikáik hiányosak, vagy nem jól működnek.

Mindezek ismeretében egyértelmű, hogy a rehabilitációra alkalmas járadékos személyek csak úgy válhatnak érdekeltté, s ezáltal együttműködővé a rehabilitáció folyamatában, ha pontosan tudják, hogy befektetéseik rövid és hosszú távon milyen kimenetet eredményezhetnek számukra, illetve, ha a megvalósításért felelős intézmények, szervezetek a formális teljesítések helyett eleget tudnak tenni a szakmai minimumoknak, azaz biztosítják, hogy az alkalmazott eszközök, a nyújtott szolgáltatások érdemi elmozdulást eredményeznek az érintettek foglalkoztathatósági szintjében, akik ezáltal valódi integrációs esélyekkel tudnak megjelenni az álláskeresők, s később a nyílt munkaerőpiac munkavállalói között.

¹Jegyzetek

Magyarország a világon elsőként ratifikálta a 2007. évi XCII. törvénnyel.

² Az egyezményben és általában az európai uniós szakirodalomban a „fogyatékkal, fogyatékossgal élő emberek” csoportja a hazainál szélesebb, beletartoznak a tartós, krónikus betegség miatt hátrányba került emberek – így a megváltozott munkaképességűek – is.

³ Szakmai munkaképesség: a jelenlegi vagy az egészségkárosodást megelőző munkakörben, illetve a képzettségnek megfelelő más munkakörben való foglalkoztatásra való alkalmasság (2007. évi LXXXIV. törvény a rehabilitációs járadékról 1. § e)).

⁴ A komplex minősítést az Országos Rehabilitációs és Szociális Szakértői Intézet bizottságai végzik, melyek összetétele: min. 2 fő orvosszakértő, 1 fő szociális szakértő, 1 fő foglalkoztatási szakértő.

⁵ Az FNO magyar nyelvű szövege olvasható az ORSZI honlapján (www.orszi.hu).

⁶ Az egészségkárosodás minősítése 2008. január 1-jétől az „Irányelvek a funkcióképesség, fogyatékossgal és a megváltozott munkaképesség minősítéséhez” című kiadvány alapján kell, hogy történjen, melynek alkalmazását a szociális és munkaügyi miniszter 1/2008. sz. utasításában rendelte el.

⁷ A Komplex rehabilitáció fogalmát a 321/2007.(XII.5.) korm.rendelet értelmében használom, mely sokkal inkább tekinthető a foglalkozási rehabilitáció szélesebb értelmezésének, mintsem a fogyatékossgal élő, megváltozott munkaképességű személyek – nemzetközi szakirodalomban is elfogadott – komplex rehabilitációjának, melynek definíciója: „Komplex rehabilitáció alatt az egészségügyi, oktatási-képzési, foglalkoztatási és szociális rendszerekben megvalósuló folyamatot értjük, melynek célja a fogyatékos személy képességeinek fejlesztése, szinten tartása, a társadalmi életben való részvételnek, valamint az önálló életvitelének elősegítése”.

⁸ Orvosi rehabilitáció: struktúra, finanszírozás és képzési szükségletek. Összefoglalás – Rehabilitációs Szakmai Kollégium állásfoglalása. Kézirat, Budapest, 2007. január.

⁹ Frey Mária–Gere Ilona–Juhász Gábor–Tamási Ildikó–Tausz Katalin: Fogalomtár <https://www.szmi.hu/kozpontiprogram/?q=node/42>

¹⁰ „A foglalkozási rehabilitáció célja a tartósan akadályozott emberek munkaerő-piaci integrációját elősegítő minimumfeltételek megteremtése, hogy egyfelől az érintett emberek alkalmassá váljanak a minél teljesebb értékű foglalkoztatásra, érdekelttek legyenek a munkavállalásban, másfelől a munkáltatók befogadóvá váljanak a fogyatékos emberek iránt.”

<https://www.szmi.hu/kozpontiprogram/?q=node/42>

¹¹ Többek között a beilleszkedési programok ezt a folyamatot támogathatják, de a szolgáltatásnyújtók nem rendelkeznek kellő tudással a rehabilitáció területén.

¹² 321/ 2007. (XII. 5.) korm. rend.

¹³ LSI Informatikai Oktatóközpont. <http://ilias.lsi.hu> – Infó-Esély tananyag, HR modul. In: Esély Egyenlőségi Emberi Erőforrás Menedzsment (szerk.: Berde Csaba, Dajnoki Krisztina). Debrecen, 2007.

¹⁴ „The costs and benefits of Diversity” European Commission. Directorate-General for Employment. Industrial Relation and Social Affairs. 2003.oct.

